

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**“Меҳнат иқтисодиёти. Инсон таракқиёти “
Фанидан марузлар матни**

Гулистон-2014

Кириш

Олий таълим муассасаларининг 5340100-иқтисодиёт таълим йўналиши танлов фанлари сифатида «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» махсус курси ўтилиши режалаштирилган. Ушбу махсус курс бўйича тасдиқланган намунавий ўқув дастури (ЎзМУ, 2008) да келтирилган адабиётларнинг ҳаммаси ўтган асрнинг саксонинчи йилларигача нашр қилинган бўлиб, кейинги вақтларда эълон қилинган қатор манбалардаги маълумотлар тўла қамраб олинмаган. Бундан ташқари дастурда тавсия қилинган адабиётлар рус тилида ёзилган бўлиб, улардан фойдаланишда талабалар қатор қийинчиликларга дуч келдилар, айрим илмий атамаларни яхши тушунмайдилар.

Шу сабабли муаллиф ўзининг меҳнат иқтисодиёти ва социологияси соҳасидаги кўп йиллик тажрибасига суяниб, ушбу фан бўйича давлат тилидаги қисқача лекциялар курси, амалий ва лаборатория машғулотларини бажариш тартибларини ўз ичига олган ўқув-методик мажмуа яратишга ҳаракат қилди. Мажмуага асос қилиниб 2001 йилда тайёрланган «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси маърузалар тўплами» асос қилиб олинди.

Лекциялар курси замонавий педтехнология талабларига мос равишда қайта ишланиб, унда мавзуга оид муаммолар, ўқув мақсадлари, назорат саволлари ва мустақил иш топшириқлари келтирилган. Лекциялар курсини тайёрлашда «таълимнинг илмийлиги» ёки «илм орқали билим эгаллаш» тамойили асосида шу соҳага оид монографиялар, журналлардаги илмий мақолалар ҳамда интернетдан олинган материаллардан кенг фойдаланилди. Ҳар бир мавзудан кейин шу масалага тегишли илмий ишлар рўйхати берилган бўлиб, талабалар ўзларини қизиқтирган саволлар бўйича қўшимча маълумотларни олиши мумкин. Амалий машғулоти ўтказиш тартибларини баён қилишда ушбу машғулоти ўтказишдан кутилаётган ўқув мақсадлари, керакли жиҳозлар ва материаллар, ишни бажарилиш кетма-кетлиги батафсил ёритилди.

Ҳар бир модул охирида якуний хулосалар, билимини синаб кўриш учун назорат саволлари, тегишли адабиётлар рўйхати ва фанда ечимини кутаётган илмий муаммолар мавзулари келтирилган.

Мазкур ўқув - методик мажмуа «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» махсус курсидан давлат тилида яратилган дастлабки ўқув қўлланмаларидан бири бўлганлиги сабабли унда баъзи жузъий камчиликлар, мунозарали қарашлар ва атамалар учраши мумкин. Шунга кўра қўлланма ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини билдирган ҳамкасбларига муаллиф ўз миннатдорчилигини билдиради.

Манзилимиз: 707012. Гулистон шаҳри, IV мавзе, Университет,
«Иқтисодиёт» кафедраси.

I. «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» МАХСУС КУРСИНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

I. Фанни ўқитишдан мақсад ва вазифалар

I.1. **Махсус курснинг мақсади:** Курсни ўргатишдан мақсад-мехнат жараёнида юзага келадиган ижтимоий мехнат муносабатларини яхшилаш юзасидан илмий асосланган хулоса ва тавсияномалар ишлаб чиқишдан иборат.

I.2. **Махсус курснинг вазифалари:** Мехнат иқтисодиёти ва социологияси" фанини ўрганишнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- мехнат салоҳияти ва мехнат ресурсларининг моҳияти, мазмуни ва шаклланиш жараёнини кўрсатиб беришдан;

- бозор иқтисодиёти шароитида мехнат унумдорлиги ва уни ошириш омиллари, резервлари ва асосий йўллари излаб топишдан;

- бозор механизми тизимида мехнат бозорининг моҳияти, аҳамияти, назарий асослари, классификацияси ва сегментациясини ифодалашдан;

- бозор шароитида аҳолини иш билан бандлиги муаммолари ва уларнинг ечимини топишдан;

- ишсизликнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, таркиби, тузилиши ва уларни аниқлашдан;

- ходимлар мехнатини баҳолаш ва иш ҳақини ташкил этиш тизимини ўрганишдан;

- ижтимоий шерикчиликнинг моҳияти, аҳамияти, асосий мақсади, элементлари, тамойиллари ва ташкил этиш йўллари ўргатишдан;

- макро ва микроиқтисодий мехнат потенциалидан фойдаланиш таҳлили, иш ҳақи шакллари ва уни тақсимлаш таҳлили ҳамда мехнат унумдорлиги ва бошқа иқтисодий кўрсаткичлар таҳлилинини ўргатишдан;

бозор муносабатлари шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни ташкил этиш йўллари кўрсатиб беришдан иборат.

I.3. «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фани бўйича талабалар билимига қўйиладиган асосий талаб ҳар бир мавзудаги муаммоларни ўзлаштириш ва улар бўйича мустақил фикр юритиш даражаси билан белгиланади. Бу дарслик ва ўқув қўлланмалар характердаги адабиётларни ўзлаштириш билан бирга Президентимиз И.А.Каримов асарларини, Республика Олий Мажлис томонидан иқтисодиётга тегишли бўлган қабул қилинган қонунларни ва бошқа меъёрий ҳужжатларни ўрганишни ҳам тақозо этади

I.4. **Махсус курсни ўрганишда** Мехнат иқтисодиёти ва социологияси фанини ўрганишда Иқтисодий таълимлар тарихи, Иқтисодиёт назарияси, Фалсафа, Микроиқтисодиёт, Ходимларни бошқариш ва бошқа иқтисодий фанлардан олган билимларга суянадилар.

II. МАХСУС КУРСНИНГ МАЗМУНИ:

Лекция мавзулари, кўриладиган масалалар ва вақт.

№	Мавзу номи	Кўриладиган масалалар	Соат
1	«Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети ва мазмуни	«Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Мехнат ҳақидаги асосий тушунчалар. Мехнатнинг инсон ва жамият ривожланишидаги ўрни. Мехнатнинг мазмуни, хусусияти, турлари. Мехнат соҳасидаги ижтимоий-мехнат муносабатлари.	2
2	Мехнат фаолиятини ташкил этиш	Мехнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳияти ва асослари. Мехнатни ташкил этиш ва инсон фаолиятида унинг ўрни. Мехнат тақсмоти ва кооперацияси. Иш ўринларини ташкил этиш, режалаштириш ва хизмат кўрсатиш	4

3	Меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш	Меҳнат ресурслари –ижтимоий-иқтисодий категория сифатида. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг минтақавий хусусиятлари.	4
4	Аҳолини иш билан таъминлаш ва ишсизлик	Аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва унинг турлари. Аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш. Ишсизлик тушунчаси ва унинг синфлашуви. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофаза қилиш борасидаги тадбирлари	4
5	Меҳнат бозори: шаклланиши ва ривожланиши	Меҳнат бозори тушунчаси ва унинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти. Меҳнат бозорининг шаклланиши. Меҳнат бозори моделлари. Меҳнат бозорини тартибга солиш. Меҳнат бозорининг ривожланиш концепцияси.	4
6	Аҳолининг турмуш даражаси ва даромадлари	Турмуш даражаси тушунчаси ва унинг концепцияси. Турмуш даражаси кўрсаткичлари тизими. Бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли даромадлари ва уларнинг турлари. Истеъмол бюджетларининг моҳияти ва турлари. Яшаш минимум ива истеъмол савати.	4
7	Бозор иқтисодиёти шароитида иш ҳақи	Иш ҳақининг моҳияти ва шаклланиши. Иш ҳақи функциялари ва уни ташкил этиш тамойиллари. Тариф тизимининг моҳияти ва элементлари.	4
8	Иш ҳақи тизими	Иш ҳақи турларини таснифлаш. Асосий ва қўшимча иш ҳақлари. Меҳнатга ҳақ тўлашнинг оддий тизими. Иш ҳақини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари.	4
9	Меҳнат унумдорлиги: омиллар ва захиралар	Меҳнат унумдорлиги ва меҳнат самарадорлиги ҳақида тушунча Меҳнат унумдорлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти. Меҳнат унумдорлигини аниқлаш усуллари ва афзалликлари. Меҳнат унумдорлигини аниқлаш усуллари ва камчиликлари. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг захиралари: моҳияти ва туркумланиши.	4
10	Меҳнат мотивацияси	Эҳтиёжлар ва қизиқишлар меҳнат мотивацияси омили сифатида Меҳнат мотивацияси жараёнидаги қадриятлар. Меҳнат мотивацияси омилларининг моддий ва маънавий тузилиши.	4
11	Меҳнатга муносабат ва ундан қониқиш жараёни	«Меҳнатга муносабат» тушунчасининг мазмуни ва тузилиши. Меҳнатга муносабатни тавсифловчи асосий омиллар ва эмпирик воситалар, уларнинг типологияси. Меҳнатдан қониқиш ҳосил қилишнинг ижтимоий моҳияти, унинг тузилиши ва эмпирик омиллари.	4
12	Меҳнатга мослашиш	Меҳнат фаолияти кўрсаткичлари. Меҳнат самарадорлиги. Меҳнатга мослашишнинг объектив ва субъектив омиллари. Касбни танлаш ва унга мослашиш. Касб танлаш муаммоси. Ёшларнинг интилиши. Шахсий режалар. Касбий танлаш. Мартаба.	4
13	Меҳнат соҳасидаги низолар	Меҳнат соҳасидаги низоларнинг моҳияти. Меҳнат низоларининг сабаблари. Меҳнат низоларини ҳал қилиш.	4
14	Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими	Ижтимоий муҳофаза қилиш. Ижтимоий сиёсат. Ижтимоий таъминот. Ижтимоий суғурта. Бюджет маблағлари. Шахсий суғурта. Ижтимоий сиёсат.	4

		Ижтимоий муҳофаза. Оналик ва болалик манфаатлари. Касаба уюшмалари. Меҳнат шартномаси. Пенсия. Нафақалар.	
15	Меҳнат соҳасидаги социологик тадқиқотлар ўтказиш	Ижтимоий ходисалар. Муаммоларни ўрганиш. Ижтимоий тадқиқотлар. Социологик тадқиқотлар. Тадқиқот муаммоси. Тадқиқотларнинг принципиал ва стратегик режасини ишлаб чиқиш. Кузатув бирлиги. Танлов усули. Танлов мажмуаси. Анкета сўрови. Интервью.	4
	Жами:		54

2.2. Амалий машғулотлар ва мавзулари:

№	Мавзу номи	Соат
1	«Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети ва методи	2
2	Меҳнат фаолиятини ташкил этиш	4
3	Меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш	4
4	Аҳолини иш билан таъминлаш ва ишсизлик	4
5	Меҳнат бозори: шаклланиши ва ривожланиши	4
6	Аҳоли турмуш даражаси ва аҳоли даромадлари	4
7	Бозор иқтисодиёти шароитида иш ҳақи	4
8	Иш ҳақи тизими	4
9	Меҳнат унумдорлиги: омиллар ва захиралар	4
10	Меҳнат мотивацияси	4
11	Меҳнатга муносабат ва ундан қониқиш жараёни	4
12	Меҳнатга мослашиш	4
13	Меҳнат соҳасидаги низолар	4
14	Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими	4
15	Меҳнат соҳасидаги социологик тадқиқотлар ўтказиш	54

III. Талаба мустақил иши

3. 1. Мустақил иш топшириқлари мавзулари:

1. Меҳнат ресурсларидан иқтисодиёт тармоқларида фойдаланиш самарадорлиги
2. Аҳолини иш билан таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари
3. Худудларда меҳнат бозори шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари
4. Меҳнат ресурсларининг ҳисобот базасини тузиш тартиби
5. Иш ҳақини ташкил этишнинг тамойиллари
6. Меҳнат унумдорлигига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг шарт-шароитлари
7. Меҳнат мотивацияси омилларининг маънавий ва маърифий тузилиши
8. Ходимлар меҳнатига баҳо бериш
9. Меҳнатга мослашишнинг объектив ва субъектив омиллари
10. Ижтимоий ёрдам бериш
11. Меҳнат соҳасида социологик тадқиқотларни ўтказиш тартиби
12. Сирдарё вилояти меҳнат бозорининг ўзига хос хусусиятлари
13. Сирдарё вилояти меҳнат бозорида талаб ва таклиф мувозанатини тартибга солиш усуллари.
14. Халқаро меҳнат ресурслари миграцияси.
15. Меҳнатни бошқариш турлари ва унсурлари.
16. Аҳолини иш билан таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти.

III. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” курсидан рейтинг ишланмаси ва баҳолаш мезонлари

3.1. Рейтинг ишланмаси

№	Назорат турлари	Назоратлар сони	Ажратилган балл	Жами
1	Жорий баҳолаш: 1.1. Амалий машғулотлар мавзуларини конспект қилиш ва жавоб бериш 1.2.ТМИ: 1.2.1. Белгиланган мавзуни мустақил ўрганиш ва слайдли презентация қилиш	15 1	2 15	55 30 15
2	Оралик баҳолаш: 2.1.Коллоквиум (оғзаки) 2.2.Назорат иши (ёзма) 2.3. Талаба мустақил иши 2.3.1.Реферат тайёрлаш	2 2	2 6	4 12 9
3	Якуний баҳолаш: (тест ёки ёзма иш) 3.1.Тест 3.2. Ёзма иш	1	30 30*1 3*10	30

3.2. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” курсидан баҳолаш мезони

1.Жорий назорат:

1.1.Агар талаба семинар учун берилган машғулот мавзусини тўлиқ конспектлаштирган ва уни амалий материаллар билан бойитган бўлса ва семинар машғулотида мавзу бўйича асосий фикрларни баён эта олса, талабага 1,0 балл, тўла бажармаган талабага бажарилган иш ҳажмига нисбатан ва сифатига қараб 0,5-0,9 баллгача берилади;

1.2.Талаба томонидан тутилган маъруза дафтари, ҳар доим назорат қилинади ва сифатига қараб фан соатлари тугагандан сўнг, максимал 7,0-балл берилади, дафтарни сифат даражаси паст бўлса балл пасайтирилади.

1.3.ТМИ (1.3.1.-банд алоҳида дафтарга бажарилиб топширилиди):

1.3.1.Мустақил бажариладиган мавзулар тўлиқ конспектлаштирилиши, қўшимча манбалар билан бойитилиши асосига қараб максимал 3-баллгача баҳоланади;

1.3.2.Ўтилган маърузалар, семинар машғулотлари ва фан мазмунига, дастурига мос келган мавзуларга оид тузилган тест саволларига жавоб бериш, аниқ жавоб доирага олиб белгиланади. Жами бир мартаба 20 та тест саволлари тавсия этилади. Тўғри жавоб 0,5 балл билан баҳоланади;

1.3.3.Берилган мавзу бўйича реферат тайёрланади:

-реферат мавзуси тўлиқ ёритилган, тўғри хулоса чиқарилган ва амалий таклифлари бўлса 7-8 балл гача баҳоланади;

-мавзу моҳияти очилган, хулосаси бор бўлса, амалий таклифлари бўлмаси 4-6 балл гача баҳоланади;

-мавзу моҳияти ёритилган, камчилиги бўлса 1-3 балл гача баҳоланади.

Фан бўйича максимал рейтинг бали-100 балл

Ўзлаштириш кўрсаткичи:

86-100 балл – «аъло», 71-85 балл – «яхши», 55-70 балл- «қониқарли» ҳисобланади. Саралаш бали -55.

“МЕҲНАТ ИҚТИСОДИЁТИ ВА СОЦИОЛОГИЯСИ” ФАНИ БЎЙИЧА ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ

Билим олиш жараёни билан боғлиқ таълим сифатини белгиловчи ҳолатлар: дарсни юқори илмий-педагогик даражада ташкил этилиши, муаммоли машғулотлар ўтказиш, дарсларни савол-жавоб тарзида қизиқарли ташкил қилиш, илғор педагогик технологиялардан ва мультимедиа қўлланмалардан фойдаланиш, тингловчиларни мустақил фикрлашга ундайдиган, ўйлантирадиган муаммоларни улар олдига қўйиш, талабчанлик, тингловчилар билан индивидуал ишлаш, ижодкорликка йўналтириш, эркин мулоқотга киришишга, илмий изланишга жалб қилиш ва бошқа тадбирлар таълим устуворлигини таъминлайди. Таълим самарадорлигини орттиришда фанлар бўйича таълим технологиясини ишлаб чиқишнинг концепцияси аниқ белгиланиш ва унга амал қилиши ижобий натижа беради. Фанни ўқитишнинг мақсади ва таълим бериш технологиясини лойиҳалаштиришдаги асосий концептуал ёндашувлар қуйидагилардан иборат.

Фаннинг мақсади. Меҳнат жараёнида юзага келадиган ижтимоий меҳнат муносабатларини яхшилаш юзасидан илмий асосланган хулоса ва тавсияномалар ишлаб чиқишдан иборат.

Фанни ўқитишнинг вазифалари. Меҳнат салоҳияти ва меҳнат ресурсларининг моҳияти, мазмуни ва шаклланиш жараёнини кўрсатиб бериш, бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат унумдорлиги ва уни ошириш омиллари, резервлари ва асосий йўллари излаб топиш, бозор механизми тизимида меҳнат бозорининг моҳияти, аҳамияти, назарий асослари, классификацияси ва сегментациясини ифодалаш, бозор шароитида аҳолини иш билан бандлиги муаммолари ва уларнинг ечимини топиш тўғрисида тушунчалар беришдир.

Шахсга йўналтирилган таълим. Ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг барча иштирокчиларини тўлақонли ривожланишларини кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштириладиётганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошишга эътибор қаратишни амалга оширади. Ҳар бир талабанинг шахс сифатида касбий такомиллашувини таъминлайди. Таълимнинг марказига билим олувчи қўйилади.

Тизимли ёндошув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жараённинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги билим олиш ва касб эгаллашнинг мукамал бўлишига ҳисса қўшади.

Фаолиятга йўналтирилган ёндошув. Шахснинг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятини жадаллаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида барча қобилият ва имкониятларни, ташаббускорликни очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди. Эгалланган билимларнинг кўникма ва малакага айланиши, амалиётда татбиқ этилишига шароит яратади.

Диалогик ёндошув. Бу ёндошув ўқув жараёни иштирокчиларининг психологик бирлиги ва ўзаро муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорликдаги таълимий фаолият юритишига замин яратади.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократлилик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги субъектив муносабатларда ҳамкорликни, мақсад ва фаолият мазмунини шакллантиришда эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради. Таълим жараёнида “субъект-субъект” муносабатлари таркиб топади.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларида бири. Бунда илмий билимни

объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усулларини, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни таъминлайди. Муаммоли савол, вазифа, топшириқ ва вазиятлар яратиш ва уларга ечим топиш жараёнида онгли, ижодий, мустақил фикрлашга ўргатилади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усулларини қўллаш - ҳозирги ахборот коммуникация технология воситалари кучли ривожланган шароитда улардан тўғри ва самарали фойдаланиш, ахборотларни танлаш, саралаш, сақлаш, қайта ифодалаш кўникмалари ҳосил қилинади. Бу жараёнда компьютер саводхонлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Ўқитишнинг методлари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид визуаллаш, тақдирот, баҳс) муаммовий усул, кейс-стади, пинборд, лойиҳа ва амалий ишлаш усуллари. Интерфаол усулларни мавзунинг мазмунига мос ҳолда танлаш ва улардан самарали фойдаланишга ўргатади.

Ўқитиш воситалари: ўқитишнинг анъанавий воситалари (дарслик, маъруза матни, кўргазмали қуроллар, харита ва бошқалар) билан бир қаторда – компьютер ва ахборот технология воситалари кенг қўламда татбиқ этилади.

Коммуникация усуллари: тингловчилар билан оператив икки ёқлама (тесқари) алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатларнинг йўлга қўйилиши.

Тесқари алоқа усуллари ва воситалари: кузатиш, блиц-сўров, жорий, оралиқ ва яқунловчи назорат натижаларини таҳлили асосида ўқитиш диагностикаси амалга оширилади. Таълим жараёнида кафолатланган натижага эришиш таъминланади.

Бошқариш усуллари ва тартиби: ўқув машғулоти босқичларини белгилаб берувчи технологик харита кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати ҳам тартибли йўлга қўйилади.

Мониторинг ва баҳолаш: ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режа асосида назорат ва таҳлил қилиб борилади. Курс охирида ёзма, оғзаки ёки тест топшириқлари ёрдамида тингловчиларнинг билимлари баҳоланади. Баҳоларнинг ҳаққоний бўлишига, ошқоралигига алоҳида эътибор қаратилади.

I- МОДУЛ

Модулда меҳнат салоҳияти ва меҳнат ресурсларининг моҳияти, мазмуни ва шаклланиш жараёнини кўрсатиб бериш, бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат унумдорлиги ва уни ошириш омиллари, резервлари ва асосий йўллари излаб топиш, бозор механизми тизимида меҳнат бозорининг моҳияти, аҳамияти, назарий асослари, классификацияси ва сегментациясини ифодалаш, бозор шароитида аҳолини иш билан бандлиги муаммолари ва уларнинг ечимини топиш тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Модулда 3 та амалий машғулот бажариш мўлжалланган. Талабалар амалий машғулот якунида фаннинг асосий методларини амалда қўллаш олиш, меҳнат солоҳиятининг ривожланиш йўналишларини бўйича кўникмаларига эга бўлишлари талаб қилинади.

1-мавзу: «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети ва мазмуни

Фанни ўқитиш технологияси:

“Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси фанининг предмети ва мазмуни” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси фани шаклланиши ва ҳозирги кундаги ўрни ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.2.1. Меҳнат иқтисодиёти фани юзага келиш тарихини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Меҳнат иқтисодиёти йўналишларини тушинтира билади.</p> <p>1.2.3. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фани предметини тушинтира олади.</p> <p>1.2.4. Фаннинг тадқиқот методларини тавсифлаб беринг.</p> <p>1.3. Асосий тушунча ва иборалар: меҳнат, Меҳнатнинг мазмуни, хусусияти, турлари. Меҳнат соҳасидаги ижтимоий-меҳнат муносабатлари.</p> <p>1.4. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, тақдимот ва видеоусул.</p> <p>1.6. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 20 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Фанни пайдо бўлиш зарурати? • Меҳнатнинг моҳияти нима? • Фаннинг предмети...? • Меҳнат атамасини алоҳида қолдиришга кам таклиф берган? <p>4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади .</p> <p>5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Мехнат ҳақидаги асосий тушунчалар.

2. Мехнатнинг инсон ва жамият ривожланишидаги ўрни. Мехнатнинг мазмуни, хусусияти, турлари.

3. Мехнат соҳасидаги ижтимоий-мехнат муносабатлари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: Мехнат; мехнат жараёни; мехнат предметлари; мехнат воситалари; жонли мехнат сарфлари; мехнатнинг мазмуни; мехнатнинг хусусиятлари; мехнатнинг ижтимоий функциялари; эҳтиёжларни қондириш усули; мехнатнинг турлари; оддий мехнат; мураккаб мехнат; мехнат жараёни функциялари; мантикий функция; ижро этувчилик функцияси; қайд этиш ва назорат қилиш функцияси; тартибга солиш функцияси; ижтимоий мехнат муносабатлари.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1. «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фан сифатида мехнат муносабатлари соҳасидаги қонуниятларни, шу жумладан, моҳияти намоён бўлишининг ўзига хос шакллари, чунончи, иш билан бандлик, мехнатни ташкил этиш, унга ҳақ тўлаш, унинг самарадорлиги каби шакллари ўрганади. Бунга ўз мулоҳазаларингизни билдириш.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети, мақсади ва вазифалари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Фаннинг предмети тўғрисида гапириб бера олади
- 1.2. Фаннинг мақсад ва вазифаларини изоҳлаб бера олади

1- савол баёни:

«Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети, мақсади ва вазифалари. Мехнат тўғрисидаги фаннинг юзага келиши ва ривожланиши инсоният тарихига бевосита таъсир кўрсатган назариялар билан боғланган, зеро улар инсоннинг энг муҳим, уни бошқа жонзотлардан фарқлайдиган моҳиятига, яъни табиат ашёларини онгли равишда ўзгартира бириб, уларни ўз талаб эҳтиёжларига мослаштира олишга тааллуқлидир.

Амалий ҳаётда хилма-хил ижтимоий-мехнат муносабатлари мавжуд бўлар экан, ундаги турли ижтимоий-иқтисодий ҳодисалар ва жараёнларни «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фани ўрганади. Шунинг учун ҳам «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» - бу, мехнат бозори фаолият кўрсатаётган даврда ижтимоий-иқтисодий жараёнларни тадқиқ қилишдир. Мазкур тушунчанинг кенгроқ таърифи қуйидагича: «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» - бу, иш берувчи ва ёлланма ходимларнинг мехнат жараёнида юзага келадиган иқтисодий ва ижтимоий муносабатларини ифода этадиган фандир.

«Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фан сифатида мехнат муносабатлари соҳасидаги қонуниятларни, шу жумладан, моҳияти намоён бўлишининг ўзига хос шакллари, чунончи, иш билан бандлик, мехнатни ташкил этиш, унга ҳақ тўлаш, унинг самарадорлиги каби шакллари ўрганади. «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» иқтисодий фан сифатида жамиятдаги ўзаро мувофиқлик ва мослашув жараёнларини тушунтиради. «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» асосларини билиш мутахассисга рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ўрганишга абстракциялашган ҳолда ва асосли равишда ёндашиш, уларнинг характерлантирувчи кучларини тушунтириш ва аҳамиятини баҳолаш имконини беради.

«Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети – мехнат жараёнида турли омиллар—техникавий, ташкилий, кадрлар ёки бошқа характердаги омиллар таъсири остида қарор топадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлардир. Бу фан мехнат

жараёнини, яъни ривожланишдаги, ҳаракатдаги фаолиятни ўрганади. Бундай ёндашув тасодифий нарсаларни чиқариб ташлаб, асосий эътиборни объектив ва типик нарсаларга қаратиш, фанни янада чуқур ўрганиш учун меҳнат муносабатлари соҳасидаги тўғри дунёқарашни ифодалаш имконини яратади.

«Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг мақсади – ижтимоий жараёнларни ўрганиш, таҳлил қилиш, тартибга солиш, бошқариш, режалаштириш ва истиқболлаштириш асосида ижтимоий-меҳнат муносабатларини такомиллаштириш бўйича хулоса ва тавсияномалар ишлаб чиқишга ўргатишдан иборат.

«Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси»нинг асосий вазифалари қуйидагилар:

- меҳнатнинг жамият тараққиётидаги ўрнини ўрганиш;
- иш ҳақини, унинг тизимини, ташкил этиш элементлари ва тамойилларини тадқиқ этиш;
- аҳоли ва меҳнат ресурсларини такрор ишлаб чиқариш, уларнинг иш билан бандлигини ва ишсизлигини меҳнат бозори фаолияти билан боғлиқ ҳолда таҳлил этиш;
- аҳолининг турмуш тарзи ва даромадлари меҳнат ҳақининг турли шакллари билан алоқадорлигини белгилаш;
- меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари ва заҳираларини аниқлаб, уларнинг ҳолатини таҳлил этиш ва режалаштириш;
- корхона ходимларининг шаклланиши ва ривожланишини таҳлил қилиш ва режалаштириш меҳнат фаолиятини рағбатлантириш, меҳнат хулқини яхшилаш ва унга мослашиш даражасини ошириш;
- меҳнат низоларининг сабабларини ўрганиш, уларнинг олдини олиш ва ҳал қилиш бўйича чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш;
- жамиятда ва меҳнат ташкилотларида ходимларни ҳимоя қиладиган ижтимоий қадриятлар тизимини яратиш;
- меҳнат соҳасида аниқ социологик тадқиқотларни ўтказиш;
- ижтимоий меҳнат муносабатларини тартибга солишни такомиллаштириш.

Ахборотлар тўплаш ва таҳлил қилиш учун «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси»да қуйидаги усуллар кенг қўлланади:

- тенглаштириш ва тақослаш;
- гуруҳлаш ва кузатиш;
- статистик таҳлил;
- фактлар тўплаш;
- иқтисодий-математик;
- эксперт баҳолаш;
- социологик тадқиқот;
- хулоса чиқариш.

Шуни таъкидлаш зарурки, «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» доирасида ўтказиладиган тадқиқотлар ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг илмий асосланган дастурларини ишлаб чиқиш, ходимларнинг меҳнат фаолиятига доимий ҳамроҳлик қилувчи ижтимоий муаммолар ва зиддиятларни ҳал этиш учун зарур бўлган ва етарли даражада ишончли ахборотларни беради. Шундай қилиб, «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» бир томондан, реал мавжуд бўлган воқелик ҳақидаги билимларни кенгайтиришга, иккинчи томондан, меҳнат соҳасида кечадиган янги алоқалар ва жараёнларни қарор топтиришга кўмаклашади.

Назорат саволлари:

1. «Меҳнат» тушунчасининг мазмуни ва моҳияти нимадан иборат?
2. Иш тушунчаси ва унинг меҳнат тушунчаси билан боғлиқлик даражаси нималарда намоён бўлади?
3. Меҳнат жараёнининг оддий таркибий элементлари нималардан иборат?

4. Меҳнат предметлари ва ижтимоий муносабатни ўзгартириш жараёни бўлган меҳнатнинг моҳияти нимада?
5. Меҳнатнинг мазмуни, характери ва элементларини, ишлаб чиқариш муносабатларининг вужудга келиши ва ривожланишида меҳнатнинг ролини таърифлаб беринг.
6. Меҳнат мазмунан қандай ижтимоий функцияларини бажаради?

2- савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат тўғрисида асосий тушунчалар тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Меҳнат ҳақида умумий тушунча бера олади
- 2.2. Меҳнат ҳақида асосий тушунчаларни изоҳлай олади

2- савол баёни:

Меҳнат ҳақидаги асосий тушунчалар. Бир қарашдан меҳнат тушунчаси нимани англатади деган саволнинг жавоби гуёки аниқдек туюлади, чунки ҳар биримиз бу тушунчага ҳар куни дуч келамиз. Бироқ адабиётларда меҳнат тушунчасининг аниқ ва бир хил маънодаги тўлиқ таърифини топиш анча мушкул вазифадир.

Кундалик турмушимизда «меҳнат» сўзи бир неча маъноларга эга бўлиб, бу маънолар лўғат ва маълумотномаларда: 1) ишлаб чиқариш қуроллари ёрдамида одамларнинг ҳаёти учун зарур бўлган одамларнинг моддий ва иаънавий бойликларни яратишга қаратилган инсоннинг мақсадга мувофиқ фаолияти; 2) иш, машғулот; 3) нимагадир эришишга қаратилган куч-ҳаракат; 4) фаолият, иш натижаси, деб изоҳланган. Шўролар даврида «меҳнат» тушунчасига «инсоннинг ўз эҳтиёжларини қондириш учун табиатдаги нарсаларни шаклан ўзгартириш ва мослаштириш», деб талқин қилинган.

Меҳнат ғоят муҳим умуминсоний категория бўлиб, у тадқиқан ўрганиш ва такомиллаштириш предмети сифатида ҳар томонлама кўриб чиқишни талаб қилувчи кўп қиррали тушунчадир.

«Меҳнат» тушунчаси физиологик нуқтаи назардан айтилганда, бу– организмда йиғилиб қолган ҳаёт энергияси туфайли содир бўладиган асаб ва мушаклар ҳаракати ҳамда оксил моддаларнинг механик ишга киришув жараёнидир.

Айни вақтда меҳнат – бу, мураккаб ижтимоий-психологик жараён бўлиб, у кишиларнинг яшashi учун шарт бўлган абадий табиий заруриятдир. Меҳнат инсон билан табиат ўртасида содир бўладиган шундай жараёнки, унда инсон ўзининг фаолияти билан ўзи ва табиат ўртасидаги моддалар алмашинувини бевосита ифодалайди, тартибга солади ва назорат қилади.

Меҳнат–инсоннинг бирон-бир мақсадга мувофиқ ижтимоий фойдали фаолияти. Дастлаб инсон ўз ҳаракатларининг мақсадини аниқлайди. Мақсаднинг мавжуд бўлиши онгли мавжудот бўлган инсоннинг меҳнатини, масалан, от ёки машина бажарадиган иш тушунчасидан ажратиб туради. Мақсадга эга бўлган инсон табиат маҳсули–буғдой ёки жавдар, ёғоч ёки лой, пахта толаси, жун ёки теридан фойдаланиб, янги маҳсулот яратади, яъни ўз организмнинг жисмоний ва ақлий қувватидан фойдаланиб, меҳнат ҳаракатларини онгли равишда ва изчиллик билан бажаради.

Ижтимоий-иктисодий турмушда «меҳнат» тушунчаси билан бир қаторда «иш» тушунчасидан ҳам кенг фойдаланилади.

Иш-табиат ва инсон томонидан бирлашган кучларнинг объектив натижасидир.

Механик тарзда бу натижа маълум бир қаршилиқни енгиш учун сарфланаётган энергия миқдори билан ўлчанади.

Меҳнат ва ишнинг миқдори сарфланган вақт–энергия билан ўлчанса-да, уларни бир-бири билан тўғридан-тўғри тенглаштириш мумкин эмас.

Меҳнат инсоннинг ақлий-физиологик фаолияти бўлиб, унга тўғри келадиган иш бу жараённинг объектив натижаси ҳисобланади. Бирор маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган меҳнат ва иш миқдорини бир хил ўлчовда, яъни килограммометрда аниқланганда ишнинг миқдори меҳнат сарфининг бир қисминигина ёки аниқроқ қилиб айтганда, 20-30 фоизини, айрим ҳолларда эса ундан ҳам анча кам миқдорини ташкил этиши мумкин. Бажарилган ишнинг миқдорини, жамият аъзолари томонидан меҳнатнинг сарфланган миқдорига тенглаштириш ёки бир хил ўлчовда ўлчаш ҳам нотўғри. Фаолият жараёнида механик ҳаракатлар қилиниб, катта ҳажмдаги иш миқдори бажарилиши мумкин, лекин бу фаолият инсон меҳнатининг маҳсули бўлганлиги учун меҳнатга нисбатан тор ва чегараланган фаолиятдир. «Меҳнат» ва «иш» тушунчалари бир-бири билан солиштирилганда, иш меҳнатнинг маҳсули, деган хулосага келамиз. Шу боис унинг сон ва сифат кўрсаткичларини таҳлил қилиш мумкин.

Инсон куч-қувватининг сарфланиш даражаси фаолият турига ва ишлатиладиган меҳнат воситаларига боғлиқ. Шундай қилиб, меҳнат жараёни учта асосий таркибий қисмини ўз ичига олади:

- хом ашё материали (меҳнат предметлари);
- меҳнат воситалари;
- жонли меҳнат сарфлари.

Ана шу учта таркибий қисмнинг ўзаро таъсир кўрсатиш натижаси меҳнат маҳсулоти–табиатнинг янги маҳсулоти бўлиб, у инсон эҳтиёжларига мослашган бўлади. Булар: йиғиб-териб олинган пахта ҳосили, парвариш қилинган чорва моллари, барпо этилган уй ёки кўприк, тикилган кийим ёки пойабзаллар ва бошқалардан ташкил топиши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Меҳнат редукцияси деб нимага айтамыз?
2. Меҳнат қандай функцияларни бажаради?
3. Ҳозирги шароитда меҳнат қайси хусусиятлари билан ажралиб туради?
4. «Меҳнат иқтисодиёти» фани нимани ўрганади?
5. «Меҳнат иқтисодиёти» фанининг предмети нималарни ўз ичига қамраб олади?
6. «Меҳнат» ва «Иш» тушунчаларининг фарқи нимада?

3-савол бўйича дарс мақсади: **Талабаларда меҳнатнинг инсон ва жамият ривожланишидаги ўрни ҳақида тушунча ҳосил қилдириш**

Идентив ўқув мақсадлари:

- 3.1. Меҳнатнинг инсон ҳаётидаги ўрнини тушунтириб бера олади
- 3.2. Меҳнатнинг инсон ва жамият ривожланишидаги аҳамиятини изоҳлаб бера олади

3-савол баёни. Меҳнатнинг инсон ва жамият ривожланишидаги ўрни. Меҳнат–бойлик манбаидир. У инсон фаолиятининг биринчи ва зарур шarti ҳисобланади. Инсон ва жамият тараққиётининг тарихи ҳар бир жараёнда меҳнатнинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради. Одамлар атрофдаги табиатни ўзгартирар эканлар, ўзларининг ўзгариб бораётган эҳтиёжлари таъсирида ўз табиатларини ҳам ўзгартирадилар: билимларини бойитиб, қобилиятларини ривожлантирадилар ва янги кўникмалар ҳосил қиладилар.

Меҳнат ўзининг таркибий ривожига жараёнида жиддий равишда мураккаблашди: инсон тобора мураккаброқ ва хилма-хилроқ операцияларни бажара бошлади, тобора уюшган меҳнат воситаларини ишлатиб, ўз олдига анча юксакроқ мақсадлар қўйиш ва уларга эришишга интилди.

Иқтисодиётни бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида олиб бораётган мамлакатларда ишлаб чиқаришни ривожлантириш тажрибасининг кўрсатишича, бир хил маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналарни бирлаштириш, яъни ишлаб чиқаришни горизонтал ҳолатда бир жойга тўплаш билан бир қаторда ишлаб чиқаришни вертикал ҳолатда бир жойга тўплаш, яъни комбинатлар тарзида, корхоналарни бирлаштириш йўли билан ташкил этиш содир бўладиган бўлса, бунда хом ашёни қайта ишлашнинг изчил босқичлари ёки ижтимоий

меҳнат тақсимотининг турли шакллари билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви рўй беради.

Ҳозирги шароитда меҳнат қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

- меҳнат жараёнининг интеллектуал потенциали ортади, бу эса ақлий меҳнат ролининг кучайишида, ходимнинг ўз фаолияти натижаларига онгли ва маъсулият билан муносабатда бўлиши ортишида намоён бўлади;

- меҳнат харажатлари моддий қисмининг улуши ортади. Меҳнат воситалари (машиналар, асбоб-ускуналар, механизмлар ва шу кабилар) билан боғлиқ буюмлашган меҳнат улушининг кўпайиши фан-техника тараққиёти эришган ютуқлар билан боғлиқ бўлиб, инсон чекланган жисмоний имкониятлари шароитида меҳнат унумдорлиги ва самарадорлигининг ортишида ҳал этувчи омил бўлиб хизмат қилади;

- меҳнат жараёни ижтимоий жиҳатининг аҳамияти ортади. Ҳозирги вақтда меҳнат унумдорлигининг ўсиш омиллари фақат ходим малакасини ёки унинг меҳнатини механизациялаш даражасини ошириш билангина эмас, балки инсон саломатлигининг аҳволи, унинг кайфияти, оиладаги, жамоадаги ва умуман, жамиятдаги муносабатлар билан ҳам боғлиқдир.

Меҳнат муносабатларининг бу ижтимоий томони меҳнатнинг моддий рағбатлантирувчи омилларини тўлдирди ва инсон ҳаётида муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон Республикасида меҳнатга оид муносабатлар меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, жамоа келишувлари, шунингдек, жамоа шартномалари ва бошқа локал норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади. Меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига Ўзбекистон Республикасининг «Меҳнат Кодекси», «Аҳолини иш билан таъминлаш туғрисида»ги қонуни ва бу қонунга Меҳнат вазирлиги (ҳозир Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги) томонидан тайёрланган шарҳлар ҳамда меҳнат ва уни ташкил этиш бўйича давлат ҳокимиятининг бошқа вакиллик ва ижроия органлари ўз ваколатлари доирасида қабул қиладиган қарорлар қиради.

Меҳнатнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ифодаловчи умумий жиҳатларидан келиб чиқиб, унинг серқирралигини ифодаловчи ҳар хил турларини конкрет белгиларига қараб тизимлаштириш керак бўлади.

Табиати ва мазмунига кўра, меҳнат турларининг таснифи икки йўналишда – ижтимоий ва таркибий жиҳатдан олиб қаралади.

Меҳнатнинг таркибий табиати икки бош мезон – меҳнат вазифасининг интеллектуал даражаси ва малакалилиги нуқтаи назаридан меҳнатнинг мазмун хусусиятлари таъсири остида шаклланади.

Меҳнат вазифасининг интеллектуал даражаси унда мавжуд ақлий ва жисмоний меҳнат унсурларининг ҳиссаси, шунингдек, ижодий ва оддий (ноижодий) меҳнат ҳиссасига боғлиқ ҳолда фарқланади. Меҳнат вазифасининг малакалилик даражаси унинг чегараси ва таркиби: таркибий қисмлар ва бу таркибий қисмларнинг миқдори, уларнинг ранг-баранглиги, янгиллиги, шунингдек, ижро шарт-шароити орқали аниқланади. Мазкур белгини у ёки бу ходимга татбиқан баҳолаш қабул қилинган тариф тизимига мувофиқ унинг разрядига мослаб амалга оширилади. Шундай қилиб, меҳнатнинг табиати ва мазмуни таснифий аломатлар сифатида ўзаро алоқадордир.

Назорат саволлари:

1. Меҳнат тўғрисида қандай меъёрий ҳужжатларни биласиз?
2. Меҳнат хилларида ҳақ тўлаш ўлчовларини аниқлаш усулларининг асоси нима?
3. Меҳнат хусусиятини белгиловчи элементлар нималарни ўз ичига олади?
4. Меҳнат жараёнида амалга ошириладиган функциялар нималардан иборат?

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Меҳнат ресурсларидан иқтисодиёт тармоқларида фойдаланиш самарадорлиги мавзусини ўқиб чиқиб, таҳлил қилинг.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

«**Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси**» бир томондан, реал мавжуд бўлган воқелик ҳақидаги билимларни кенгайтиришга, иккинчи томондан, меҳнат соҳасида кечадиган янги алоқалар ва жараёнларни қарор топтиришга кўмаклашади.

Меҳнат–инсоннинг бирон бир мақсадга мувофиқ ижтимоий фойдали фаолиятдир.

Меҳнат жараёни қуйидаги таркибий қисмлардан иборат: меҳнат предметлари; меҳнат воситалари; жонли меҳнат сарфлари.

Меҳнат мазмуни – ходимнинг меҳнат предметлари ва воситалари билан ўзаро муносабатга киришувидир.

Меҳнат мазмуни қуйидаги функцияларни бажаради: мантиқий, ижро этувчилик, қайд этиш ва назорат қилиш, тартибга солиш.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”(ўқув.кўл) -Т.:2004.
2. Абдурахмонов К.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
3. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. ««Меҳнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
5. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.
6. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.
7. Владимирова Л.П. Экономика труда. Учебное.-М.: Издательский дом «Дашков и К.», 2000.
8. Липсун И.В. Экономика. Учебник –М.: Омега К, 2004.
9. Назаров А.Ш “Меҳнатни ташкил этиш ва нормалаш”–Т.: 2004.
10. Шлендер П.Э., Кокин Ю.П. Экономика труда. –М.: 2002.
11. Экономика и социология труда. –М.: «Буглайн», 2005.

Интернет сайтлари:

1. www.ecsocman.edu.ru Экономика и социология труда
2. www.kutp.gubkin.ru Экономика и социология труда
3. www.vzfei.ru/ Экономика и социология труда
4. www.nesterova.ru Экономика и социология труда

2–мавзу: Меҳнат фаолиятини ташкил этиш
Фанни ўқитиш технологияси:
“Меҳнат фаолиятини ташкил этиш” мавзусидаги маъруза машғулотининг
технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи маъсул, вақт
1	<p>Машғулотга тайёргарлик босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Талабаларни меҳнатни ташкил этиш қоидалари билан таништириш.</p> <p>1.2. Идентив мақсадлар:</p> <p>1.2.1. Инсон фаолиятида мақсадли меҳнат аҳамиятига тавсиф бериш қоидаларини ажрата олади.</p> <p>1.2.2. Меҳнат тақсимотини ва кооперациясини билади.</p> <p>1.3. Асосий тушунчалар: тавсиф бериш қоидалари, морфологик тавсиф, иқтисодий атамалар.</p> <p>1.4. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: тақдимот, мунозара, ақлий ҳужум, баҳс.</p> <p>1.6. Керакли жиҳоз ва воситалар: видеопроректор.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу ва кўриб чиқиладиган саволлар тушунтирилади.</p> <p>2.2. Саволлар тарқатилади.</p> <p>2.3. Талабалардан иқтисой ва социологик тавсифлаш қоидалари қандай фарқланади – деб савол берилади ?</p>	Ўқитувчи, 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Меҳнат фаолиятига тавсиф бериш қоидалари тавсиф бериш қоидалари таҳлил қилинади.</p> <p>3.2. Меҳнат тақсимоти ва кооперациясига тавсиф берилади.</p> <p>3.3. Иш ўринларини ташкил этишни режалаштиришга тавсиф бериш қоидалари солиштириб чиқилади.</p> <p>3.4. Меҳнатни ташкил этиш ва уни инсон фаолиятидаги ўрни келтирилади, фарқли томонлари аниқланади.</p>	Ўқитувчи – талаба, 50 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш учун саволлар:</p> <p>4.1. Меҳнатни ташкил этишга тавсиф бериш қоидаларини такрорланади.</p> <p>4.2. Меҳнат тавсифланганда нималарга эътибор бериш кераклиги таҳлил қилинади.</p> <p>4.3. Ижтимоий муҳит омилларига нисбатан қандай гуруҳларга ажратилади – деган саволга жавоб топилади?</p> <p>4.4. Талабалар иши баҳоланади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Мақсад ва вазифалар бажарилганлиги таҳлил қилинади, тегишли хулосалар чиқарилади.</p> <p>5.2. Мустақил иш топшириқлари уйга вазифа сифатида берилади</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳияти ва асослари.
2. Меҳнатни ташкил этиш ва инсон фаолиятида унинг ўрни.
3. Меҳнат тақсимоти ва кооперацияси. Иш ўринларини ташкил этиш режалаштириш ва хизмат кўрсатиш

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Меҳнат фаолияти; меҳнат фаолиятини ташкил этиш асослари; ҳуқуқий асослар; маънавий психологик асослар; иқтисодий асослар; ижтимоий-психологик асослари; меҳнатни ташкил этиш; ташкил этиш назарияси; меҳнат тақсимоли; унинг турлари: умумий; хусусий; қисман; технологик; функционал; малакали; операциялар бўйича; касбий; меҳнат кооперацияси; унинг турлари; ихтисослаштирилган цехлар; цехлараро кооперация; цех ичидаги кооперация; иш ўринлари; ташкил этиш; режалаштириш; хизмат кўрсатиш; иш ўринларининг турлари: ихтисослашган; универсал; хизмат кўрсатишнинг функциялари: ишлаб чиқариш-тайёрлаш; асбоб ускуналар; сошлаш; энергетик; таъмирлаш; назорат.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1. Меҳнат фаолияти инсоннинг ҳал қилинадиган вазифалар ва бажариладиган ишлари йиғиндисидан ташкил топади. Бунга сиз қандай қарайсиз?

1-савол бўйича дарс мақсади:

Талабаларда меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳияти ва асослари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳиятини тушунтириб бера олади
- 1.2. Меҳнат фаолиятининг асосларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни:

Меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳияти ва асослари. «Ташкил этиш» тушунчаси французча organisation, лотинча organizo—«**тартибга келтираман**» сўзидан келиб чиққан. Унинг мазмуни яхлит бир бутунлик ичида ўзаро алоқаларнинг юзага келиши ҳамда такомиллашишига олиб келадиган жараён ёки ҳаракатлар жамламасини англатади. Ташкил этиш деганда биргаликда амалга оширувчи муайян қоида ва тамойиллар асосида, бирор аниқ мақсад сари ҳаракат қилувчи одамларнинг бирлашган фаолияти тушунилади. Шунга кўра функционал нуқтаи назардан, ташкил этиш – ички тартиблар ўрнатиш ва такомиллаштириш жараёнини билдиради.

Меҳнат фаолияти деганда инсоннинг бирор меҳнат тури билан банд бўлиши тушунилади. Бунга илмий ва педагогик фаолият, ишлаб чиқариш ва бошқарув фаолияти, тадбиркорлик ва тижорат фаолияти ва бошқалар мисол бўлиши мумкин. Кенг мазмундаги «фаолият» тушунчасини меҳнатга нисбатан татбиқ этилганда у ана шу меҳнат предметига таъсир кўрсатиш фаоллиги даражасини ва бунда сарфланадиган ақлий интеллектуал куч-ғайрат даражасини акс эттиради. «Меҳнат фаолияти» тушунчасини бундай талқин қилиш илмий-техникавий, ишлаб чиқариш, иқтисодий ва ижтимоий вазифаларни ҳал қилишга ҳар тамонлама, фаол ёндашиш (аънавий амалиётга нисбатан), ундан янада кенгрок фойдаланиш имконини беради.

Меҳнат фаолияти инсоннинг ҳал қилинадиган вазифалар ва бажариладиган ишлари йиғиндисидан ташкил топади.

Меҳнат фаолиятининг моҳиятини умумлашган ҳамда конкрет шаклда олиб қараладиган бўлса, у бир-бирига боғлиқ икки муҳим вазифани ҳал қилишнинг объектив зарурати билан белгиланади. Бу вазифалардан бири – одамларнинг моддий меҳнат элементлари билан ўзаро ҳаракатга киришувини аниқлашдан иборат бўлса, иккинчиси – биргаликда ёки ўзаро боғланган фаолият қатнашчилари ўртасидаги муносабатлар шаклланишидан иборатдир. Худди мана шу нарса меҳнат фаолиятини ташкил этиш предмети ҳисобланади. Бунинг моҳияти меҳнат фаолиятини ташкил этиш вазифасига (кенг маънода олганда) меҳнат субъектини (айрим ходим ёки меҳнат жамоаси) аниқлаш, уни зарур меҳнат предметлари ва воситалари билан таъминлаш, қулай меҳнат шароитларини яратиб бериш, меҳнат (ишларини бажариш) жараёнларини ташкил этиш, меҳнатга ҳақ тўлаш каби масалаларни ўрганиш билан боғлиқдир.

Меҳнат фаолиятини ташкил этиш назарияси ва амалиётини ўрганиш масаласини юқорида қабул қилинган тарзда талқин қилиш ташкилот ва тизимнинг асосий категорияларини, шунингдек, улар билан боғланган меҳнат тақсимоти ва кооперацияси, ташкилий тузилмаларнинг қурилиши каби муаммоларини қараб чиқишни талаб этади.

Ишлаб чиқариш муносабатларида меҳнат фаолиятини ташкил этиш масаласи энг асосий кўрсаткичлардан биридир. Ишлаб чиқариш муносабатларида ишчи кучи ва меҳнат қуроллари, меҳнат предметлари орасида ўзаро боғлиқлик юзага келади. Ўзаро боғлиқлик ва таъсир – меҳнат фаолияти қай ҳолатда ташкил этилганлиги натижасидир. Меҳнат фаолиятини ташкил этиш, бир томондан, унинг **асосларини** (ҳуқуқий, маънавий-психологик, иқтисодий, ижтимоий) юзага келиши, иккинчи томондан, меҳнат фаолияти механизми шакллантирилишини тақазо этади.

1) **Ҳуқуқий асослар** – ишлаб чиқариш муносабатларидаги меҳнат фаолиятини ташкил этишга хизмат қиладиган ҳуқуқий мезонлар (фуқаролик, маъмурий, эгалик ҳуқуқлари, корхона ишлаб чиқариши билан боғлиқ ҳуқуқий ҳужжатлар).

2) **Маънавий - психологик асослар** – бу, меҳнат фаолиятини ташкил қилишда, ишлаб чиқариш муносабатларида томонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ва уларнинг шаклланиш жараёни билан юзага келади (бунда ёлланма ишловчилар ўртасидаги ўзаро муносабат, раҳбар ёки корхона эгаси билан ёлланма ишловчи ўртасидаги муносабат ёки жамоа ўртасидаги ўзаро муносабатлар).

3) **Иқтисодий асослар** эса, меҳнат фаолиятини ташкил қилишнинг асосини ташкил этади. Бунда меҳнат фаолиятини ташкил қилиш мезонлари (яъни, шахснинг моддий манфаатдорлиги, бу ерда меҳнат фаолиятидан қониқиш даражаси кўзда тутилади).

4) **Ижтимоий-психологик асослар**. Меҳнат фаолиятининг мазмуни ҳар бир бир жамоадаги ижтимоий-психологик муҳит, яъни жамоадаги ҳар бир ишловчининг руҳий кайфияти, ишловчилар орасидаги ўзаро муносабатлар (бевосита ва билвосита) орқали шаклланади.

Меҳнат фаолиятининг мазмуни ҳар қандай корхонада (мулкчилик шаклларида қатъи назар) ижтимоий-ташкилий масалалар қай даражада ҳал этилганлигига ҳам боғлиқдир. Меҳнат фаолиятининг ҳолати жамоада йўлга қўйилган ижтимоий-ташкилий муносабатлар билан белгиланади.

Назорат саволлари:

1. Меҳнат фаолияти нима?
2. Меҳнатни ташкил қилиш тушунчасининг моҳияти нималардан иборат?
3. Меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг асослари нималардан иборат?
4. Меҳнат тақсимоти деганда нима тушунилади?

2 - савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнатни ташкил этишни ва унинг мешнат фаолиятидаги ўрни тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Меҳнатни ташкил этишнинг хусусиятларини очиб бера олади
- 2.2. Меҳнатни ташкил этиш ва унинг меҳнат фаолиятидаги ўрнини изоҳлаб бера олади

2 – савол баёни:

Меҳнатни ташкил этиш ва унинг меҳнат фаолиятидаги ўрни. Ташкил этиш назарияси ва амалиёти муаммоларини ишлаб чиқишнинг илмий йуналишлари орасида праксеология (юнонча, амалиёт ёки ҳаракат ва ўрганиш, маъноларини англаторувчи сўзлардан) самарали амалий фаолият тамойиллари ва усуллари ҳақидаги фан муҳим ўрин эгаллайди.

"Ташкил этиш" тушунчаси уни татбиқ этиш объектига кўра, аниқланади. Одатда, меҳнатни, ишлаб чиқариш ва бошқаришни ташкил этишни бир-биридан фарқлашни тақоза этилади. Бунда кўп ҳолларда меҳнатни ташкил этиш ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг бир қисми деб қаралади, ташкил этишнинг ўзи эса, бошқариш функцияси деб

тушунилади. Бу тушунчаларни фарқлаш корхоналарда мутахассислар тайёрлаш соҳасида қарор топган амалиёт ва тегишли хизматларни ажратиш билан боғлиқдир. Амалиётда эса, меҳнатни ташкил этиш ишлаб чиқариш ва бошқаришни ташкил этиш билан биргаликда олиб борилган тақдирдагина меҳнат самарали бўлиши мумкин.

Самарали меҳнатни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири, Президент Ислон Каримов таъкидлаганидек: "Барча ислохотларнинг иқтисодий, демократик, сиёсий ислохотларнинг асл мақсади инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборат".¹

Асосий эътиборни одамларга қаратиш корхона манфаатларини камситиш деб тушунилмайди, чунки фақат одамларгина корхона муваффақиятини таъминлай оладилар. Бунинг учун улар барча нарсалар билан таъмин этилган бўлишлари лозим.

Шундай қилиб, «умумий категория» тушунчаси сифатидаги ташкил этишни меҳнат, ишлаб чиқариш ва бошқаришни ташкил этишга ажратишга анъанавий ёндашув эскириб қолган бўлиб, бу тушунчиларнинг реал мазмуни ва моҳияти ҳақидаги ҳозирги тасаввурларга тўғри келмайди. Бу тушунчалар меҳнат фаолиятига (шу жумладан, ишлаб чиқариш ва бошқарув фаолиятига) маълум даражада тааллуқли бўлганлиги сабабли, бу ерда гап айнан меҳнат фаолиятини ташкил этиш ҳақида, аниқроғи, инсон ижодкорлигининг алоҳида тури бўлган ташкилотчилик фаолияти ҳақида, бу ижодкорлик натижаси, инсон фаолиятининг (шу жумладан, ташкилотчилик фаолиятларидаги) инновация, таъминот, ишлаб чиқариш, бошқариш, тижорат, хўжалик, иқтисодий, ижтимоий, ахборот тизимлари ва бошқа тизимлар ҳақида бориши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Корхонадаги меҳнат тақсимотининг асосий кўринишларини санаб ўтинг ва қисқача тавсифлаб беринг.
2. Меҳнат кооперацияси даганда нима тушунилади?
3. Корхонада меҳнат кооперациясини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини баён қилинг.
4. Меҳнат тақсимотининг оптимал чегаралари қандай ва нима сабабдан уларни аниқлаш зарур?

3–савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат тақсимоти ва кооперацияси тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 3.1. Меҳнат тақсимоти тўғрисида тушунча бера олади
- 3.2. Меҳнат кооперацияси тўғрисида маълумотларни изоҳлаб бера олади

3 – савол баёни:

Меҳнат тақсимоти ва кооперацияси. Меҳнат тақсимоти деганимизда, ҳар хил меҳнат турларининг бир-биридан ажратилишини, пировардида ишлаб чиқаришда иштирок этувчи турли гуруҳ кишиларнинг хилма-хил меҳнат фаолиятлари билан банд бўлишини тушунаимиз.

Меҳнат тақсимотининг асосий устунликларидан бири шундаки, бунда ишчи ишнинг маълум бир турида чуқур ихтисос топади, шу ишнинг бажарилиш техникаси ва тартибини пухта эгаллаб олади, зарур кўникмаларни касб этади, иш усул ва услубларини янада такомиллаштиради. Бунда махсус асбоб ва ускуналар ишлатилади. Бундан ташқари меҳнат тақсимотида ходимларни иш жараёнига тайёрлаш ҳам осонроқ бўлади.

Ишлаб чиқаришда меҳнат тақсимотининг учта тури мавжуд: умумий меҳнат тақсимоти, хусусий меҳнат тақсимоти, қисман (айрим) меҳнат тақсимоти.

Умумий меҳнат тақсимотига кишилар фаолиятининг ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳалари ўртасидаги меҳнат тақсимоти, бу соҳалар орасида эса, саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт, алоқа, савдо, халқ таълими, фан, давлат бошқаруви, маданият ва ҳоказолар ўртасидаги меҳнат тақсимоти киритилади. Ана шу соҳалар ўртасида

ходимларнинг тақсимланиши умумий меҳнат тақсимоти ва жамиятнинг айрим мамлакат ва унинг минтақаси ижтимоий-иқтисодий ривожланиши жараёнидаги ўзгаришлар таснифи бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Хусусий меҳнат тақсимоти умумий меҳнат тақсимотининг соҳалар ва тармоқлар ичидаги тақсимотини назарда тутди. Масалан, саноат тармоқлари кичик соҳалар, бирлашмалар, айрим корхоналарга бўлинади; қишлоқ хўжалиги деҳқончилик ва чорвачиликка, улар ичида эса ихтисослаштирилган тармоқларга (ғалла, пахта, картошка етиштириш, боғдорчилик, гўшт, сут, жун етиштириш ва шу кабиларга) бўлинади. Саноатда бўлгани каби қишлоқ хўжалигида ҳам хусусий меҳнат тақсимотининг пировард босқичи ихтисослаштирилган айрим корхона ҳисобланилади. Бу хилдаги хусусий меҳнат тақсимоти ноишлаб чиқариш соҳасининг ҳар қандай тармоғида: халқ таълимида, тиббиётда, давлат бошқаруви ва ҳоказоларда мавжуддир.

Айрим меҳнат тақсимоти ишлар ва меҳнат функцияларининг айрим корхона ёки алоҳида ташкилот ходимлари ўртасида: цехлар, участкалар, бригадалар, звенолар, айрим ижро этувчи ходимлар бўйича, шунингдек, уларнинг касб-малака гуруҳлари ўртасида тақсимланишини назарда тутди. Меҳнат тақсимотининг бу тури анча мураккаб ва муҳим бўлиб, унда муайян меҳнат жараёнлари алоҳида меҳнат тақсимоти доирасида содир бўлади; иқтисодий натижалар ҳам ана шу даражада амалага оширилади: ижрочиларнинг ихтисослашуви ва улар касб маҳоратининг ортиши, ихтисослашган юқори унумли асбоб-ускуналарнинг татбиқ этилиши, меҳнат унумдорлигининг ортиши. Муболағасиз шуни айтиш мумкинки, барча даражалардаги меҳнат тақсимотисиз ҳозирги замон техникаси ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт бўлиши мумкин эмас.

Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат тақсимотининг ҳар хил шакллари қўлланилади.

Технологик меҳнат тақсимоти ишлаб чиқариш жараёнларининг қайта ишлаш (пердел) фаза ва циклларига қараб бўлади. Бунда, энг муҳими, уларни бажаришнинг технология жиҳатидан бир хиллигидир. қайта ишлаш ва фазалар ичида айрим гуруҳ ишлар: чилангар (токарлик, слесарлик), қиздирилган ёки совуқ металлни икки бўлак қолип (штамп) орасига олиб уриб, буюм тайёрловчи ва ҳоказо бўлади. Гуруҳлар ичида эса ишлаб чиқариш жараёнлари содир қилинади.

Функционал меҳнат тақсимоти қўлланилганида бировлар асосий ишни бажаришда ихтисос топади, бошқалари ёрдамчи ишни бажаришда, учинчилари эса тайёрлаш, хизмат кўрсатиш ишини бажаришда ихтисос орттиради. Масалан, асосий ишлаб чиқаришда технологик жараён билан банд бўлган ишчилар, навбатчи таъмирлаш ишчилари, ишлаб чиқариш хоналарини йиғиштирувчи (фаррош)лар бўлади.

Малакали меҳнат тақсимоти ёки бажариладиган ишларнинг мураккаблигига қараб меҳнатни тақсимлаш мураккаб ишлар билан оддий ишларни бир-биридин ажратишдан иборат. Шу билан бирга маҳсулот тайёрлашдаги технологик мураккаблик деганимизда, тайёргарлик функцияларини ва меҳнат жараёнларини бажаришдаги, шунингдек, тайёрланган маҳсулот, кўрсатилган хизмат сифатини назорат қилишдаги мураккабликлар эътиборга олинади.

Иш ўринларини ташкил этиш, режалаштириш ва хизмат кўрсатиш. Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ижрочилар самарали, юқори унум билан ишлашининг зарур шарт иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрсатишдир. Иш ўрни ҳар қандай ишлаб чиқариш ва меҳнат жараёнининг биринчи бўғини бўлиб, айнан унда ишлаб чиқариш жараёни учта элементининг ҳаммаси: меҳнат ашёлари, меҳнат воситалари ва ишчи кучи, яъни ижрочи ходимнинг жонли меҳнати яхлитлашади, янги истеъмол қийматлари, меҳнат маҳсулотлари яратилади. Шунинг учун ҳам иш ўринларини ташкил этишга катта эътибор берилади.

Иш ўрни – ишлаб чиқариш маконининг бир қисми бўлиб, унда барча асосий ва ёрдамчи технология ускуналари, мосламалар, асбоблар, иш мебеллари ва махсус қурилмалар жойлашган ва улар муайян турдаги ишларни бажариш учун

мўлжалланган бўлади. Иш ўрни ичида иш зонаси ажратилади, бу уч ўлчовли макон бўлиб, унинг доирасида ходимнинг барча асосий меҳнат ҳаракатлари амалга оширилади. Бу зона иш ўрнининг энг фаол қисми ҳисобланади ва уни ташкил этишга алоҳида талаблар қўйилади: инсоннинг антропометрик ва биомеханик параметрларига мос келиши, физиологик жиҳатдан оқилона иш вазиятини, тана аъзоларининг меҳнат ашёларига, асбоблар ёки машиналар ва механизмларни бошқариш органларига етиши, шунингдек, меҳнат ҳаракатларининг хавфсизлигини ва меҳнат шароитларининг зарарсизлигини кафолатлаши керак. Иш ўрни ва иш зонасини ташкил этишга қўйиладиган талаблар «Иқтисодиёт» фанининг махсус тармоғи – «Эргономика» томонидан ишлаб чиқилади. Бу фаннинг вазифаси – инсоннинг меҳнат жараёнларидаги функционал имкониятларини ўрганиш ва энг мақбул меҳнат шароитларини яратиш юзасидан тавсияномалар ишлаб чиқишдир. Бу шароитлар асбоб-ускуналар, меҳнат шароитлари ва технологиянинг тузилиши инсон организмнинг психофизиологик хусусиятларига мос келишини таъминлайди.

Бутун иш ўринлари бир қатор белгиларига кўра таснифлаштирилади. Механизация даражаси бўйича улар 5 гуруҳга бўлинади: қўл, машина-қўл, механизациялашаган; автоматлаштирилган ва аппаратурали иш ўринлари.

Ихтисослашув белгиси бўйича барча иш ўринлари ихтисослашган ва универсал иш ўринларига бўлинади. Мазкур вазифаларни бажариш учун жиҳозланган ихтисослашган иш ўринларида бир хил ёки операциянинг мазмуни ва ишлар тури бўйича бир-бирига яқин вазифалар бажарилиши мумкин (қолипловчи, термист, бурғуловчи, ҳисоблаш машинаси оператори ва ҳоказоларнинг иш ўринлари). Универсал иш ўринларида хилма-хил ишлар бажарилади. Бундай иш ўринлари, одатда, асбоб-ускуналар кичик сериали ва бир хил ишлаб чиқариш шароитида бир иш туридан тезда бошқасига ўтиб ишлаш имконини берадиган бир қатор станоклар ва механизмлар бўлади (масалан, таъмирлаш - техника устахоналари, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш ва шу каби шароитларда).

Меҳнат тақсимооти белгиси бўйича иш ўринлари икки турга – якка тартибдаги иш ўринлари ва жамоа иш ўринларига ажратилади. Якка тартибдаги иш ўрнида ҳар доим битта ижрочи ходим банд бўлади. Жамоа иш ўринларида меҳнат жараёнлари бир гуруҳ ходимлар томонидан амалга оширилади (масалан, меҳнатни бригада тарзида ташкил этганда, йирик машина агрегатларига ва аппаратура тизимларига ва шу кабиларга хизмат кўрсатганда). Бу ўринда кадрларни танлаш ижрочилар ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлаш ва ҳар бир ходимнинг жамоа меҳнатига қўшган меҳнат ҳиссасига ҳолисона баҳо бериш муҳим аҳамиятга эга.

Иш ўрнини таъминлаш деганда унда жамланган меҳнат воситалари: асосий технологик ва ёрдамчи асбоб-ускуналар технологик ва ташкилий жиҳозлар билан алоқа ва сигнал бериш воситалари, меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси мажмуаси тушунилади.

Иш ўрнини режалаштириш деганда ишлаб чиқаришнинг ўзаро бир-бири билан функционал жиҳатдан боғланган барча воситалари, меҳнат буюмлари ва ходимнинг ўзи уч ўлчовли маконда мақсадга мувофиқ жойлашуви тушунилади. Бунда меҳнат воситалари ва буюмларнинг жойлашуви иккита асосий талабга жавоб бериши лозим: бир томондан, иш жойида ҳамма нарсанинг бир ерда тўпланиб қолишига, иккинчи томондан, ортиқча ҳаракатларга, меҳнат буюмлари, жиҳозлар ва тайёр маҳсулотлар орасида у ёқдан бу ёққа юришларга барҳам берилиши керак. Меҳнат воситалари ва буюмларини жойлаштириш қоидаларининг бузилиши, одатда, иш вақтининг унумсиз сарф этилишига ва ходим куч-ғайратининг бекор кетишига, у эртароқ чарчаб қолиши ва меҳнат унумдорлигининг пасайишига олиб келади. Иш ўрнини оқилона режалаштиришни таъминлаш учун куйидаги тамойилларга риоя қилиниши зарур:

иш макони энг кичик, лекин иш ҳолатларида антропометрик кўрсаткичларни ҳисобга олган ҳолда барча меҳнат ҳаракатларининг эркин амалга оширилиши учун етарли бўлиши лозим;

Назорат саволлари:

1. Жамиятда меҳнат тақсимотининг қандай турлари мавжуд?
- Иш ўрнини ташкил этишга қандай талаблар қўйилади?
3. Иш ўринларини оқилона режалаштиришни таъминлаш учун қайси тамоилларга риоя қилиш мумкин?
4. Ҳизмат кўрсатиш тизими нима?

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Аҳолини иш билан таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шarti иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шунини ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг қўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Меҳнатни нормалаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шarti иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шунини ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг қўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Меҳнатни нормалаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

3–мавзу: Меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш
Фанни ўқитиш технологияси:
“Меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш” мавзусидаги маъруза
машғулотивнинг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи маъсул, вақт
1	<p>Машғулотивга тайёргарлик босқичи: 1.7. Дарс мақсади: Талабаларни меҳнат ресурслари билан таништириш. 1.8. Идентив мақсадлар: 1.8.1. Инсон фаолиятида мақсадли меҳнат аҳамиятига тавсиф бериш қоидаларини ажрата олади. 1.8.2. Меҳнат тақсимотини ва кооперациясини билади. 1.9. Асосий тушунчалар: тавсиф бериш қоидалари, морфологик тавсиф, иқтисодий атамалар. 1.10. Дарс шакли: маъруза. 1.11. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: тақдимот, мунозара, ақлий ҳужум, баҳс. 1.12. Керакли жиҳоз ва воситалар: видеопроректор.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
2	<p>Ўқув машғулотивни ташкил қилиш босқичи: 2.1. Мавзу ва кўриб чиқиладиган саволлар тушунтирилади. 2.2. Саволлар тарқатилади. 2.3. Талабалардан иқтисоий ва социологик тавсифлаш қоидалари қандай фарқланади – деб савол берилади ?</p>	Ўқитувчи, 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.5. Ўсимликка тавсиф бериш қоидалари тавсиф бериш қоидалари таҳлил қилинади. 3.6. Айиқтовон ўсимлигига морфологик тавсиф берилади. 3.7. Ўсимликка морфолого-экологик тавсиф бериш қоидалари солиштириб чиқилади. 3.8. Янтоқ ўсимлиги эколого-морфологик тавсифи келтирилади, морфологик тавсифга ўхшаш ва фарқли томонлари аниқланади.</p>	Ўқитувчи – талаба, 50 минут
4	<p>Мустақамлаш ва баҳолаш учун саволлар: 4.5. меҳнатни ташкил этишга тавсиф бериш қоидаларини такрорланади. 4.6. Меҳнат тавсифланганда нималарга эътибор бериш кераклиги таҳлил қилинади. 4.7. Ижтимоий муҳит омилларига нисбатан қандай гуруҳларга ажратилади – деган саволга жавоб топилади? 4.8. Талабалар иши баҳоланади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулотивни якунлаш босқичи: 5.3. Мақсад ва вазифалар бажарилганлиги таҳлил қилинади, тегишли хулосалар чиқарилади. 5.4. Мустақил иш топшириқлари уйга вазифа сифатида берилади</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Меҳнат ресурслари – ижтимоий-иқтисодий категория сифатида.
2. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш.
3. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг минтақавий хусусиятлари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Меҳнат фаолияти; меҳнат фаолиятини ташкил этиш асослари; ҳуқуқий асослар; маънавий психологик асослар; иқтисодий асослар; ижтимоий-психологик асослари; меҳнатни ташкил этиш; ташкил этиш назарияси; меҳнат тақсимоли; унинг турлари: умумий; хусусий; қисман; технологик; функционал; малакали; операциялар бўйича; касбий; меҳнат кооперацияси; унинг турлари; ихтисослаштирилган цехлар; цехлараро кооперация; цех ичидаги кооперация; иш ўринлари; ташкил этиш; режалаштириш; хизмат кўрсатиш; иш ўринларининг турлари: ихтисослашган; универсал; хизмат кўрсатишнинг функциялари: ишлаб чиқариш-тайёрлаш; асбоб ускуналар; сошлаш; энергетик; таъмирлаш; назорат.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1. Меҳнат фаолияти инсоннинг ҳал қилинадиган вазифалар ва бажариладиган ишлари йиғиндисидан ташкил топади. Бунга сиз қандай қарайсиз?

1-савол бўйича дарс мақсади:

Талабаларда меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳияти ва асослари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг моҳиятини тушунтириб бера олади

1.2. Меҳнат фаолиятининг асосларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни:

Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида. Моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш иккита зарур таркибий қисмдан: бир томондан, моддий ресурслар (хом ашё, асбоб-ускуналар ва ҳоказо)дан ва иккинчи томондан, инсон ресурсларидан, яъни касб малакалари ва билимларига эга бўлган ходимлардан иборат. Бошқачароқ қилиб айтганда, мамлакат аҳолисининг бир қисми бўлган инсон ресурслари моддий ресурслар билан бир қаторда иқтисодий ривожланиш омили сифатида ҳам намоён бўлади. Бироқ бу омиллар ўз хусусиятларига қараб бир-бирларидан муҳим белгилари билан фарқланади.

Инсон ресурслари – одамлардир. Улар фақат моддий неъматлар яратиш қолмай, шу билан бирга уларни истеъмол ҳам қиладилар. Одамлар ўзларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари жиҳатидан унчалик бир хил эмаслар. Бунга уларнинг жинси, ёши, соғлиғи, оилавий аҳволи, маълумот даражаси ва бошқа ижтимоий, психофизиологик сифатлари сабаб бўлади. Шунинг учун бир киши иккинчисига ўхшамайди.

Иқтисодиётда амалга ошириладиган ислоҳий ўзгаришлар даврида ҳамма нарсаларни инсон эҳтиёжлари ва тақдири билан мувофиқлаштириш муҳимдир.

Меҳнат ресурслари мамлакат аҳолисининг ўз психофизиологик ва ақлий сифатлари билан моддий неъматлар ишлаб чиқаришга ёки хизматлар кўрсатишга қодир бўлган қисмидан иборатдир.

Меҳнат ресурслари деб, ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнатга қобилиятли кишилар тўпламига айтилади.

Бу таърифдан шу нарса келиб чиқадики, меҳнат ресурслари ўзига иқтисодиётда меҳнат билан банд бўлган кишиларни ҳам, меҳнат билан банд бўлмаसा ҳам меҳнат қилишлари мумкин бўлган кишиларни ҳам қамраб олади. Бошқача айтганда, меҳнат ресурслари ҳақиқий (реал) ва потенциал ходимлардир.

Маънавий ривожланиш даражаси деганда умумтаълим ва касбий билимлар ҳамда кўникмалар, шахсий хусусиятлар тушунилади. Бу хусусиятлар инсоннинг танлаган фаолият соҳасида муваффақиятли ишлаши учун зарур шарт ҳисобланади.

Инсоннинг ҳар иккала сифати бўлган жисмоний ва маънавий ривожини тасвирларининг аҳамияти иқтисодиётнинг ривожланиш боришига қараб доимий ҳолда ўзгариб боради. Бу ҳол, ўз навбатида, меҳнат соҳасидаги мавжуд жаҳон тамойилини тўлиқ акс эттиради,

иктисодиётда ва умуман, жамиятда тез ва чуқур ўзгаришлар бўлиб турган даврларда кишиларнинг жисмоний ва маънавий фазилатлари роли айниқса ортади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш эса аксинча, инсоннинг ташаббускор ва фаол бўлишини назарда тутди. Унинг қандай яшаши ўзининг янги иқтисодий тизимга сингиб, у билан ҳамоҳанг бўлиб кетиш маҳоратига боғлиқ. Инсоннинг жисмоний имкониятлари ва маълумотлилик даражаси, маънавияти қанчалик юқори бўлса, бу нарса шунчалик муваффақиятлироқ кечади.

Зарур жисмоний ва маънавий имкониятлар инсоннинг ёшига боғлиқ. Улар инсон ҳаётининг илк ва етук даврларида шаклланади ва ривожланиб, қариллик чоғида эса, табиий равишда бирмунча камайиб боради.

Ёш чегараси эркаклар 59 ёшга, аёллар 54 ёшга етгандан сўнг пенсия олиш ҳуқиқи билан белгиланади. Бироқ бу қоидадан истисно ҳам бор. Организмга юксак руҳий физиологик босимлар билан боғлиқ касб фаолиятининг айрим турлари учун пенсия чизиги сезиларли равишда 5-10 йилга пастрок, баъзан ундан ҳам кўпроқ. Бу ерда имтиёзли шартларда қариллик пенсияси тизими амал қилади. Аёллар учун пенсия ёши одатдаги халқаро тажриба даражасида бўлсада, ҳамма жойда эркакларнинг ўртача умир кўриши аёлларга нисбатан сезиларли равишда камроқдир.

Бу нарса кўп ҳолларда ноқулай оғир меҳнат шароитлари билан боғлиқдир. **Шунингдек, бу нарса зарур** бўладиган “меҳнат шакли”ни **сақлаш имкони йиллар** ўтиши билан йўқолиб борадиган касблар билан **шуғулланиш учун** (масалан балет) ҳам тааллуқлидир.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, реал ҳаётда кўпгина "имтиёзли пенсионерлар" аввалги касбларида ёки бошқа ишларда ўз ишларини давом эттирмакдалар, шунинг учун ҳам улар меҳнат ресурслари таркибида қоладилар. Ишламаётган пенсионерлар эса меҳнат ресурсларининг таркибидан чиқарилади.

Меҳнатга лаёқатли ёшдаги кишиларнинг маълум қисмини сира ишламаган ёки соғлиғи ёмон бўлганлиги учун ишлашдан тўхтаган кишилар ташкил этади. Бу ўринда гап I ва II гуруҳ ногиронлари ҳақида бормокда, давлат уларни пенсия билан таъминлаб туради. Бу кишилар меҳнат ресурслари таркибига киритилмайди. Бироқ I ва II гуруҳ ногиронларининг айримлари (агар ишлаб чиқаришда қулай шароитлар яратилса) ишлашлари мумкин. Шунинг учун ҳам меҳнатга лаёқатли ёшдаги ишлаши мумкин бўлган, давлат томонидан пенсия ёши белгиланган ёшгача бўлган фуқоралар меҳнат ресурсларига киради (I ва II гуруҳ ногиронларидан ишламайдиганлари бундан мустаснодир). Меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли орасида ишламайдиган ногиронларнинг сони нисбатан камроқ ва нисбатан барқарордир.

"Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнат қилишга қобилиятли аҳоли" тушунчасини таърифлаб олгандан кейин меҳнат ресурсларига кирадиган фуқороларнинг бошқа категорияларига – ишлайдиган ўсмирлар ва ишлайдиган пенсионерларга ўтиш мумкин.

Фуқороларнинг ана шу қисми мамлакат хўжалигидаги меҳнат билан бандлигининг ҳуқуқий асоси ҳамиша қонун билан белгиланади. Хусусан, ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонунида меҳнат ҳуқуқини руёбга чиқариш аҳолининг меҳнат билан бандлиги соҳасидаги давлат сиёсатининг энг муҳим тамойилларидан бири сифатида тилга олинган.

Ривожланган мамлакатларда аллақачон "иқтисодий жиҳатдан фаол аҳоли" тушунчаси қарор топган. Халқаро стандартларга мувофиқ уларга меҳнат билан банд аҳоли ва иш қидираётган ишсизлар киради. Шунингдек, "фуқоролик жиҳатидан иқтисодий фаол аҳоли" тушунчаси ҳам тарқалган бўлиб, унга ҳарбий хизматчилар киритилмайди.

Шундай қилиб, "меҳнат ресурслари" ўз мазмунига кўра, "иқтисодий фаол аҳоли" тушунчасидан кенгроқдир. Иқтисодий фаол аҳолидан ташқари меҳнат ресурслари яна меҳнатга лаёқатли ёшдаги ўқувчиларни ҳам, шунингдек, ана шу ёшдаги уй бекалари ва мамлакатнинг қолган барча аҳолисини, яъни ишсиз бўлмаса ҳам, қандайдир сабабларга кўра, мамлакат хўжалигида иш билан банд бўлмаган аҳолини ҳам ўз ичига олади.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат ресурсларининг шаклланиши тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши тушунчасини тушунтириб бера олади

2.2. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши тартибини изоҳлаб бера олади

2-савол баёни. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши. "Меҳнат ресурсларининг шаклланиши" тушунчаси анча вақтлардан буён иқтисодий адабиётларда ва статистик амалиётда қарор топган бўлиб, ўзига хос тор касбий атама сифатида ишлатилиб келинади. Бу тушунчанинг нимадан иборат эканлиги ҳақида умумий тарзда қабул қилинган, мунозара талаб қилмайдиган тасаввур йўқ. Биз эса "меҳнат ресурсларини шакллантириш" деганда меҳнат ресурсларининг доимий равишда янгиланиб туриши тушунилади, деб ҳисоблаймиз.

Меҳнат ресурслари қандай шаклланишини аниқлаш учун биз биринчидан, меҳнат ресурсларини учта йирик ёш гуруҳлари бўйича – меҳнатга лаёқатли кишилар, меҳнатга лаёқатли кишилардан ёшроқ ва меҳнатга лаёқатли ёшдан каттароқ кишиларни, иккинчидан, ҳар бир гуруҳ аҳоли сонига, унинг ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни, учинчидан, меҳнат ресурслари ва аҳолининг табиий ва механик ўзгаришдаги умумий ва ўзига хос томонларни кўриб чиқишимиз лозим.

Меҳнат ресурсларининг аксарият кўпчилик қисмини меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли ташкил этади. Меҳнат қилишга лаёқатли ёшдан катта кишилар, ишловчи пенсионерлар ва амалда "ноль" вазифасини бажарувчи шахслар, меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик кишилар, ишловчи ўсмирлар меҳнат ресурсларининг салмоғида у даражада сезиларли роль ўйнамайди.

Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли. Меҳнат ресурслари таркибига I ва II гуруҳдаги ишламайдиган ногиронлар кирмаслигини эсда тутган ҳолда, дастлаб биз меҳнат қилишга лаёқатли ёшдаги аҳолини, сўнгра унинг меҳнат қилишга қобилиятли қисмини қараб чиқамиз.

Меҳнатга лаёқатли ёшдаги фуқоролар бутун аҳолининг бир қисми бўлиб, уларнинг сони демографик омил таъсирида ўзгариб туради. Уларнинг қанча бўлиши тегишли ёшлардаги ўлим даражасига боғлиқ. Бу шунингдек, меҳнат қилиш ёшига етган ёшлар билан пенсия ёшига етган фуқоролар сони ўртасидаги нисбатга ҳам боғлиқ. Ўлим қанчалик кам бўлса ва меҳнат қилиш ёшига етган фуқоролар бу ёшдан чиққан кишилар ўртасидаги фарқ қанчалик юқори бўлса, меҳнат қилиш қобилиятига етган кишилар сони шунчалик кўп бўлади ёки аксинча.

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат ресурсларининг шаклланиши тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш моҳиятини айтиб бера олади

2.2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат потенциали ўртасидаги боғлиқликни тушунтириб бера олади

3-савол баёни. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш. «Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш» ва «мамлакатнинг меҳнат потенциали» тушунчалари бир-бири билан ўзаро боғлиқдир.

Биз бу ерда фойдаланиш деганда иқтисодиётнинг ресурсларидан бири бўлган меҳнат ресурсларини таърифловчи **икки йўналишни** тушунаемиз. Бу, **биринчидан**, меҳнат ресурсларининг тақсимланиши ва **иккинчидан**, уларнинг меҳнатидан халқ хўжалигида фойдаланиш самарадорлигидир.

Меҳнат ресурсларини тақсимлаш деганда ресурсларнинг халқ хўжалигида ишлайдиган қисмлари ва ишламайдиган қисмлари тушунилади. Ўз навбатида, ишламайдиган қисм меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган ёшдаги ўқувчиларга ва шахсий ёрдамчи хўжалик билан шуғулланувчиларга, ҳарбий кучлар сафида хизмат қилаётганларга, ишсизларга,

шунингдек, ҳеч ерда ишламайдиганларга, ўқимайдиганларга ва иш қидирмайдиганларга бўлинади.

Меҳнат билан бандлик турлари бўйича меҳнат ресурсларининг тақсимланишини фақат фуқоро аҳоли (яъни бунга ҳарбий хизматчилар кирмайди) бўйича кузатиш мумкин.

Ишлайдиган аҳоли (меҳнат билан банд аҳоли), ўз навбатида, айрим тармоқлар, касб гуруҳлари бўйича тақсимланиши, шу жумладан, ақлий ва жисмоний меҳнат бўйича, меҳнат режими бўйича (тўлиқ йиллик бандлик, тўлиқ бўлмаган иш куни ва ҳафтаси ва ҳоказо), ниҳоят ижтимоий-иқтисодий соҳалар бўйича қараб чиқилади.

Халқаро жиҳатлардан бири меҳнат билан бандларни «иқтисодий фаолият турлари бўйича» тақсимлашдир. Бу жиҳатнинг мазмуни иқтисодий фаолият турлари классификатори, маҳсулот ва хизматлар классификатори, деб белгиланган. Унга халқаро стандарт тармоқ таснифлаши ва халқаро асосий маҳсулотлар классификатори киради. Улар БМТнинг статистика комиссияси томонидан ишлаб чиқилган.

Меҳнат ресурсларининг тузилишига ёш нуктаи назардан мурожаат қилиш, айниқса, муҳимдир. У, айниқса, бозор шароитида кўпроқ аҳамиятга эга. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар муваффақияти ёшларнинг сонига кўп жиҳатдан боғлиқ. Ёшлар янги иқтисодий «руҳ»ни ўзлари ва мамлакат фойдаси учун муваффақиятлироқ ўзлаштириб оладилар.

Меҳнат ресурсларини тақсимлашга боғлиқ равишда инсон ресурсларининг имкониятлари ривожланиш омиллари сифатида катта ёки кичик бўлиши мумкин. Масалага ана шу тарзда ёндашиш жамиятнинг меҳнат потенциалини, ҳудудни, корхоналарни ўрганиш ва аниқлаш имконини беради. Меҳнат потенциалини сифат ўлчовидаги меҳнат ресурслари сифатида таърифлаш мумкин.

Юқорида айтилганлардан шу нарса аниқки, «меҳнат потенциали» тушунчаси меҳнат ресурслари ва иқтисодиётнинг ўзаро таъсирини ўрганишга ёрдам берадиган алоҳида омилдир.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Аҳолини иш билан таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шарт иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шуни ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг кўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Меҳнатни нормаллаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Мехнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шарт иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шунинг ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг кўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Мехнатни нормаллаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

4-мавзу: АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ВА ИШСИЗЛИК

Фанни ўқитиш технологияси:

«АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ВА ИШСИЗЛИК» мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.7. Дарс мақсади: Аҳолини иш билан бандлиги ва ҳозирги кундаги ўрни ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.8. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.8.1. Бандлик тушунасини изоҳлаб беради.</p> <p>1.8.2. Иш билан бандлик йўналишларини тушинтира билади.</p> <p>1.8.3. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фани предметини тушинтира олади.</p> <p>1.8.4. Фаннинг тадқиқот методларини тавсифлаб беринг.</p> <p>1.9. Асосий тушунча ва иборалар: меҳнат, Меҳнатнинг мазмуни, хусусияти, турлари. Меҳнат соҳасидаги ижтимоий-меҳнат муносабатлари.</p> <p>1.10. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.11. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, тақдимот ва видеоусул.</p> <p>1.12. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 20 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Фанни пайдо бўлиш зарурати? • Меҳнатнинг моҳияти нима? • Фаннинг предмети...? • Меҳнат атамасини алоҳида қолдиришга кам таклиф берган? <p>4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

5	<p>Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи: 5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади . 5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
---	--	-----------------------

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва унинг турлари . Ишсизлик тушунчаси ва унинг синфлашуви
3. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофаза қилиш борасидаги тадбирлари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Ишсизлик, меҳнат даромадлари, иш билан бандлик, бандлик онцепцияси, меҳнатнинг ихтиёрийлиги, меҳнат ҳуқуқи, аҳолининг иш билан оқилона таъминланиши, пассив таъсир кўрсатиш, фаол таъсир кўрсатиш, бандлик хизматлари, табиий ишсизлик, мажбурий ишсизлик, таркибий ишсизлик.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Тажриба шуни кўрсатадики, жамият муаммолари ичида инсоннинг шахсини, талаб-эҳтиёжларини ҳисобга олмасдан ҳал қилишга уриниш омадсизликка маҳкум этади.

2. Ишсизлик ҳозирги вақтда жамиятнинг энг марказий муаммоларидан бири ҳисобланади.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва турлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Аҳолини иш билан таъминлаш моҳиятини гапириб бера олади

1.2. Аҳолини иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва турларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни. Аҳолининг иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва унинг турлари. Аҳолини иш билан таъминлаш инсон ижтимоий ривожланишининг энг муҳим жиҳатларидан бири — унинг меҳнат соҳаси ва у билан боғлиқ бўлган эҳтиёжларни қондириш йўллари очиқ беради. Иш билан бандлик одамлар иш жойлари қаердалигидан қатъий назар, ижтимоий фойдали меҳнатда қатнашиш юзасидан ўзаро киришадиган ижтимоий иқтисодий муносабатлардир. Иш билан бандлик муносабатлари, меҳнатга лаёқатли одамларнинг қанчаси ва қай даражада ижтимоий фойдали меҳнатда қатнашишини кўрсатади.

Меҳнат ресурсларининг тузилишига ёш нуктаи назардан мурожаат қилиш, айниқса, муҳимдир. У, айниқса, бозор шароитида кўпроқ аҳамиятга эга. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар муваффақияти ёшларнинг сонига кўп жиҳатдан боғлиқ. Ёшлар янги иқтисодий «рух»ни ўзлари ва мамлакат фойдаси учун муваффақиятлироқ ўзлаштириб оладилар.

Меҳнат ресурсларини тақсимлашга боғлиқ равишда инсон ресурсларининг имкониятлари ривожланиш омиллари сифатида катта ёки кичик бўлиши мумкин. Масалага ана шу тарзда ёндашиш жамиятнинг меҳнат потенциалини, ҳудудни, корхоналарни ўрганиш ва аниқлаш имконини беради. Меҳнат потенциалини сифат ўлчовидаги меҳнат ресурслари сифатида таърифлаш мумкин.

Юқорида айтилганлардан шу нарса аниқки, «меҳнат потенциали» тушунчаси меҳнат ресурслари ва иқтисодиётнинг ўзаро таъсирини ўрганишга ёрдам берадиган алоҳида омилдир.

Минимал истеъмол саватини ишга лаёқатли ёшдаги аҳоли учун шакллантиришга асос қилиб ишлаётган эркак кишига суткада 2720 ккал, оқсил истеъмолини - 88,7 (шу жумладан, ҳайвонники - 31,5), углеводларни 4412 суткани таъминловчи озиқ-овқатлар тўплами олинади.

Яшаш минимуми кўрсаткичлари давлат томонидан ижтимоий сиёсат юритишда қўлланилади (хусусан, аҳолининг турмуш даражасини баҳолаш учун яшаш минимумидан

паст, тенг ва юқори даромадли аҳоли салмоғи аниқланади), аҳолининг кам таъминланган қатламларини қўллаб-қувватлаш учун аниқ етиб борадиган манзилли ижтимоий ёрдам учун негиз бўлиб хизмат қилади, энг кам иш ҳақи ва пенсияларни асослашда фойдаланилади, шунингдек, кам таъминланганлик мезони ҳамдир.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Аҳолини иш билан таъминлаш моҳиятини ёритиб бера олади

2.2. Аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш асосларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни. Аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш. Ижтимоий сиёсатнинг таркибий қисми бўлган аҳолининг иши билан бандлиги сиёсати **учта асосий мақсадга** эришишни назарда тутади:

- таркибий қайта қуришни рағбатлантириш асосида бўшаб қолган ходимларни қайта тақсимлаш жараёнини жадаллаштириш;
- ишсизларни меҳнат ҳаётига жуда тезлик билан жалб қилиш;
- иш қидираётганлардан ҳар бирини иш билан таъмин этиш.

Давлат аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатининг чора-тадбирлари қуйидаги соҳалар бўйича табақалаштирилган:

- таъсир кўрсатиш объекти бўйича (умумий ва ихтисослашган чора-тадбирлар);
- маблағ билан таъминлаш манбалари бўйича.

Аҳолини иш билан таъминлашга таъсир кўрсатиш усуллари қуйидагиларни киритиш мумкин:

- бевосита (маъмурий) усуллар: қонун йўли билан тартибга солиш;
- меҳнат қонунчилиги, жамоа шартномалари;
- билвосита (иқтисодий) усуллар: молиявий, монетар, фискал (ҳазина) сиёсати.

Аҳолини иш билан таъминлашга давлатнинг таъсир кўрсатиш турлари:

- **пассив таъсир кўрсатиш** – иш билан банд бўлмаган аҳолига ижтимоий ёрдам;
- **фаол таъсир кўрсатиш** – меҳнат таклифини рағбатлантириш, меҳнатга бўлган талабни рағбатлантириш, талаб ва таклифни мувофиқлаштириш чора-тадбирлари (ахборот, маслаҳат хизмати кўрсатиш, касбий соҳада маслаҳатлар бериш, аҳолининг камроқ рақобатбардош гуруҳлари учун бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва ҳоказолар), минтақаларга ёрдам кўрсатиш чора-тадбирлари ва шу қабилар.

Давлат бандлик сиёсати доирасида меҳнат бозорини тартибга солишда бандлик жамғармаларининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Бандлик жамғармаси харажатларини шартли равишда тўртта йўналиш бўйича қисмларга ажратиш мумкин:

1. Ишсизлик бўйича нафақага сарфланадиган маблағлар, ишсизларга моддий ёрдам кўрсатиш, узоқ муддатли пенсиялар тўлаш. Буларни пассив сиёсат деб аташ қабул қилинган.

2. Қайта тайёрлаш ва жамоат ишларига сарфланадиган маблағлар. Фаол сиёсатнинг мазкур шакли амалдаги қонунчиликдан келиб чиқади, яъни бандлик соҳадаги давлат хизмати учун мажбурий ҳисобланади.

3. Молиявий қўллаб-қувватлашга, қимматли қоғозлар сотиб олиш ва бошқа харажатларга мўлжалланган маблағлар. Айтиб ўтилган бу шаклларни бирлаштириб турадиган томон шуки, улар қонун билан кафолатланмаган. Шу билан бирга “молиявий қўллаб-қувватлаш” моддасига доир харажатларни меҳнат бозоридаги фаол сиёсат шакллари қиритиш қабул қилинган.

4. Бандлик хизматларини ривожлантириш учун мўлжалланган маблағлар (уларни таъминлаш, капитал маблағлар, реклама, “Бандлик” ахборот хизмати).

Ишсизларга узоқ муддатли пенсиялар тайинланиши муносабати билан Пенсия жамғармаси харажатлари бандлик жамғармасидан қопланади. Аҳолининг Бандлик жамғармасига бадаллар тўлаши учун суғурта тарифи меҳнат ҳақига тўлашга мўлжалланган маблағларнинг 1,5%ини ташкил этади. Бадаллик учун бадаллар тўлашдан

ногиронларнинг жамоат ташкилотлари, ногиронлар ва пенсионерларнинг жамоат ташкилотлари, уларга тегишли бўлган корхоналар, шунингдек, диний бирлашмалар озод қилинади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда меҳнат бозорини бошқаришда бир қатор йўналишлар мавжуд бўлиб, улар аҳоли бандлиги давлат хизматига тааллуқлидир. Бу хизматнинг асосий вазифаси меҳнат бозори ҳақидаги ахборотни тарқатиш ҳисобига меҳнат бозорининг фаолият кўрсатиш самарадорлигини оширишдан иборат.

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофоза қилиш борасидаги тадбирлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ёқув мақсадлари:

3.1. Ишсизликни муҳофоза қилиш тўғрисида гапириб бера олади

3.2. Давлатнинг ишсизликдан муҳофоза қилиш бўйича тадбирларини изоҳлаб бера олади

3-савол баёни. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофоза қилиш борасидаги тадбирлари. Жиддий талафотларга йўл қўймаслик мақсадида давлат иш билан таъминлашни ошириш сиёсатини ўтказди. Чунончи, ишсизликнинг фрикцион ва яширин турлари ўсганда давлат:

- қайтадан касб ўргатади;
- таълим бериш тизимини кенгайтиради;
- бўш иш жойлари ҳақидаги ахборотларни кенг тарқатади;
- меҳнат биржаларига инвестицияларни кўпайтиради.

Агар ишсизлик даврий хусусият касб этса, давлат бюджет, фискаль, кредит-пул воситаларини ишга солади, яъни:

- иш билан таъминлашни кучайтириш учун ишлаб чиқаришга кўпроқ маблағ сарфлайди;
- тадбиркорнинг манфаатдорлигини ошириш учун ссуда ҳамда кредитларнинг фоиз ставкаларини пасайтиради;
- ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларга солинадиган солиқларни камайтиради.

Бу тадбирлардан ташқари, давлат меҳнат бозорини ташкил этиш ва тартибга солишда:

- аҳоли сони, ёш ва жинси салмоғидаги ўзгаришларга;
- иш билан бандликдаги тармоқ ва ҳудуд ўзгаришларига;
- қўшимча ишчи кучини ишлаб чиқаришга жалб этиш мезонларига;
- ишлаб чиқариш ҳажмига, унинг ўсиш суръатига, ишлаб чиқариш таркибига;
- ишлаб чиқариш кучларининг ҳудудий жойлашуви каби омилларга алоҳида эътибор беради.

Ишсизликни камайтиришнинг иқтисодий тадбирларидан энг асосийси халқ хўжалиги тармоқларида бозор талабига мувофиқ кичик корхоналарни барпо этишдир. Бу эса, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг миқёсини оширишга қаратилган бўлиши даркор. Бунга эса, меҳнат унумдорлигини ошириш, иш жойларининг моддий-техникавий, технология ва сармоя таъминотларини яхшилаш, янги ноқишлоқ хўжалиги меҳнати зоналарини ташкил этиш, иш вақтидан унумли фойдаланиш, ишловчилар моддий манфаатдорлигини ошириш ва оқилона солиқлар орқали эришиш мумкин.

Назорат саволлари:

1. Аҳолини иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни нимадан иборат?
2. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни бўйича кимлар иш билан таъминланган ҳисобланади?
3. Аҳолини иш билан таъминлашнинг қандай асосий турлари мавжуд?
4. Давлат аҳолининг иш билан бандлигини ошириш бўйича қандай тадбирларни амалга оширади?
5. Иш билан таъминланмаган аҳолига кимлар киради?
6. Ишсизлик нима ва унинг даражаси қандай аниқланади?
7. Фуқароларни ишсиз шахс деб эътироф этишнинг қандай шартлари мавжуд?
8. Ишсизликни қандай турларини биласиз?

9. Артур Оукен қонунининг мазмуни нима?

10. Давлат ишсизларни иш билан таъминлаш борасида қандай тадбирларни амалга оширади?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шарт иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шуни ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг кўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Меҳнатни нормаллаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Аҳолини иш билан таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Т.7, Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.
1. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисидаги» қонунига шарҳлар. –Т.: Шарқ, 2000.
2. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) Т.: «МЕХНАТ» нашриёти, 2004.
3. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Абдурахмонов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”(ўқув.қўл) Т.:2004
5. Абдурахмонов Қ.Х., Тоҳирова Х.Т., Зокирова Н.к. “Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш”(ўқув.қўл) –Т.: 2004
6. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.

**5-мавзу.: АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ
ВА ИШСИЗЛИК**

Фанни ўқитиш технологияси:

**«АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ
ВА ИШСИЗЛИК» мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси**

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи: 1.13. Дарс мақсади: Аҳолини иш билан бандлиги ва ҳозирги кундаги ўрни ҳақида талабаларга тушунчалар бериш. 1.14. Идентив ўқув мақсадлари. 1.14.1. Бандлик тушунасини изоҳлаб беради. 1.14.2. Иш билан бандлик йўналишларини тушинтира билади. 1.14.3. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фани предметини</p>	Ўқитувчи

	тушинтира олади. 1.14.4. Фаннинг тадқиқот методларини тавсифлаб беринг. 1.15.Асосий тушунча ва иборалар: меҳнат, Меҳнатнинг мазмуни, хусусияти, турлари. Меҳнат соҳасидаги ижтимоий-меҳнат муносабатлари. 1.16.Дарс шакли: маъруза. 1.17.Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, тақдимот ва видеоусул. 1.18.Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар.	
2	Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи: 2.1. Мавзу эълон қилинади. 2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.	Ўқитувчи, 20 минут
3	Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1. Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4. Умумий хулосага келинади.	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади: • Фанни пайдо бўлиш зарурати? • Меҳнатнинг моҳияти нима? • Фаннинг предмети...? • Меҳнат атамасини алоҳида қолдиришга кам таклиф берган? 4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.	Ўқитувчи, 10 минут
5	Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи: 5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади . 5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқилладиган асосий саволлар:

1. Аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва унинг турлари

. Ишсизлик тушунчаси ва унинг синфлашуви

3. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофаза қилиш борасидаги тадбирлари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Ишсизлик, меҳнат даромадлари, иш билан бандлик, бандлик онцепцияси, меҳнатнинг ихтиёрийлиги, меҳнат ҳуқуқи, аҳолининг иш билан оқилона таъминланиши, пассив таъсир кўрсатиш, фаол таъсир кўрсатиш, бандлик хизматлари, табиий ишсизлик, мажбурий ишсизлик, таркибий ишсизлик.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Тажриба шуни кўрсатадики, жамият муаммолари ичида инсоннинг шахсини, талаб-эҳтиёжларини ҳисобга олмасдан ҳал қилишга уриниш омадсизликка маҳкум этади.

2. Ишсизлик ҳозирги вақтда жамиятнинг энг марказий муаммоларидан бири ҳисобланади.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда аҳолини иш билан таъминлашнинг моҳияти ва турлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Аҳолини иш билан таъминлаш моҳиятини гапириб бера олади

1.2. Аҳолини иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва турларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни. Аҳолининг иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва унинг турлари. Аҳолини иш билан таъминлаш инсон ижтимоий ривожланишининг энг муҳим жиҳатларидан бири — унинг меҳнат соҳаси ва у билан боғлиқ бўлган эҳтиёжларни қондириш йўлларини очиб беради. Иш билан бандлик одамлар иш жойлари қаердалигидан қатъий назар, ижтимоий фойдали меҳнатда қатнашиш юзасидан ўзаро киришадиган ижтимоий иқтисодий муносабатлардир. Иш билан бандлик муносабатлари, меҳнатга лаёқатли одамларнинг қанчаси ва қай даражада ижтимоий фойдали меҳнатда қатнашишини кўрсатади.

Меҳнат ресурсларининг тузилишига ёш нуктаи назардан мурожаат қилиш, айниқса, муҳимдир. У, айниқса, бозор шароитида кўпроқ аҳамиятга эга. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар муваффақияти ёшларнинг сонига кўп жиҳатдан боғлиқ. Ёшлар янги иқтисодий «рух»ни ўзлари ва мамлакат фойдаси учун муваффақиятлироқ ўзлаштириб оладилар.

Меҳнат ресурсларини тақсимлашга боғлиқ равишда инсон ресурсларининг имкониятлари ривожланиш омиллари сифатида катта ёки кичик бўлиши мумкин. Масалага ана шу тарзда ёндашиш жамиятнинг меҳнат потенциалини, ҳудудни, корхоналарни ўрганиш ва аниқлаш имконини беради. Меҳнат потенциалини сифат ўлчовидаги меҳнат ресурслари сифатида таърифлаш мумкин.

Юқорида айтилганлардан шу нарса аниқки, «меҳнат потенциали» тушунчаси меҳнат ресурслари ва иқтисодийнинг ўзаро таъсирини ўрганишга ёрдам берадиган алоҳида омилдир.

Минимал истеъмол саватини ишга лаёқатли ёшдаги аҳоли учун шакллантиришга асос қилиб ишлаётган эркак кишига суткада 2720 ккал, оқсил истеъмолини - 88,7 (шу жумладан, ҳайвонники - 31,5), углеводларни 4412 суткани таъминловчи озиқ-овқатлар тўплами олинади.

Яшаш минимуми кўрсаткичлари давлат томонидан ижтимоий сиёсат юритишда қўлланилади (хусусан, аҳолининг турмуш даражасини баҳолаш учун яшаш минимумидан паст, тенг ва юқори даромадли аҳоли салмоғи аниқланади), аҳолининг кам таъминланган қатламларини қўллаб-қувватлаш учун аниқ етиб борадиган манзилли ижтимоий ёрдам учун негиз бўлиб хизмат қилади, энг кам иш ҳақи ва пенсияларни асослашда фойдаланилади, шунингдек, кам таъминланганлик мезони ҳамдир.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Аҳолини иш билан таъминлаш моҳиятини ёритиб бера олади

2.2. Аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш асосларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни. Аҳолини иш билан таъминлашни тартибга солиш. Ижтимоий сиёсатнинг таркибий қисми бўлган аҳолининг иши билан бандлиги сиёсати **учта асосий мақсадга** эришишни назарда тутади:

- таркибий қайта қуришни рағбатлантириш асосида бўшаб қолган ходимларни қайта тақсимлаш жараёнини жадаллаштириш;
- ишсизларни меҳнат ҳаётига жуда тезлик билан жалб қилиш;
- иш қидираётганлардан ҳар бирини иш билан таъмин этиш.

Давлат аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатининг чора-тадбирлари қуйидаги соҳалар бўйича табақалаштирилган:

- таъсир кўрсатиш объекти бўйича (умумий ва ихтисослашган чора-тадбирлар);
- маблағ билан таъминлаш манбалари бўйича.

Аҳолини иш билан таъминлашга таъсир кўрсатиш усулларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- бевосита (маъмурий) усуллар: қонун йўли билан тартибга солиш;
- меҳнат қонунчилиги, жамоа шартномалари;
- билвосита (иқтисодий) усуллар: молиявий, монетар, фискал (хазина) сиёсати.
Аҳолини иш билан таъминлашга давлатнинг таъсир кўрсатиш турлари:

• **пассив таъсир кўрсатиш** – иш билан банд бўлмаган аҳолига ижтимоий ёрдам;

• **фаол таъсир кўрсатиш** – меҳнат таклифини рағбатлантириш, меҳнатга бўлган талабни рағбатлантириш, талаб ва таклифни мувофиқлаштириш чора-тадбирлари (ахборот, маслаҳат хизмати кўрсатиш, касбий соҳада маслаҳатлар бериш, аҳолининг камроқ рақобатбардош гуруҳлари учун бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва ҳоказолар), минтақаларга ёрдам кўрсатиш чора-тадбирлари ва шу кабилар.

Давлат бандлик сиёсати доирасида меҳнат бозорини тартибга солишда бандлик жамғармаларининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Бандлик жамғармаси харажатларини шартли равишда тўртта йўналиш бўйича қисмларга ажратиш мумкин:

5. Ишсизлик бўйича нафақага сарфланадиган маблағлар, ишсизларга моддий ёрдам кўрсатиш, узоқ муддатли пенсиялар тўлаш. Буларни пассив сиёсат деб аташ қабул қилинган.

6. қайта тайёрлаш ва жамоат ишларига сарфланадиган маблағлар. Фаол сиёсатнинг мазкур шакли амалдаги қонунчиликдан келиб чиқади, яъни бандлик соҳадаги давлат хизмати учун мажбурий ҳисобланади.

7. Молиявий қўллаб-қувватлашга, қимматли қоғозлар сотиб олиш ва бошқа харажатларга мўлжалланган маблағлар. Айтиб ўтилган бу шаклларни бирлаштириб турадиган томон шуки, улар қонун билан кафолатланмаган. Шу билан бирга “молиявий қўллаб-қувватлаш” моддасига доир харажатларни меҳнат бозоридаги фаол сиёсат шаклларига киритиш қабул қилинган.

8. Бандлик хизматларини ривожлантириш учун мўлжалланган маблағлар (уларни таъминлаш, капитал маблағлар, реклама, “Бандлик” ахборот хизмати).

Ишсизларга узоқ муддатли пенсиялар тайинланиши муносабати билан Пенсия жамғармаси харажатлари бандлик жамғармасидан қопланади. Аҳолининг Бандлик жамғармасига бадаллар тўлаши учун суғурта тарифи меҳнат ҳақиға тўлашга мўлжалланган маблағларнинг 1,5%ини ташкил этади. Бадаллик учун бадаллар тўлашдан ногиронларнинг жамоат ташкилотлари, ногиронлар ва пенсионерларнинг жамоат ташкилотлари, уларга тегишли бўлган корхоналар, шунингдек, диний бирлашмалар озод қилинади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда меҳнат бозорини бошқаришда бир қатор йўналишлар мавжуд бўлиб, улар аҳоли бандлиги давлат хизматиға тааллуқлидир. Бу хизматнинг асосий вазифаси меҳнат бозори ҳақидаги ахборотни тарқатиш ҳисобига меҳнат бозорининг фаолият кўрсатиш самарадорлигини оширишдан иборат.

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофиза қилиш борасидаги тадбирлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

3.1. Ишсизликни муҳофиза қилиш тўғрисида гапириб бера олади

3.2. Давлатнинг ишсизликдан муҳофиза қилиш бўйича тадбирларини изоҳлаб бера олади

3-савол баёни. Давлатнинг аҳолини ишсизликдан муҳофиза қилиш борасидаги тадбирлари. Жиддий талафотларга йўл қўймаслик мақсадида давлат иш билан таъминлашни ошириш сиёсатини ўтказди. Чунончи, ишсизликнинг фрикцион ва яширин турлари ўсганда давлат:

- қайтадан касб ўргатади;
- таълим бериш тизимини кенгайтиради;
- бўш иш жойлари ҳақидаги ахборотларни кенг тарқатади;
- меҳнат биржаларига инвестицияларни кўпайтиради.

Агар ишсизлик даврий хусусият касб этса, давлат бюджет, фискаль, кредит-пул воситаларини ишга солади, яъни:

- иш билан таъминлашни кучайтириш учун ишлаб чиқаришга кўпроқ маблағ сарфлайди;
- тадбиркорнинг манфаатдорлигини ошириш учун ссуда ҳамда кредитларнинг фоиз ставкаларини пасайтиради;

• ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларга солинадиган солиқларни камайтиради.

Бу тадбирлардан ташқари, давлат меҳнат бозорини ташкил этиш ва тартибга солишда:

- аҳоли сони, ёш ва жинси салмоғидаги ўзгаришларга;
- иш билан бандликдаги тармоқ ва ҳудуд ўзгаришларига;
- қўшимча ишчи кучини ишлаб чиқаришга жалб этиш мезонларига;
- ишлаб чиқариш ҳажмига, унинг ўсиш суръатига, ишлаб чиқариш таркибига;
- ишлаб чиқариш кучларининг ҳудудий жойлашуви каби омилларга алоҳида эътибор беради.

Ишсизликни камайтиришнинг иқтисодий тадбирларидан энг асосийси халқ хўжалиги тармоқларида бозор талабига мувофиқ кичик корхоналарни барпо этишдир. Бу эса, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг миқёсини оширишга қаратилган бўлиши даркор. Бунга эса, меҳнат унумдорлигини ошириш, иш жойларининг моддий-техникавий, технология ва сармоя таъминотларини яхшилаш, янги ноқишлоқ хўжалиги меҳнати зоналарини ташкил этиш, иш вақтидан унумли фойдаланиш, ишловчилар моддий манфаатдорлигини ошириш ва оқилона солиқлар орқали эришиш мумкин.

Назорат саволлари:

11. Аҳолини иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни нимадан иборат?
12. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни бўйича кимлар иш билан таъминланган ҳисобланади?
13. Аҳолини иш билан таъминлашнинг қандай асосий турлари мавжуд?
14. Давлат аҳолининг иш билан бандлигини ошириш бўйича қандай тадбирларни амалга оширади?
15. Иш билан таъминланмаган аҳолига кимлар киради?
16. Ишсизлик нима ва унинг даражаси қандай аниқланади?
17. Фуқароларни ишсиз шахс деб эътироф этишнинг қандай шартлари мавжуд?
18. Ишсизликни қандай турларини биласиз?
19. Артур Оукен қонунининг мазмуни нима?
20. Давлат ишсизларни иш билан таъминлаш борасида қандай тадбирларни амалга оширади?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шарти иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шунинг ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг қўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Меҳнатни нормаллаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Аҳолини иш билан таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Ўз келажигимизни ўз кўлимиз билан қурмоқдамиз. Т. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.
7. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисидаги» қонунига шарҳлар. –Т.: Шарқ, 2000.
8. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) Т.: «МЕХНАТ» нашриёти, 2004.
9. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 2001.
10. Абдурахмонов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”(ўқув.кўл) Т.:2004
11. Абдурахмонов Қ.Х., Тоҳирова Х.Т., Зокирова Н.к. “Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш”(ўқув.кўл) –Т.: 2004
12. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.

6-мавзу.: Аҳоли турмуш даражаси ва аҳоли даромадлари**Фанни ўқитиш технологияси:****«Аҳоли турмуш даражаси ва аҳоли даромадлари» мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси**

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи: 1.19.Дарс мақсади: Аҳоли турмуш даражасини белгилови элементлар» ҳақида талабаларга тушунчалар бериш. 1.20.Идентив ўқув мақсадлари. 1.20.1. Бандлик тушунасини изоҳлаб беради. 1.20.2. Иш билан бандлик йўналишларини тушинтира билади. 1.20.3. «Истеъмол саватчасини » талабаларга тушунтира олади. 1.20.4. Унинг тадқиқот методларини тавсифлаб беринг. 1.21.Асосий тушунча ва иборалар: аҳоли даромадлари таркиби, даромад ва харжатлар. Меҳнат соҳасидаги ижтимоий-меҳнат муносабатлари. 1.22.Дарс шакли: маъруза. 1.23.Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, тақдимот ва видеоусул. 1.24.Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи: 2.1. Мавзу эълон қилинади. 2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 20 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1. Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади: <ul style="list-style-type: none"> • Фанни пайдо бўлиш зарурати? • Меҳнатнинг моҳияти нима? • Фаннинг предмети...? </p>	Ўқитувчи, 10 минут

	<ul style="list-style-type: none"> • Мехнат атамасини алоҳида қолдиришга кам таклиф берган? <p>4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади .</p> <p>5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. «Турмуш даражаси» тушунчаси ва унинг концепцияси
2. Турмуш даражаси кўрсаткичлари тизими
3. Бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли даромадлари ва уларнинг турлари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Турмуш даражаси; халқ фаровонлиги; турмуш тарзи; меҳнат фаолияти сифати; турмуш сифати; турмуш даражасига таъсир этувчи омиллар; кўрсаткичлари: умумий; хусусий; иқтисодий; ижтимоий-демографик; аҳоли ёши; касбий-малакавий таркиби; даромад кўрсаткичлари; пул кўринишидаги кўрсаткичлар; кўрсаткичларнинг объектив ва субъектив турлари; қиймат ва натурал кўрсаткичлар; миқдор ва сифат кўрсаткичлар; статистик кўрсаткичлар; турмуш сифати кўрсаткичлари; аҳоли даромадлари; турлари; даромадларнинг пул ва натурал шакллари; пенсиялар; стипендиялар; нафақалар; дивидендлар; кўчмас мулк; тадбиркорлик даромадлари; фойда; ижтимоий кўрсаткичлар; ижтимоий истеъмол фондлари; шахсий томорқа хўжалиги; ижтимоий трансфертлар; оила бюджети; оила; уй хўжалиги; оилалар даромадининг шаклланиши.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Аҳоли турмуш даражаси давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсатда самарадорлигини баҳолашнинг энг муҳим мезонидир. Бунга изоҳ беринг.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда «Турмуш даражаси» ва унинг концепцияси тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. «Турмуш даражаси» тушунчасини изоҳлаб бера олади
- 1.2. «Турмуш даражаси» концепциясини таҳлил қилиб бера олади

1-савол баёни. «Турмуш даражаси» тушунчаси ва унинг концепцияси. Аҳоли турмуш даражаси давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсатда самарадорлигини баҳолашнинг энг муҳим мезонидир. Уни ошириб бориш ижтимоий ривожланишнинг асосий мақсадидир. «Турмуш даражаси» тушунчаси замонавий талқинда инсон фаолиятининг барча томонларига тааллуқли бўлган кенг қамровли тушунчадир.

Турмуш даражаси деганда, аҳолининг зарурий, моддий ва номоддий неъматлар ҳамда хизматлар билан таъминланганлик даражаси, уларни истеъмол қилиш даражаси тушунилади.

Аҳоли турмуш даражасини яхшилаш ва республика аҳолисини ижтимоий ҳимоясини кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2005 йилнинг 1 майидан иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий нафақалар миқдорини ошириш тўғрисида»ги Фармони эълон қилинди. Унга кўра бюджет ташкилотлари ишчиларининг ойлик маошлари, барча турдаги пенсия ва ижтимоий тўловлар, олий, ўрта махсус ўқув юртлари талабалари стипендияларининг миқдори 1,2 маротаба оширилди⁷.

2005 йил 1 майида ягона тариф сеткасига асосан меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича нолинчи разрядга энг кам иш ҳақи миқдорида тариф ставкаси қабул қилинди ва у 7835 сўм қилиб белгиланди. Бундан ташқари янги тариф коэффицентлари тасдиқланди (22 разряд бўйича 9,019 гача).

Аҳолининг фаровонлик даражасини ифодалаш учун "турмуш даражаси", "халқ фаровонлиги", "турмуш фаолияти хавфсизлиги", "турмуш тарзи", "меҳнат фаолияти сифати", "турмуш сифати" каби турли хил тушунчалар қўлланилади. Баъзан турли атамалар бир мазмунни англатса, бошқа ҳолларда улар ўртасидаги фарқ муайян характер касб этади, мазмуни сезиларли даражада фарқ қилади. Шу билан бирга, мазкур тушунчаларнинг ўзаро боғлиқлигини қайд этиш лозим.

Ўзбекистонда аҳолининг моддий, маънавий, ижтимоий эҳтиёжлари қондирилиш даражасини ифодаладиган "турмуш даражаси" атамаси кенгрок қўлланилади. Бундай тавсиф кўпроқ турмуш даражаси статистикасини характерлайди. Шу билан бирга турмуш даражаси – кўплаб омиллар йиғиндиси таъсирида бўлган ўзгарувчан жараёнدير. Турмуш даражаси бир томондан, мунтазам ўзгариб турадиган, турли неъматларга бўлган эҳтиёжларнинг таркиби ва даражаси билан, бошқа томондан, эҳтиёжни қондириш имкониятлари, товарлар ва хизматлар бозоридаги ҳолат, аҳоли даромадлари, меҳнаткашларнинг иш ҳақи билан белгиланади. Аммо иш ҳақи миқдори ҳам, турмуш даражаси ҳам ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳалари самарадорлигининг кўлами, илмий-техник тараққиёт даражаси, аҳолининг маданий-маърифий савияси ва таркиби, миллий хусусиятлар, сиёсий ҳокимиятга боғлиқ.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда турмуш даражаси кўрсаткичлари тизими тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Турмуш даражаси кўрсаткичларини айтиб бера олади

2.2. Турмуш даражаси кўрсаткичлари таҳлилини тушунтириб бера олади

2-савол баёни. Турмуш даражаси кўрсаткичлари тизими. Турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар турли-туман бўлиб, турмуш даражаси концепцияси билан узвий боғлиқ. Айрим муҳим кўрсаткичлар.

Кўрсаткичлар алоҳида белгилар бўйича қуйидаги туркумларга ажратилади: умумий ва хусусий; иқтисодий ва ижтимоий-демографик; объектив ва субъектив; қиймат ва натурал; миқдор ва сифат; истеъмол пропорцияси ва таркиби кўрсаткичларлари; статистик кўрсаткичлар ва бошқалар.

Турмуш даражаси кўрсаткичлари умумий ва хусусий турларга ажратилади. Умумий кўрсаткичларга 1)миллий даромад; 2)истеъмол фонди (иқтисодиёт тармоқларининг бевосита истеъмолга йўналтирилган маҳсулотлари); 3)миллий бойликлар истеъмол фонди (тўпланган истеъмол мулклар – тураржойлар, маданий-маиший бинолар, буюмлар) кабиларнинг аҳоли жон бошига тўғри келадиган улуши киритилади. Бу кўрсаткичлар жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг умумий даражасини ифодалайди.

Хусусий кўрсаткичлардан 1)истеъмол даражаси ва усуллари; 2)меҳнат шароитлари; 3) тураржой таъминоти ва маиший қулайликлар; 4)ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш даражаси; 5)болаларни тарбиялаш шароитлари; 6)ижтимоий таъминот ва бошқаларни келтириб ўтиш мумкин. Мазкур кўрсаткичлар ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ, аммо аҳоли (меҳнаткашлар)нинг маълум гуруҳлари, ҳудуд ва бошқалар бўйича аниқлаштирилган.

Иқтисодий кўрсаткичлар инсон ва жамият ҳаётининг иқтисодий жиҳатларини, эҳтиёжни қондиришнинг иқтисодий имкониятларини ифодалайди. Жамият иқтисодий тараққиёти ва ҳар бир инсоннинг фаровонлиги (номинал ва ҳақиқий даромадлар, иш билан бандлик ва бошқалар) даражасини акс эттирувчи кўрсаткичлар иқтисодий кўрсаткичлар сирасига киритилади. Бу кўрсаткичлар ишчи кучини (аҳолини) такрор ишлаб чиқариш билан узвий боғлиқ бўлиб, унинг иқтисодий асосларини очиб беради. Бу, айниқса, аҳоли даромадлари салмоғи ва уларни дифференциациялашда яққолроқ намоён бўлади.

Ижтимоий-демографик кўрсаткичлар аҳолининг ёши, жинси, касбий-малакавий таркибини, ишчи кучини жисмоний такрор ишлаб чиқаришни ифодалайди. Улар ижтимоий кўрсаткичларда ўз аксини топади ва ижтимоий соҳа, умуман, иқтисодиёт тараққиёти билан мустаҳкам алоқада. Бу омиллар аҳолишуносликнинг табиий асослари, яъни аҳоли, унинг айрим гуруҳлари сонининг ўзгариши, умр кўриш даври ҳақида тасаввур ҳосил қилади.

Кўрсаткичларнинг **объектив ва субъектив** турларга бўлиниши инсонлар ҳаёт фаолиятидаги ўзгаришларни асослаш зарурати билан изоҳланади. Объектив кўрсаткичлар объектив (иқтисодий, техник ва ҳоказо) базага эга бўлса, субъектив кўрсаткичлар аҳоли гуруҳлари ёки алоҳида шахсларнинг меҳнат, оилавий муносабатлар, даромадлар, иш, турмуш тарзи ва шу қабилардан қониқиши бўйича ҳисобга олинади.

қиймат ва натурал кўрсаткичлар. қиймат кўрсаткичлари барча даромад кўрсаткичлари ва пул кўринишидаги бошқа кўрсаткичлар (товар айланиши, хизматлар, ташишлар, пул жамғармалари ва қўйилмалари ва ҳоказоларнинг ҳажми)ни ўз ичига олади.

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли даромадлари ва уларнинг турлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

3.1. Аҳоли даромадлари тўғрисида гапириб бера олади

3.2. Аҳоли даромадлари ва уларнинг турлариини изоҳлаб бера олади

3-савол баёни. **Бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли даромадлари ва уларнинг турлари.** Иқтисодиётда бир-бирига боғлиқ бўлган муносабатлар борки, уларни ҳал қилмасдан мамлакатнинг фаровонлигини ошириш мумкин эмас. Шулар қаторида:

- аҳоли даромадларининг пасайиши;
- ишсизликнинг пайдо бўлиши;
- инфляция ва ҳоказо.

Ҳозирги даврда Ўзбекистонда корхоналарнинг аксарият қисми давлат тасарруфидан чиқарилган. Лекин асосий даромад келтирувчи манбалар давлат қўлида. Мураккаб ва кўп харажатлар талаб қиладиган тадбирларни амалга ошириш учун давлат секторининг аҳамияти кучая боради. Солиқ тизимини тўғри йўлга қўйиш, даромади кўп бўлган корхоналардан юқори солиқ ундирилиб, кам ривожланаётган соҳаларни оёққа турғазини зарурати пайдо бўлади.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг Ўзбекистон моделига мувофиқ ички бозорда товарлар ва хизматлар нархи бошқа ҳамдўстлик мамлакатларидаги сингари бирданига эркинлаштирилмади, босқичма-босқич амалга оширилди. Биринчи босқич 1991 йилнинг иккинчи ярмидан 1994 йил июль ойигача, яъни миллий валюта киритилгунга қадар, юмшоқ пул-кредит ва бюджет сиёсати заминида даромадни шаклланиш соҳасида либерал сиёсат амалга оширилган даврни ўз ичига олади. Даромадлар сиёсати нуқтаи назаридан биринчи босқич куйидаги асосий хусусиятлар билан белгиланади:

- аҳоли пул даромадлари устидан заиф назорат;
- аҳоли ялпи даромадларида истеъмол субсидияларининг салмоқли вазни;
- фуқаролар томорқа майдонларининг кенгайиши ҳисобига аҳоли натурал даромадлари янги манбаларининг шаклланиши;
- норентабел ишлаб чиқариш соҳаларида банд бўлганларни «авайлаб» олиб чиқиш ҳисобига расмий ишсизлик даражасини секин ўсиш ҳамда «Банкротлик тўғрисида» қабул қилинган қонуннинг самарали таъсир ўтказмаслиги.

Иккинчи босқичда – 1994-1996 йиллар мобайнида, қатъийроқ пул-кредит ва бюджет сиёсати қўлланила бошлаганида, даромадлар сиёсати ҳам ўзгаришларга дуч келди.

Даромадлар сиёсатининг мазкур босқичини изчил ўтказиш натижасида 1996 йилга келиб куйидагиларга эришилди:

- аҳоли пул ва ялпи даромадларининг ўсиши бошланди;
- даромад шаклланиши манбалари таркибида ишбилармонлик фаолияти, мулкчилик,

шахсий ёрдамчи хўжалик юритиш ва бошқа даромадлар улуши кўтарилди.

Назорат саволлари:

21. Аҳолини иш билан таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни нимадан иборат?
22. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни бўйича кимлар иш билан таъминланган ҳисобланади?
23. Аҳолини иш билан таъминлашнинг қандай асосий турлари мавжуд?
24. Давлат аҳолининг иш билан бандлигини ошириш бўйича қандай тадбирларни амалга оширади?
25. Иш билан таъминланмаган аҳолига кимлар киради?
26. Ишсизлик нима ва унинг даражаси қандай аниқланади?
27. Фуқароларни ишсиз шахс деб эътироф этишнинг қандай шартлари мавжуд?
28. Ишсизликни қандай турларини биласиз?
29. Артур Оукен қонунининг мазмуни нима?
30. Давлат ишсизларни иш билан таъминлаш борасида қандай тадбирларни амалга оширади?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатни ташкил этишнинг зарурлиги объектив равишда мавжуд бўлган ва доимий равишда ривожланиб боровчи категориялар: меҳнат тақсимоти ва кооперацияси билан боғлиқдир.

Меҳнат тақсимотининг чегаралари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг бузилиши, одатда, меҳнат унумдорлигининг, маҳсулот таннархи ва шу кабиларнинг ўзгаришига олиб келади.

Меҳнат тақсимоти ва кооперациясининг ҳар қандай шаклларида ходим самарали ишлашининг зарур шarti иш ўринларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрастишдан иборат. Шуни ҳисобга олиш зарурки, кишиларнинг ҳеч қандай биргаликдаги меҳнатини уларнинг кўйилган мақсадга эришиш йўлидаги меҳнат амаллари ва саъй-ҳаракатларини бирлаштирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас.

Меҳнатни нормаллаштириш меҳнатни ташкил этиш жараёнига бевосита таъсир кўрсатади.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Аҳоли даромадлари ва уларнинг шаклланишида даромадлар сиёсатининг урни.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурмоқдамиз. Т.7, Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.
13. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисидаги» қонунига шарҳлар. –Т.: Шарқ, 2000.
14. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) Т.: «МЕХНАТ» нашриёти, 2004.
15. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 2001.
16. Абдурахмонов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси»(ўқув.кўл) Т.:2004
17. Абдурахмонов Қ.Х., Тоҳирова Х.Т., Зокирова Н.к. «Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш»(ўқув.кўл) –Т.: 2004
18. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.

7-мавзу: Бозор шароитида иш хақи
Фанни ўқитиш технологияси:
«Бозор шароитида иш хақи» мавзусидаги маъруза машғулотидаги технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи: 1.25.Дарс мақсади: Аҳоли турмуш даражаси» хақида талабаларга тушунчалар бериш. 1.26.Идентив ўқув мақсадлари. 1.26.1. Иш хақи тушунасини изоҳлаб беради. 1.26.2. Иш билан бандлик йўналишларини тушинтира билади. 1.26.3. «Иш хақи таркибини » талабаларга тушунтира олади. 1.26.4. Унинг тадқиқот методларини тавсифлаб беринг. 1.27.Асосий тушунча ва иборалар: даромад, харажат, бюджет, фискаль, солиқлар. 1.28.Дарс шакли: маъруза. 1.29.Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, тақдимот ва видеоусул. 1.30.Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи: 2.1. Мавзу эълон қилинади. 2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 20 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1. Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустақамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади: <ul style="list-style-type: none"> • Фанни пайдо бўлиш зарурати? • Меҳнатнинг моҳияти нима? • Фаннинг предмети...? • Меҳнат атамасини алоҳида қолдиришга кам таклиф берган? 4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи: 5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади . 5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Иш ҳақининг моҳияти ва унинг шаклланиши
2. Бозор шароитида иш ҳақининг асосий вазифалари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Иш ҳақи; ёлланма ходим; даромадлар; иш берувчи; иш ҳақининг моҳияти; меҳнат бозори; меҳнат бирлигининг бозор баҳоси; иш ҳақининг турлари: реал; номинал; ўртача иш ҳақи; иш ҳақининг элементлари; иш

ҳақининг функциялари: такрор; рағбатлантириш; ўлчов-таксимлаш; жойлаштириш; аҳолининг тўлов қобилиятини шакллантириш; иш ҳақини ташкил этиш тамойиллари; ишлаб чиқариш; меҳнат самарадорлиги; меҳнат унумдорлиги; ўртача иш ҳақи; давлат томонидан тартибга солиш; меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари; тариф тизимининг моҳияти; элементлари; меҳнатни нормалаш; тариф сеткаси; тариф ставкаси; тариф малака маълумотномалари; тариф коэффицентлари; ягона тариф ставкаси; иш ҳақи турларини тавсифлаш; ишбай иш ҳақи; вақтбай иш ҳақи; асосий; қўшимча иш ҳақлари; меҳнатга ҳақ тўлашнинг оддий тизими; жамоа (бригада) ишбай тизими; рағбатлантирувчи тизим; ойлик тариф ставкаси; аккорд усули; бевосита ишбай тизими; ишбай ортиб борувчи тизим; ишбай-камайиб бориш тизими.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда иш ҳақининг моҳияти ва унинг шаклланиши тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Иш ҳақининг моҳиятини айтиб бера олади
- 1.2. Иш ҳақининг шаклланиши ифодалаб бера олади

1-савол баёни. Иш ҳақининг моҳияти ва унинг шаклланиши. Иш ҳақи – ёлланма ходим даромадининг элементи, унга тегишли ишчи кучига бўлган мулкчилик ҳуқуқини иқтисодий жиҳатдан рўёбга чиқариш шаклидир. Шу билан бирга иш берувчи учун ёлланма ходимлар меҳнатига тўланадиган ҳақ ишлаб чиқариш харажатларининг элементларидан бири ҳисобланади. Иш берувчи меҳнат ресурсларидан ишлаб чиқариш омилларидан бири сифатида фойдаланиш учун уни харид қилади. Бозор иқтисодиёти шароитида иш ҳақи ҳажмига бозор ва бозордан ташқари бир қатор омиллар таъсир кўрсатади. Бунинг натижасида меҳнатга ҳақ тўлашнинг муайян даражаси вужудга келади. Бу омилларни ва уларнинг иш ҳақига таъсир кўрсатиш хусусиятини кўриб чиқишдан олдин ходимнинг иш ҳақидаги элементларни аниқ белгилаб чиқиш, қандай элементлар бозор конъюктураси таъсирига кўпроқ ёки озроқ даражада дуч келишини аниқлаб олиш зарур.

Бозорга ўтилиши муносабати билан меҳнатга ҳақ тўлаш соҳасида янги муносабатлар пайдо бўлади, меҳнат ресурслари бозори бўлган *меҳнат бозори* шаклланади. Унинг *субъектлари* сифатида куйидагилар майдонга чиқади: *иш берувчи* (якка тартибдаги тадбиркор, тадбиркорлар бирлашмаси) – у муайян сифат хоссаларига эга бўлган маълум миқдордаги меҳнат ресурсига талаб билдиради; *ёлланма ходимлар* – улар меҳнат ресурсининг эгалари бўлиб, уларнинг миқдори ва касб-малака хусусиятлари меҳнат бозоридаги таклифни вужудга келтиради.

Меҳнат бозоридаги кесишув объекти сифатида муайян шароитда маълум вақт мобайнида муайян сифатга эга бўлган меҳнат ресурси бирлигидан фойдаланиш ҳуқуқи вужудга келади.

Меҳнат бирлигининг бозор баҳоси – бу, иш ҳақининг миқдори (ставкаси) бўлиб, у шартномада белгилаб қўйилади ва муайян вақт бирлиги ичида бажариладиган ва муайян касб-малака хусусиятларига эга бўлган меҳнатга тўланадиган ҳақ даражасини белгилаб беради. К.Маркснинг фикрича, ходим иш ҳақининг ставкаси унинг иш кучи қиймати, яъни ҳаётий воситалар, истеъмол товарлари ва хизматлар йиғиндиси қиймати билан белгиланади. Бу нарсалар муайян сифатга эга бўлган иш кучини нормал такрор ҳосил қилиш учун зарурдир. Бироқ ҳозирги вақтга келиб бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда иш ҳақининг ставкаси, *одатда, такрор ишлаб чиқариш минимумидан* ортиқ бўлиб, асосан, мазкур ижтимоий гуруҳнинг қарор топган истеъмол даражасига, тармоқда муайян сифатга эга бўлган меҳнатга тўланадиган ҳақнинг эришилган даражасига боғлиқ равишда шаклланади.

Шундай қилиб, иш ҳақининг *асосий элементи* – унинг ставкасидир. Бироқ у ходимларнинг қобилиятларидаги ўзига хос тафовутларни, уларнинг жисмоний кучи ва чидамлилигидаги, тез акс-садо беришидаги, тиришқоқлигидаги меҳнат натижаларига

таъсир қилувчи шу каби хусусиятларни ҳисобга олмайди. Шу сабабли иш ҳақининг тузилишидаги яна бир элементни – меҳнат фаолиятининг алоҳида натижаларидаги фарқларни (мукофотларни, устама ҳақни, ишбай кўшимча ҳақни ва шу кабиларни) акс эттирувчи *ўзгарувчан қисмни ажратиб* кўрсатиш зарур. Бундан ташқари, даромадларнинг ҳар хил турлари мавжуд бўлиб, уларни ходим мазкур ташкилотда ишлаётганлиги учун олиши мумкин (моддий ёрдам, овқат ҳақи, йўлланмалар ва даволаниш ҳақи, қимматбаҳо совғалар, кўшимча тиббий ва пенсия суғуртаси ва шу кабилар). Умуман олганда, иш ҳақини ва даромадларнинг мазкур турларини ходимнинг шу корхонадаги меҳнат даромади деб қараш мумкин.

Назорат саволлари:

1. Меҳнат тўғрисида қандай меъёрий ҳужжатларни биласиз?
2. Меҳнат хилларида ҳақ тўлаш ўлчовларини аниқлаш усулларининг асоси нима?
3. Меҳнат хусусиятини белгиловчи элементлар нималарни ўз ичига олади?
4. Меҳнат жараёнида амалга ошириладиган функциялар нималардан иборат?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда бозор шароитида иш ҳақининг асосий вазифалари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Бозор шароитида иш ҳақининг моҳиятини айтиб бера олади
- 2.2. Бозор шароитида иш ҳақининг асосиф вазифаларини тушунтириб бера олади

2-савол баёни. Бозор шароитида иш ҳақининг асосий вазифалари.

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда иш ҳақининг функциялари ва уни ташкил этиш тамойиллари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 3.1. Иш ҳақи функцияларини айтиб бера олади
- 3.2. Иш ҳақини ташкил этиш тамойилларини тушунтириб бера олади

3-савол баёни. Иш ҳақининг функциялари ва уни ташкил этиш тамойиллари. Иш ҳақининг моҳияти унинг ижтимоий ишлаб чиқариш босқичлари бўлган маҳсулот ишлаб чиқариш, уни тақсимлаш, айрибошлаш ва истеъмол қилишда бажарадиган функциялари (вазифалари)да намоён бўлади.

1. Такрор ишлаб чиқариш функцияси. У ходимларни, шунингдек, уларнинг оила аъзоларини иш кучини такрор ишлаб чиқариш учун, авлодларни қайта кўпайтириш учун зарур бўладиган ҳаётий неъматлар билан таъминлашда иборат. Унда эҳтиёжларнинг ортиб боришидан иборат иқтисодий қонун ўз ифодасини топади. Мазкур функция иш ҳақининг давлат томонидан тартибга солиниши хусусиятлари, иш ҳақининг иш кучини такрор ишлаб чиқаришни таъмин этадиган миқдорини қонуний даражада белгилаш билан узвий боғлиқдир.

2. Рағбатлантириш функцияси. Унинг моҳияти ходимнинг иш ҳақи унинг кўшган меҳнат ҳиссасига, корхонанинг ишлаб чиқариш-хўжалик фаолияти натижаларига боғлиқлигини белгилашдан иборат бўлиб, бунда ходимни ўз меҳнати натижаларини доимий равишда яхшилаб боришга қизиқтириши лозим.

3. Ўлчов-тақсимлаш функцияси. Бу функция истеъмол фондларини ёлланма ходим билан ишлаб чиқариш воситалари эгаси ўртасида тақсимлаш вақтида жонли меҳнат ўлчовини акс эттириш учун мўлжалланган. Иш ҳақи воситасида ишлаб чиқариш жараёни ҳар бир иштирокчисининг меҳнат ҳиссасига мувофиқ унинг истеъмол фондидаги алоҳида улуши аниқланади.

4. Жойлаштириш функцияси. Мазкур функциянинг ҳозирги вақтдаги аҳамияти жиддий равишда ошиб бормоқда. Унинг моҳияти меҳнат ресурсларини минтақалар, иқтисодиёт тармоқлари ва корхоналар бўйича қулай равишда жойлаштиришдан иборатдир.

5. Аҳолининг тўловга қобил талабини шакллантириш функцияси. Бу функциянинг вазифаси тўловга қобилиятли талабни мувофиқлаштиришдир. Бундай талаб

деганда, харидорларнинг пул маблағлари билан таъминланган эҳтиёжларининг намоён бўлиш шакли тушунилади, шунингдек, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳам назарда тутилади.

Назорат саволлари:

1. Аҳоли даромадлари деганда нималарни биласиз?
2. Меҳнат хилларида ҳақ тўлаш ўлчовларини аниқлаш усулларининг асоси нима?
3. Меҳнат хусусиятини белгиловчи элементлар нималарни ўз ичига олади?
4. Меҳнат жараёнида амалга ошириладиган функциялар нималардан иборат?

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда тариф тизимининг моҳияти ва элементлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 3.1. Тариф тизимининг моҳиятини тушунтириб бера олади
- 3.2. Тариф тизимининг элементларини изоҳлаб бера олади

3-савол баёни.

Тариф тизимининг моҳияти ва элементлари. Корхоналарда меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этишнинг асосий элементлари – меҳнатни нормалаш, тариф тизими, иш ҳақининг шакллари ва тизимларидир. Ҳар бир элемент қатъий белгиланган вазифасига эгадир.

Меҳнатни нормалаш—бу, илмий асосланган меҳнат харажатларини ва унинг натижаларини: вақт нормалари, сони, хизмат кўрсатишнинг бошқарилиши, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг нормаланган топшириқлари нормаларини аниқлашдир. Булар бўлмаса, меҳнат миқдорини, ҳар бир ходимнинг умумий натижаларга қўшган алоҳида ҳиссасини ҳисобга олиб бўлмайди.

Иш ҳақининг шакллари ва тизимлари – бу, меҳнатнинг миқдор натижалари ва сифатига (унинг мураккаблиги, интенсивлиги, шарт-шароитларига) боғлиқ равишда иш ҳақини белгилаш механизmidир.

Тариф тизими турли норматив материаллар мажмуидан иборат бўлиб, улар ёрдамида корхонадаги ходимларнинг иш ҳақи даражаси уларнинг малакасига, меҳнат шароитларига, корхоналар ўрнашган жўғрофий жой ва бошқа тармоқ хусусиятларига қараб белгиланади. Тариф тизимининг асосий элементларига тариф сеткалари, тариф ставкалари, тариф-малака маълумотномалари, лавозим маошлари, хизматчилар лавозимларининг тариф маълумотномалари, тариф ставкаларига устама ва қўшимча ҳақлар, иш ҳақига доир минтақавий малака коэффициентлари киради.

Тариф сеткаси – разрядлар шкаласидан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бирига ўз тариф коэффициенти берилган ва ҳар қандай разряднинг тариф сеткасида ишнинг мураккаблигига қараб биринчи разрядга нисбатан ишнинг неча марта мураккаблигини кўрсатиб туради. Биринчи разряднинг тариф коэффициенти бирга тенгдир. Разрядлар миқдори ва уларга тегишли тариф коэффициентларининг миқдори корхонада тузиладиган жамоа шартномасида белгиланади. Жамоа шартномаси тариф битими асосида ишлаб чиқилади ва ходимлар аҳволининг шартнома шартларига нисбатан ёмонлашувини назарда тутмаслиги лозим.

Тариф ставкаси – иш вақти бирлиги ҳисобига меҳнатга ҳақ тўлашнинг пул билан ифодаланган мутлақ миқдоридир. Биринчи разряд тариф сеткаси ва тариф ставкаси асосида шундан кейинги ҳар бир разряднинг тариф ставкаси ҳисоблаб чиқилади. Биринчи разряднинг тариф ставкаси корхонанинг жамоа шартномаси билан белгиланади ва бир томондан, унинг молиявий имкониятларига, иккинчи томондан, тармоқ битимида акс эттирилган меҳнатга ҳақ тўлаш шартларига боғлиқ бўлади. Бунда у белгиланган энг кам иш ҳақи даражасидан кам бўлмаслиги лозим. Тариф ставкаси ишчилар меҳнатига ҳақ тўлаш даражасини белгилаш учун бошланғич миқдор ҳисобланади.

Назорат саволлари:

1. Меҳнат тўғрисида қандай меъёрий ҳужжатларни биласиз?

- 2.Мехнат хилларида ҳақ тўлаш ўлчовларини аниқлаш усулларининг асоси нима?
- 3.Мехнат хусусиятини белгиловчи элементлар нималарни ўз ичига олади?
- 4.Мехнат жараёнида амалга ошириладиган функциялар нималардан иборат?

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

- 1.Аҳоли даромадлари таркиби мавзусини ўқиб чиқиб, таҳлил қилинг.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

«Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» бир томондан, реал мавжуд бўлган воқелик ҳақидаги билимларни кенгайтиришга, иккинчи томондан, мехнат соҳасида кечадиган янги алоқалар ва жараёнларни қарор топтиришга кўмаклашади.

Мехнат–инсоннинг бирон бир мақсадга мувофиқ ижтимоий фойдали фаолиятдир.

Мехнат жараёни қуйидаги таркибий қисмлардан иборат: мехнат предметлари; мехнат воситалари; жонли мехнат сарфлари.

Мехнат мазмуни–ходимнинг мехнат предметлари ва воситалари билан ўзаро муносабатга киришувидир.

Мехнат мазмуни қуйидаги функцияларни бажаради: мантикий, ижро этувчилик, қайд этиш ва назорат қилиш, тартибга солиш.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

- 1.Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Мехнат иқтисодиёти ва социологияси”(ўқув.кўл) -Т.:2004.
- 2.Абдурахмонов К.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
- 3.Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. ««Мехнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
- 4.Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
- 5.Адамчук В.В.Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.
- 6.Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.
- 7.Владимирова Л.П. Экономика труда. Учебное.-М.: Издательский дом «Дашков и К.», 2000.
- 8.Липсун И.В. Экономика. Учебник –М.: Омега К, 2004.
- 9.Назаров А.Ш “Мехнатни ташкил этиш ва нормалаш”–Т.: 2004.
- 10.Шлендер П.Э., Кокин Ю.П. Экономика труда. –М.: 2002.
- 11.Экономика и социология труда. –М.: «Буглайн», 2005.

Интернет сайтлари:

- 1.www.ecsocman.edu.ru Экономика и социология труда
- 2.www.kutp.gubkin.ru Экономика и социология труда
- 3.www.vzfei.ru/ Экономика и социология труда
- 4.www.nesterova.ru Экономика и социология труда

1-МОДУЛ БЎЙИЧА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРИНИ БАЖАРИШ ЮЗАСИДАН КЎРСАТМАЛАР

1.1. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети ва методи.

Амалий машғулотни олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларда меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Индентив ўқув мақсадлари:

1.1. Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.

1.2. Меҳнат ресурсларининг шаклланишини тушинтириб бера олади.

1.3. Меҳнат ресурсларидан қандай фойдаланишни тушунтириб бера олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўз.Р.нинг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, тариф сеткаси, меҳнат нормалари, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигини ўрганиш.
2. Меҳнат ресурсларининг шаклланишини таҳлил қилиш.
3. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли таркибини аниқлаш.
4. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билиш.
5. Меҳнат потенциалини ҳисоблаш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” (ўқув.кўл) -Т.:2004.
2. Абдурахмонов К.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
3. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. ««Меҳнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
5. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.

1.2. Меҳнат фаолиятини ташкил этиш

Амалий машғулотни олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларда меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Индентив ўқув мақсадлари:

1.1. Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.

1.2. Меҳнат ресурсларининг шаклланишини тушинтириб бера олади.

1.3. Меҳнат ресурсларидан қандай фойдаланишни тушунтириб бера олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўз.Р.нинг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, тариф сеткаси, меҳнат нормалари, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигини ўрганиш.
2. Меҳнат ресурсларининг шаклланишини таҳлил қилиш.
3. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли таркибини аниқлаш.
4. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билиш.
5. Меҳнат потенциалини ҳисоблаш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” (ўқув.қўл) -Т.:2004.
2. Абдурахмонов Қ.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
3. Абдурахмонов Қ.Х. ва бошқалар. ««Меҳнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
5. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.

**1.3. Аҳолини иш билан таъминлаш ва ишсизлик
Амалий машғулотни олиб бориш технологияси**

Дарс мақсади: Талабаларда аҳолини иш билан таъминлаш ва улардан фойдаланиш ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Индентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.
- 1.2. Меҳнат ресурсларининг шаклланишини тушинтириб бера олади.
- 1.3. Меҳнат ресурсларидан қандай фойдаланишни тушунтириб бера олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўз.Р.нинг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, тариф сеткаси, меҳнат нормалари, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. Меҳнат ресурслари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигини ўрганиш.
2. Меҳнат ресурсларининг шаклланишини таҳлил қилиш.
3. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли таркибини аниқлаш.
4. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билиш.
5. Меҳнат потенциалини ҳисоблаш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” (ўқув.қўл) -Т.:2004.
2. Абдурахмонов Қ.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
3. Абдурахмонов Қ.Х. ва бошқалар. ««Меҳнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
5. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.

**1.4. Бозор иқтисодиёти шароитида иш ҳақи
Амалий машғулотни олиб бориш технологияси**

Дарс мақсади: Талабаларда аҳоли даромадлари, тариф сеткаси ва улар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Индентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Меҳнат ресурслари ва аҳоли даромадлари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.
- 1.2. Аҳоли даромадларини шаклланишини тушинтириб бера олади.
- 1.3. Меҳнат ресурсларидан қандай фойдаланишни тушунтириб бера олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўз.Р.нинг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси,

тариф сеткаси, меҳнат нормалари, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. ресурслари ва аҳоли даромадлари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.
- 1.2. Аҳоли даромадларини шаклланишини тушинтириб бера олади.
3. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли таркибини аниқлаш.
4. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билиш.
5. Меҳнат потенциалини ҳисоблаш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” (ўқув.кўл) -Т.:2004.
2. Абдурахмонов Қ.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
3. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. ««Меҳнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
5. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.

1.5.Иш ҳақи тизими

Амалий машғулотни олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларда аҳоли даромадлари, тариф сеткаси ва улар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Индендив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Меҳнат ресурслари ва аҳоли даромадлари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.
- 1.2. Аҳоли даромадларини шаклланишини тушинтириб бера олади.
- 1.3. Меҳнат ресурсларидан қандай фойдаланишни тушунтириб бера олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўз.Р.нинг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, тариф сеткаси, меҳнат нормалари, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. ресурслари ва аҳоли даромадлари ижтимоий-иқтисодий категория сифатида эканлигига баҳо бера олади.
- 1.2. Аҳоли даромадларини шаклланишини тушинтириб бера олади.
3. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли таркибини аниқлаш.
4. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билиш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” (ўқув.кўл) -Т.:2004.
2. Абдурахмонов Қ.Х., Шарифуллина Т.А. “Экономика и социология труда” Учебное пособие.-М.: 2002.
3. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. ««Меҳнат иқтисоди ва социологияси»» Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
4. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. –М.: Юрайт, Издат, 2004.
5. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. Москва : Юнити , 2001.

1-МОДУЛ БЎЙИЧА ЯКУНИЙ ХУЛОСАЛАР:

Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси фани меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш йўллари, иш билан бандлик тушунчасини аҳолини иш билан таъминлаш жараёнини ўрганади. Ҳар бир ишчи кучи ўзининг потенциалига эгадир. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси фанида тўпланган маълумотлар меҳнат салоҳиятини ошириш ва фойдаланиш ишларни илмий асосда ташкил этишга хизмат қилади.

1-МОДУЛ БЎЙИЧА ЎЗ-ЎЗИНИ ТЕКШИРИШ УЧУН НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

Тўғри-нотўғри

1. Меҳнат ресурслари мамлакат аҳолисининг ўз психофизиологик ва ақлий сифатлари билан моддий неъматлар ишлаб чиқаришга ёки хизматлар кўрсатишга қодир бўлган қисмидан иборатдир.
2. Маънавий ривожланиш даражаси деганда умумтаълим ва касбий билимлар ҳамда кўникмалар, шахсий хусусиятлар тушунилади
3. Шундай қилиб, инсоннинг ёши ўзига хос мезон бўлиб, мавжуд аҳоли орасида меҳнатга яроқли меҳнат ресурсларини ажратиб олиш имкони юзага келади.
4. Тарихдан меҳнатга лаёқатли ёш чегаралари ижтимоий ва иқтисодий саналарга (даврларга) кўра ўзгариб турган. Ҳозирги вақтда «меҳнатга лаёқатли ёш»нинг пастки чегараси 17 ёш, юқори чегараси эркаклар учун 56 ёш ва аёллар учун 55 ёш ҳисобланади
5. Меҳнат ресурсларининг аксарият кўпчилик қисмини меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга қобилиятли аҳоли ташкил этади

Тестларни ечинг:

1. Ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнатга қобилиятли кишилар тўпламига нимага айтилади.
 - а) инсон ресурслари
 - б) меҳнат ресурслари
 - в) меҳнат потенциали
 - г) меҳнатга лаёқатли кишилар
 - д) меҳнат ногиронлари
2. Ёш чегараси эркаклар учун:
 - а) 60
 - б) 59
 - в) 65
 - г) 54
 - д) 64
3. Ёш чегараси аёллар учун:
 - а) 60
 - б) 59
 - в) 65
 - г) 54
 - д) 64
4. Фуқаролик жиҳатдан иқтисодий фаол аҳоли таркибига киради:
 - а) ишчилар, хизматчилар, менеджерлар, ишлайдиган пенсионерлар, ҳарбий хизматчилар
 - б) ишчилар, хизматчилар, менеджерлар, ишлайдиган ўсмирлар, ҳарбий хизматчилар
 - в) ишчилар, хизматчилар, ишлайдиган ўсмирлар ва пенсионерлар, ҳарбий хизматчилар
 - г) ишчилар, хизматчилар, менеджерлар, ишлайдиган ўсмирлар
5. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли – бу:
 - а) 16-60 ёшдаги эркаклар
 - б) 16-55 ёшдаги аёллар

- в) 16-60 ёшдаги эркеклар, 16-55 ёшдаги аёллар
- г) 16 ёшдан юқори бўлган эркек ва аёллар
- д) 16 ёшгача бўлган ишловчи ўсмирлар, 16-60 ёшдаги эркеклар, 16-55 ёшдаги аёллар ва ундан юқори бўлган ишловчи пенсионерлар

6. Меҳнат қилишга лаёқатли аҳоли - меҳнат қилиш ёшидаги ишламайдиган I ва II гуруҳ ногиронлари - ишламайдиган имтиёзли пенсионерлар қ ишловчи ўсмирлар қ ишловчи пенсионерлар. Ушбу формула асосида ҳисобланади:

- а) меҳнат потенциали
- б) меҳнат ресурслари
- в) меҳнатга қобилиятли аҳоли
- г) мамлакат аҳоли сони
- д) фуқаролик жиҳатидан иқтисодий фаол аҳоли

7. Юқори сифатли пировард натижага меҳнат сарфини камайтириш – бу:

- а) меҳнат самарадорлиги
- б) ишлаб чиқариш самарадорлиги
- в) рентабеллилик
- г) асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлиги
- д) материаллардан фойдаланиш самарадорлиги

8. Иқтисодий конъюнктура таъсири:

- а) иш кучига бўлган талабни оширади ёки камаяди
- б) меҳнат соҳаси кенгаяди ёки тараяди
- в) меҳнат ресурсларининг ишлаши учун имкониятлар кўпроқ ёки озроқ бўлади
- г) ишсизликлар сонини камайтиради ёки кўпайтиради
- д) барча жавоблар тўғри

9. Меҳнатни татбиқ қилиш самарадорлиги бўйича минтақалар ўртасидаги фарққа сабаб шуки, турли ҳудудларда:

- а) технология даражаси турлича
- б) меҳнатни ташкил этиш даражаси турлича
- в) этник хусусиятлари турлича
- г) тарихий хусусиятлари турлича
- д) барча саволлар тўғри

10. Меҳнат ресурсларига берилган қуйидаги таърифни тўғри деб ҳисоблайсизми?

«Меҳнат ресурслари деб, ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнатга қобилиятли кишилар тўпламига айтилади».
«Ҳа» ёки «Йўқ» деб белгиланг.

II-МОДУЛ

Модул меҳнат унумдорлиги ва уни ошириш йўллари ҳақидаги билимларни ўз ичига олади. Меҳнат унумдорлиги, унинг омиллари ва кадрлар захирасини шакллантириш омиллари таҳлил қилинади. Меҳнатга муносабат ва меҳнатга мослашиш тушунчаларини фарқлайди ва тушунчалар беради. Меҳнат соҳасидаги низоларни ҳал қилиш йўллари қамраб олади.

Модулда амалий машғулотлар талабалар томонидан меҳнат унумдорлигини ошириш ва ривожланиш босқичларини ажрата билиш, иш билан бандлик диаграммасини туза олиш, меҳнат соҳасида тадқиқотлар ўткази олиш имконини механизминини тавсифлай билиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади.

1 –мавзу: Мехнат унумдорлиги: омиллар ва захиралар
Фанни ўқитиш технологияси:
“Мехнат унумдорлиги: омиллар ва захиралар” мавзусида маъруза
машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Талабаларга мехнат унумдорлиги тўғрисида маълумот бериш, уларда мехнат унумдорлиги самарали фаолият эканлиги тўғрисида тушунчаларни ҳосил қилиш..</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.2.1. Мехнат унумдорлиги тузилишини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Кадрлар захираси тушунчасини тушунтира олади.</p> <p>1.2.3. Иш билан бандлик диаграммасини тузиш қоидасини билади.</p> <p>1.2.4. Мехнат унумдорлиги омилларини ажрата олади.</p> <p>1.3.Асосий тушунча ва иборалар: мехнат унумдорлиги, захира, мехнатга мослашиш</p> <p>1.4. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул, китоб билан ишлаш, ақлий ҳужум.</p> <p>1.6. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар, тарқатма материаллар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Кўриладиган масалалар тушунтирилади.</p> <p>2.3. Талабалар микрогуруҳларга ажратилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1.“Мехнат иқтисодиёти ва социологияси” да “ходим – корхонанинг рақобат бойлиги” деган тушунча бор. Сиз бу фикрга қўшиласизми ёки эътирозингиз борми? – деган муаммоли савол берилади.</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади. Микрогуруҳлардан шу саволга жавоб берилиши сўралади?</p> <p>3.3. Микрогуруҳлар жавоби эшитилади.</p> <p>3.4. Жавоб таҳлил қилиниб, гул ва унинг қисмлари тўғрисидаги маълумотлар берилади.</p> <p>3.5. Иш билан бандлик диаграммаси тўғрисидаги қоидалар тушунтирилади.</p> <p>3.6. Микрогуруҳларга бирор минтақа диаграммасини тузиш топширилади.</p> <p>3.7. Иш билан бандлик диаграммаси тўғри тузилгани таҳлил қилиниб, камчиликлари тўлдирилади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 50 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мехнат унумдорлигини қандай қисмлари бор? • Мехнатнинг асосий функцияси нима? • Бандлик диаграммасини тузишда қандай белгилар ишларитилади? 	Ўқитувчи, 10 минут

	<ul style="list-style-type: none"> • Ишсизлик қандай турлари бор? • Меҳнатга мослашиш деб нимага айтилади ? • Фрикцион ишсизлик турларини санаб беринг ? <p>4.2. Жавоб берган фаол талабаларга балл берилади.</p>	
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар жавоблари таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Талабаларга мустақил иш топшириқлари берилади 5.3. Мавзуни ўтишда қандай усул ва воситалардан фойдаланиш кўпроқ фойда бергани таҳлил этилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. «Меҳнат унумдорлиги» ва «меҳнат самарадорлиги» ҳақида тушунча
2. Меҳнат унумдорлигини аниқлаш усуллари ва унинг авзалликлари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Меҳнат унумдорлиги; меҳнат самарадорлиги; меҳнат унумдорлигини оширишнинг моҳияти; иқтисодий самарадорлик; меҳнат фаолияти; меҳнат унумдорлигини аниқлаш усуллари; натурал; шартли натурал; меҳнат; қиймат; қўлланилиши; афзаллиги; камчиликлари; шарт-шароитлари; меҳнат унумдорлиги даражаси; динамикаси; омиллари: ички; ташқи; моддий-техникавий; ташкилий; ижтимоий-иқтисодий; моддий ва маънавий манфаатдорлик; ходимларнинг малака даражаси; касбий тайёргарлик сифати; меҳнатга муносабат; меҳнат муносабати; меҳнат жамоалари; меҳнат унумдорлигини ошириш заҳиралари; асосий ва айланма фондлар; самарали фойдаланиш; жорий ва истикбол заҳиралари; заҳираларни аниқлаш; ишчи кучининг тежалиши; иш вақтидан фойдаланиш; кадрлар таркибини такомиллаштириш; корхона ичидаги заҳиралар; тармоқ ичидаги заҳиралар.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Меҳнат унумдорлиги юқори, маҳсулот ҳажми кўпроқ бўлса, унинг харажатлари камроқ бўлади. Буни изоҳланг.
2. Меҳнат унумдорлиги ривожланиб борувчи кўрсаткич бўлганлиги сабабли омиллар ва заҳираларни ўрганиш долзарб муаммога айланди.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат унумдорлиги ва меҳнат самарадорлиги тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш Буни сиз қандай изоҳлайсиз?

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Меҳнат унумдорлиги тушунчасини ифодалаб бера олади
- 1.2. Меҳнат самарадорлиги тўғрисида гапириб бера олади

1-савол баёни. «Меҳнат унумдорлиги» ва «меҳнат самарадорлиги» ҳақида тушунча. Меҳнат фаолиятининг мақсади бирор натижага эришишдан, масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатишдан иборатдир. Ҳар қандай ходим ёки ходимлар гуруҳи учун натижа самарадорлиги, яъни вақт бирлиги – соат, кун, йил мобайнида ишлаб чиқарилган маҳсулот, кўрсатилган хизмат миқдори муҳим аҳамиятга эга. Бу натижа қанчалик юқори бўлса, унинг бирлигига сарфланган харажат, шу жумладан, хона, бино учун ижара ҳақи электр қувватидан фойдаланиш ҳақи ва шу кабилар шунчалик камроқ бўлади. Бинобарин, меҳнат унумдорлиги юқори, маҳсулот ҳажми кўпроқ бўлса, унинг харажатлари камроқ бўлади. Меҳнат самарадорлиги маҳсулдорлиги меҳнат кўрсаткичи билан ўлчанади.

Меҳнат унумдорлиги – ходимлар меҳнат фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичидир. У ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки кўрсатилган хизматлар миқдорининг меҳнат харажатларига нисбатан, яъни меҳнат харажатлари бирлиги ҳисобига ишлаб чиқарилган маҳсулот билан белгиланади. Жамиятнинг ривожланиши ва унинг барча аъзолари фаровонлиги даражаси меҳнат унумдорлиги даражаси ва унинг ўсишига боғлиқдир. Бундан ташқари, меҳнат унумдорлиги даражаси ишлаб чиқариш усулини ҳам, ҳатто ижтимоий - сиёсий тузумнинг ўзини ҳам белгилаб беради.

Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи меҳнат самарадорлиги ва натижадорлигининг барча жиҳатларини акс эттирмайди. Масалан, у меҳнат сифатини ҳисобга олмайди, бундан ташқари, меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш зарурлигини ифодаламайди. «Меҳнат унумдорлиги» тушунчасига ўз аҳамияти жиҳатидан яқин, лекин мазмунан янада кенгрок бўлган тушунча «меҳнат самарадорлиги» тушунчасидир. *Меҳнат самарадорлиги* энг кам меҳнат харажатлари билан юқори меҳнат натижадорлигига эришиш даражасини ифодалайди. Меҳнат самарадорлиги меҳнат унумдорлигидан фарқли ўларок, фақат меҳнатнинг миқдор кўрсаткичларини эмас, шу билан бирга сифат натижаларини ҳам ифодалайди. Меҳнат самарадорлиги кўрсаткичининг яна бир муҳим устунлиги унда меҳнат ресурсларини тежашнинг акс этишидир.

Назорат саволлари:

1. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли – бу:

- а) 16-60 ёшдаги эркаклар
- б) 16-55 ёшдаги аёллар
- в) 16-60 ёшдаги эркаклар, 16-55 ёшдаги аёллар
- г) 16 ёшдан юқори бўлган эркак ва аёллар
- д) 16 ёшгача бўлган ишловчи ўсмирлар, 16-60 ёшдаги эркаклар, 16-55 ёшдаги аёллар ва ундан юқори бўлган ишловчи пенсионерлар

2. Меҳнат қилишга лаёқатли аҳоли - меҳнат қилиш ёшидаги ишламайдиган I ва II гурӯҳ ногиронлари – иламайдиган имтиёзли пенсионерлар қ ишловчи ўсмирлар қ ишловчи пенсионерлар. Ушбу формула асосида ҳисобланади:

- а) меҳнат потенциали
- б) меҳнат ресурслари
- в) меҳнатга қобилиятли аҳоли
- г) мамлакат аҳоли сони
- д) фуқаролик жиҳатидан иқтисодий фаол аҳоли

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат унумдорлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1.** Меҳнат унумдорлигини оширишни моҳиятини гапириб бера олади
- 2.2.** Меҳнат унумдорлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ёритиб бера олади

2-савол баёни:

Меҳнат унумдорлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат унумдорлигини муттасил равишда ошириб бориш ўта муҳим аҳамиятга эга бўлиб, меҳнат унумдорлигини ошириш аҳоли турмуш даражасини яхшиланишига ва иш ҳақи миқдорларини ошириш имкониятларини кенгайтиради.

Меҳнат унумдорлиги қанчалик юқори бўлса, иш сифати зарур даражада бўлгани ҳолда, меҳнат харажатлари қанчалик кам бўлса, меҳнат самарадорлиги шунчалик юқори бўлади. Тадбиркор корхона эгаси учун вақт бирлиги ичида қандай ишлаб чиқариш даражасига эришилгани эмас, шу билан бирга у қандай меҳнат харажатлари билан таъмин этилгани ҳам муҳимдир. Меҳнат харажатлари ходимлар сони ва меҳнатга тўланган ҳақ харажатлари билан ўлчанади. Униси ҳам, буниси ҳам иш вақти билан ўлчаниши мумкин. Шунинг учун ҳам меҳнат самарадорлигини таҳлил қилганда вақт бирлиги ичида сарфланган меҳнат харажатлари ҳам, шу билан бирга унинг тузилиши ҳисобга олинган ҳолда ҳам қараб чиқилади.

Меҳнат унумдорлигини ҳисоблашда қуйидагиларни таъминлаш имконини берадиган услубиёт идеал ҳисобланиши мумкин:

- корхона ишининг ижтимоий қадриятлар билан боғлиқлиги;
- ходимга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатиш;
- меҳнат унумдорлигининг умумий ва хусусий кўрсаткичлари бир ўлчов билан ўлчаниши мумкинлиги;
- меҳнат миқдори билан сифати ўртасидаги боғлиқлик.

Ҳар қандай маҳсулот, буюм, хизматда жонли ва буюмлашган меҳнат жамланган бўлади. Бундай жами меҳнат туфайли моддий бойликлар яратилади.

Жамият ишлаб чиқарувчи кучлари ривожланиб борган сари жонли меҳнат моддийлашган меҳнатнинг тобора кўпроқ массасини қамраб олади. Натижада жами меҳнатда моддийлашган меҳнатнинг улуши кўпайиб борган сари жонли меҳнатнинг улуши камайиб боради. Бу меҳнат унумдорлиги ошганлигининг асосий белгисидир. Ишлаб чиқаришнинг такомиллашиб бориши ва фан-техника тараққиёти меҳнат унумдорлиги ошишининг асосий шартларидир. Янги технологик жараёнлар, материаллар ва автоматлаштириш воситаларининг жорий этилиши меҳнатни механизациялаш даражасининг ортишига олиб келади.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Корхоналарда меҳнат унумдорлиги омилларини таҳлил қилиб, уларнинг ажратинг.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнат унумдорлиги – ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисмидир.

Меҳнат ресурслари турли **шарт-шароитлар ва омиллар** таъсирида миқдор ва сифат жиҳатдан шаклланиш хусуситларига эга.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш уларнинг иқтисодиёт тармоқларида тақсимланиши ва самарадорлигини характерлайди.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасини меҳнат унумдорлиги, аҳолининг иш билан бандлиги, аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқариш каби кўрсаткичлар ифодалайди.

Назорат саволлари:

1. Меҳнат ресурслари деганда нимани тушунаси?
2. Меҳнат ресурсларининг қуйи ва юкори чегараларини айтиб беринг.
3. Меҳнат ресурслари таркибини гапириб беринг.
4. Меҳнат ресурсларининг асосий манбаларига нималар киради?
5. Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни ва унинг моҳиятини тушунтириб беринг.
6. Меҳнат ресурсларини шаклланиши деганда нимани тушунаси?
7. «Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш» ва «мамлакатнинг меҳнат потенциали» тушунчалари ўзаро боғлиқлигини изоҳлаб беринг.
8. Меҳнат ресурсларини тақсимлашнинг қандай турлари мавжуд?
9. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишга қандай омиллар таъсир кўрсатади?
10. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг минтақавий хусусиятлари нималардан иборат?

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕҲНАТ» нашриёти, 2004.
2. Абдурахмонов Қ.Х. ва бошқалар. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси (дарслик). -Т.: Ўқитувчи, 2001.
3. Абдурахмонов қ. Х., Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» (Ўқув кўлланима) -Т.: ТДИУ, 2004.

4. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда М.: 2005.
5. Варанский Г.Б Экономика и социология труда Вўборг: ИНЖЭКОН Press, 2001.
6. Инсон тарақиёти тўғрисида маъруза. -Т.: 2001.
7. Куликова И.П. и др. Современная экономика труда: Монография. М.: ЗАО “Финстатинформ”, 2001.
8. Липсун И.В. Экономика. Учебник –М.: Омега К, 2004.

2-мавзу: Мехнатга муносабат ва ундан қониқиш жараёни
Фанни ўқитиш технологияси:
“Мехнатга муносабат ва ундан қониқиш жараёни” мавзусидаги маъруза
машғулотнинг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.7. Дарс мақсади: Талабаларга мехнат унумдорлиги тўғрисида маълумот бериш, уларда мехнат унумдорлиги самарали фаолият эканлиги тўғрисида тушунчаларни ҳосил қилиш..</p> <p>1.8. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.8.1. Мехнат унумдорлиги тузилишини изоҳлаб беради.</p> <p>1.8.2. Кадрлар захираси тушунчасини тушунтира олади.</p> <p>1.8.3. Иш билан бандлик диаграммасини тузиш қондасини билади.</p> <p>1.8.4. Мехнат унумдорлиги омилларини ажрата олади.</p> <p>1.9.Асосий тушунча ва иборалар: мехнат унумдорлиги, захира, мехнатга мослашиш</p> <p>1.10. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.11. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул, китоб билан ишлаш, ақлий ҳужум.</p> <p>1.12. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар, тарқатма материаллар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Кўриладиган масалалар тушунтирилади.</p> <p>2.3. Талабалар микрогуруҳларга ажратилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.8.“Мехнат иқтисодиёти ва социологияси” да “ходим – корхонанинг рақобат бойлиги” деган тушунча бор. Сиз бу фикрга қўшиласизми ёки эътирозингиз борми? – деган муаммоли савол берилади.</p> <p>3.9. Талабалар фикри эшитилади. Микрогуруҳлардан шу саволга жавоб берилиши сўралади?</p> <p>3.10. Микрогуруҳлар жавоби эшитилади.</p> <p>3.11. Жавоб таҳлил қилиниб, гул ва унинг қисмлари тўғрисидаги маълумотлар берилади.</p> <p>3.12. Иш билан бандлик диаграммаси тўғрисидаги қондалар тушунтирилади.</p> <p>3.13. Микрогуруҳларга бирор минтақа диаграммасини тузиш топширилади.</p> <p>3.14. Иш билан бандлик диаграммаси тўғри тузилгани таҳлил қилиниб, камчиликлари тўлдирилади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 50 минут

4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мехнат унумдорлигини қандай қисмлари бор? • Мехнатнинг асосий функцияси нима? • Бандлик диаграммасини тузишда қандай белгилар ишларитилади? • Ишсизлик қандай турлари бор? • Мехнатга мослашиш деб нимага айтилади ? • Фрикцион ишсизлик турларини санаб беринг ? <p>4.2. Жавоб берган фаол талабаларга балл берилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи: 5.1. Талабалар жавоблари таҳлил қилинади. 5.2. Талабаларга мустақил иш топшириқлари берилади 5.3. Мавзунини ўқишда қандай усул ва воситалардан фойдаланиш кўпроқ фойда бергани таҳлил этилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

Эҳтиёжлар ва қизиқишлар меҳнат мотивацияси омили сифатида

2. Меҳнат мотивацияси жараёнидаги қадриятлар

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Меҳнат мотивацияси; эҳтиёжлар; эҳтиёжлар иерархияси (поғонаси); А. Маслоу назарияси; қизиқишлар; меҳнат мотивацияси омиллари; қадриятлар; қадриятли мақсадлар; қадриятли воситалар; сабаб; вазият; меҳнат соҳасидаги сабаблар; функциялар: йўналтирувчи; маъно ҳосил қилувчи; воситали; сафарбар қилувчи; окловчи функция; сабаблар ўзаги; меҳнат хулқ-атвори; В. Ядов ёндашуви; диспозициялар; диспозициялар тизими; диспозициялар даражаси; сабаблар тузилиши; эҳтиёжлар ва қизиқишлар тузилиши; рағбатлантириш тизими; ходимларнинг етакчи эҳтиёжлари; қизиқишлари.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Эҳтиёжлар асосида қадриятлар ва қадриятли йўналишлар шаклланади. Сиз буни қандай изоҳлайсиз?

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда эҳтиёжлар ва қизиқишлар меҳнат мотивациясининг омили сифатида эканлиги тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Эҳтиёжлар маъносини тушунтириб бера олади

1.2. Эҳтиёжлар ва қизиқишлар мотивациясини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни. Эҳтиёжлар ва қизиқишлар меҳнат мотивацияси омили сифатида. Жамият аъзоларининг меҳнат хулқ-атвори турли ички ва ташқи ундовчи кучларнинг ўзаро боғлиқлиги билан белгиланади. Ички ундовчи кучлар эҳтиёж ва манфаатлар, истак ва интилишлар, қадриятлар ва қадриятли йўналишлар, идеаллар ва сабаларни ўз ичига олади. Уларнинг барчаси меҳнат фаолияти сабалари бўлиб, мураккаб ижтимоий жараёнларнинг таркибий элементлари ҳисобланади.

Мотив (сабаб – французча *motif* - ундаш маъносини билдиради) – шахсни, ижтимоий гуруҳни, муайян эҳтиёжларни қондириш истаги билан боғланган кишиларнинг бирлигини фаолликка ва меҳнат қилишга ундашдир. Мотивация (сабабни асослаш) – реал меҳнат хулқ-атворини тушунтириш, асослаб бериш учун сабаблар (мулоҳазалар) танлашга қаратилган оғзаки хатти-ҳаракатдир.

Меҳнат мотивациясининг ички ундовчи кучларини шакллантириш - меҳнат фаолияти сабабини асослаш жараёнининг моҳиятидир. Сабаб омиллари сифатида сабабнинг асоси ёки шарт-шароитларини айтиш мумкин. Улар сабабнинг мазмунли томонини, унинг асосий белгилари ва устивор йўналишларини белгилаб беради. Сабаб омиллари сифатида

ижтимоий ва иқтисодий муҳит омиллари (рағбатлар) ёхуд барқарор эҳтиёжлар ва қизиқишлар майдонга чиқади.

Эҳтиёжлар – шахснинг яшаши ва ўзини-ўзи сақлашига доир зарур воситалар ва шарт-шароитлар яратиш тўғрисидаги ғамхўрлик қилиши, яшаш муҳити билан барқарор мувозанатни сақлашга интилишдир. Инсон эҳтиёжларининг кўпгина таснифлари мавжуд бўлиб, улар учун асос сифатида инсон эҳтиёжларининг ўзига хос объекти, уларнинг функционал вазифаси, амалга ошириладиган фаолият тури ва ҳоказолар намоён бўлади.

Бизнингча, эҳтиёжлар иерархиясини (поғонасини) америкалик психолог А. Маслоу анча тўлиқ ва муваффақиятли ишлаб чиққан. У хулқ-атвор сабабларининг бешта даражасини ёки гуруҳини у ёки бу пайтда устунлик қилувчи эҳтиёжларга қараб ажратган.

1. Одамларнинг такрор кўпайишига, озиқ-овқатга, нафас олишга, жисмоний ҳаракатларга, кийим-бош, уй-жой, дам олиш ва ҳоказоларга бўлган физиологик ва жинсий эҳтиёжлари.

2. Экзистенциал эҳтиёжлар – ўз яшашининг хавф-хатарсиз бўлишига эҳтиёж, эртанги кунга ишонч, ҳаёт фаолиятининг барқарор шарт-шароитлари, инсонни қуршаб турган муҳитнинг муайян даражада доимий ва мунтазам бўлишига эҳтиёж, меҳнат соҳасида эса, кафолатланган бандликка, бахтсиз ҳодисалардан суғурталанишга ва шу кабиларга бўлган эҳтиёждир.

3. Жамоага боғлиқликка, унга мансубликка, муомалада бўлишга, бошқалар тўғрисида ғамхўрлик қилишга, ўзига эътибор берилишига, биргаликдаги меҳнат фаолиятида иштирок этишга бўлган ижтимоий эҳтиёжлар.

4. Ўз-ўзининг ҳурмат қилинишига, обрў-эътиборга эга кадр-қимматнинг ошишига, хизмат соҳасида ўсишига, мақоми, нуфузи ортишига, тан олиниш ва юқори баҳо олишга бўлган эҳтиёждир.

5. Шахсий, маънавий эҳтиёжлар ўзининг ижод орқали фаоллашуви, ўзини намоён қила олишида ифодаланади.

А. Маслоу эҳтиёжларнинг дастлабки икки типини бошланғич (туғма) эҳтиёжлар деб, қолган учтасини иккиламчи (ҳосил қилинган) эҳтиёжлар деб атаган. Шу билан бирга эҳтиёжларнинг ортиш жараёни бирламчи (қуйи) эҳтиёжларни иккиламчи (юқори) эҳтиёжлар билан алмаштириш сифатида намоён бўлади. Иерархия принципига асосан ҳар бир янги даражадаги эҳтиёж аввалги эҳтиёжлар қондирилгандан кейингина шахс учун долзарб эҳтиёжга айланади.

Кўпгина ижтимоий ва ахлоқий эҳтиёжлар мавжудки, улар «Социология»да турли нуқтаи назарлардан ўрганилмоқда ва ҳисобга олинмоқда. Уларнинг муайян қисми меҳнат сабаблари муаммосига киради ва конкрет меҳнат сабаб аҳамиятга эга бўлади. Улар орасида қуйидагиларни ажратиш кўрсатиш мумкин: *ўз-ўзини ҳурмат қилишга эҳтиёж* (ўзи ҳақидаги ижобий фикр туфайли назорат ва меҳнат ҳақи олишдан қатъи назар ҳалол меҳнат фаолияти билан шуғулланиш); *ўз-ўзини қарор топтиришга бўлган эҳтиёж* (маъқулланиш ва обрў-эътибор, ўзига нисбатан бошқаларнинг ижобий муносабатда бўлиши туфайли меҳнатда юқори миқдор ва сифат кўрсаткичларига эришиш); *эътироф этилишига эҳтиёж* (меҳнат хулқ-атворининг ўзи касбга яроқли ва қобилиятли эканлигини исботлашга қаратилиши); *ўз-ўзини намоён қилишга бўлган эҳтиёж* (ишга ижодий муносабатда бўлиш асосида ишда юқори кўрсаткичларга эришиш; иш қандайдир ғоялар ва билимларга эга бўлиш воситаси сифатида, ўзига хосликни намоён қилиш воситаси сифатида); *фаолликка эҳтиёж* (фаоллик орқали соғлиқ ва кайфиятни яхши сақлашга интилиш); *наслини давом эттиришга ва ўз-ўзидан кўпайишга бўлган эҳтиёж* (ишда оиласи ва қариндош-уруғларининг, яқинларининг яхши кун кечирishi, уларнинг жамиятда мартабаси ортишига аҳамият бериш; меҳнат натижалари орқали яратишга ва ниманидир мерос қилиб беришга интилишни амалга ошириш); *дам олиш ва бўш вақтга бўлган эҳтиёж* (камроқ ишлаб, кўпроқ бўш вақт бўлишини афзал кўриш, ишни яшашнинг асосий мақсади эмас, балки қадрият деб билиш); *ўзини-ўзи сақлашга эҳтиёж* (камроқ ва яхшироқ шароитда ишлашга эҳтиёж, ўз соғлиғини сақлаш мақсадида камроқ ҳақ олишга

ҳам рози бўлиш); *барқарорликка эҳтиёж* (ишни мавжуд турмуш тарзини, эришилган тўқинлик даражасини сақлаб қолиш усули сифатида идрок этиш, тавақаллчиликни ёқтирмаслик); *муомалада бўлишга эҳтиёж* (меҳнат фаолиятини одамлар билан алоқада бўлиш шарти ва сабаби деб билиш); *ижтимоий мавқега эга бўлишга эҳтиёж* (меҳнат фаолиятини мансабга эришиш мақсадларига бўйсундириш, мансаб – бошқалар билан ўзаро муносабатда бўлишда хулқ-атворнинг асосий ҳал қилувчи омили); *ижтимоий бирдамликка эҳтиёж* (ҳамма билан бирдек бўлишга истак, ҳалоллик, иш жойидаги шериклар, ҳамкасблар олдида жавобгарлик сифатида).

Эҳтиёжлар меҳнат мотивациясининг сабаблари умумий жараёнида муҳим ўринлардан бирини эгаллайди. Улар ходимлар томонидан англаб етилса, хулқ-атвори рағбатлантиради. Бу жиҳатдан улар муайян шаклга – у ёки бу фаолият турларига, объектлар ва буюмларга қизиқиш шакли сифатида идрок қилинади.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат мотивацияси жараёнидаги қадриятлар тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Меҳнат мотивацияси жараёнидаги қадриятлар тўғрисида гапириб бера олади

2.2. Қадриятлар ва хулқ-атвор нормаларини изоҳлаб бера олади

2-савол баёни. Меҳнат мотивацияси жараёнидаги қадриятлар. Меҳнат мотивацияси жараёнинг энг муҳим элементлари қадриятлар ва хулқ-атвор нормаларидир. қадриятлар – бу, субъект, жамият, синф, ижтимоий гуруҳнинг ҳаёт ва ишнинг асосий ва муҳим мақсадлари тўғрисидаги, шунингдек, ана шу мақсадларга эришишнинг асосий воситалари ҳақидаги тасаввурларидир. қадриятларга жамият, жамоа, шахс кўз ўнгида ижобий аҳамиятга эга бўлган барча предметлар ва ҳодисалар киритилади. қадриятлар олами жамиятнинг эҳтиёжлари ва қизиқишлари хилма-хил ва битмас-туганмасдир.

Қадриятлар моддий, маънавий, ижтимоий, сиёсий бўлади ва ҳоказо. Улар эҳтиёжлар ва қизиқишлар асосида таркиб топади. Лекин эҳтиёжлар ва қизиқишлар асосида шаклланадиган қадриятлар улардан нусха кўчирмайди. қадриятлар эҳтиёжлар, қизиқишлар мазмунига мос келиши ҳам, мос келмаслиги ҳам мумкин. Эҳтиёжлар, қизиқишлар ва қадриятнинг эҳтимол тутилган мос келиши, бирлиги ёки қарама-қаршилиги шу нарса билан боғлиқки, онг нисбатан мустақилликка эгадир. Онгнинг ўзига хос фаоллиги, унинг мустақилиги шунга олиб келадики, қадриятлар – бу, эҳтиёжлар ва қизиқишларнинг нусхаси эмас, балки ҳамиша ҳам уларга мос келавермайдиган идеал тасаввурлардир.

Меҳнат шароитлари ва мазмуни билан касби, малакаси ва бошқа ижтимоий белгилари фарқ қиладиган ходимларнинг турли ижтимоий гуруҳлари учун айни бир хил объектлар ва ҳодисалар турлича аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Масалан, бировлар учун меҳнат соҳасидаги хулқ-атворнинг бош йўналиши моддий фаровонлик бўлса, бошқалар учун меҳнат мазмуни, унинг ижодий бойлиги муҳимроқдир, яна бошқалар учун эса мулоқотда бўлиш имконияти муҳимдир ва ҳоказо.

Қадриятлар орасида қадриятли мақсадлар (доимий) ва қадриятли воситалар (жиҳоз воситалари) бўлиши мумкин. Доимий қадриятлар инсон мавжудлигининг стратегик мақсадларини: соғлиғи, қизиқарли иши, муҳаббати, моддий фаровонлиги ва жиҳозларни акс эттиради. Жиҳоз воситалари мақсадга эришиш воситаларидан иборатдир. Булар турли шахсий сифатлардан иборат бўлиб, мақсадга, шахс этиқодларига эришишига ёрдам беради.

Жамиятдаги қадриятлар мазмуни шахснинг маданиятига, маънавий ва ахлоқий ҳаётининг, ижтимоий онгининг ривожига боғлиқ. қадриятларнинг ўзига хос шакли ижтимоий идеаллар, яъни жамиятда ижтимоий муносабатлар, ходим қандай бўлиши лозимлиги ҳақидаги тасаввурлардир.

Назорат саволлари:

1. “Меҳнатга муносабат” тушунчасига таъриф беринг.

2. Ходимларнинг меҳнатга бўлган муносабатини тавсифловчи уч элемент тўғрисида сўзлаб беринг.

3. Ходимнинг меҳнатга муносабатига таъсир кўрсатувчи объектив шарт-шароитлар ва субъектив омилларни очиб беринг.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Ходимларнинг меҳнатга муносабатига қараб уларнинг типларига таъриф

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатга муносабат инсоннинг муайян фазилатларини белгилаб беради. Улар унинг жисмоний ва маънавий кучлари намоён бўлиши орқали амалга ошади.

Меҳнатга муносабатнинг асосий таркибий қисмлари бажарилаётган иш туфайли вужудга келган ички ҳолатдир. Мазкур муаммони ўрганиш меҳнатга муносабатни, ундан қониқиш ҳосил қилишни шакллантирувчи объектив ва субъектив омилларни ажратиб кўрсатиш имконини беради.

Меҳнатдан қониқиш ҳосил қилиш даражаси ходимнинг меҳнат мазмунига, унинг хусусияти ва шарт-шароитларига қўядиган талаблари мувозанат ҳолати сифатида қаралади.

Меҳнатдан қониқиш ҳосил қилишнинг етарли даражада аниқ бўлган бир қатор омиллари маълумки, улар унинг роли, функциялари, ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги оқибатлари, ташкил этиш ва бошқарувдаги аҳамиятини акс эттиради. Бу аҳамиятни тадқиқ қилишнинг социологик усуллари ёрдамида ўлчаш, тартибга солиш ва бошқариш мумкин.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

9. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕҲНАТ» нашриёти, 2004.
10. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси (дарслик). -Т.: Ўқитувчи, 2001.
11. Абдурахмонов қ. Х., Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» (Ўқув кўлланма) -Т.: ТДИУ, 2004.
12. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда М.: 2005.
13. Варанский Г.Б Экономика и социология труда Вўборг: ИНЖЭКОН Press, 2001.
14. Инсон тарақиёти тўғрисида маъруза. -Т.: 2001.
15. Куликова И.П. и др. Современная экономика труда: Монография. М.: ЗАО “Финстатинформ”, 2001.
16. Липсун И.В. Экономика. Учебник –М.: Омега К, 2004.

5-мавзу: Меҳнат соҳасидаги низолар

Фанни ўқитиш технологияси:

“Меҳнат соҳасидаги низолар” мавзусидаги маъруза машғулотнинг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.13. Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат низолари тўғрисида маълумот бериш, уларда меҳнат унумдорлиги самарали фаолият эканлиги тўғрисида тушунчаларни ҳосил қилиш..</p> <p>1.14. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.14.1. Меҳнат соҳасидаги низоларни тузилишини изоҳлаб беради.</p> <p>1.14.2. Кадрлар захираси тушунчасини тушунтира олади.</p> <p>1.14.3. Иш билан бандлик диаграммасини тузиш қоидасини билади.</p> <p>1.14.4. Меҳнат унумдорлиги омилларини ажрата олади.</p>	Ўқитувчи

	<p>1.15. Асосий тушунча ва иборалар: меҳнат унумдорлиги, захира, меҳнатга мослашиш</p> <p>1.16. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.17. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул, китоб билан ишлаш, ақлий ҳужум.</p> <p>1.18. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар, таркатма материаллар.</p>	
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Кўриладиган масалалар тушунтирилади.</p> <p>2.3. Талабалар микрогуруҳларга ажратилади.</p>	Ўқитувчи 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.15. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” да “ходим – корхонанинг рақобат бойлиги” деган тушунча бор. Сиз бу фикрга қўшилмасизми ёки эътирозингиз борми? – деган муаммоли савол берилади.</p> <p>3.16. Талабалар фикри эшитилади. Микрогуруҳлардан шу саволга жавоб берилиши сўралади?</p> <p>3.17. Микрогуруҳлар жавоби эшитилади.</p> <p>3.18. Жавоб таҳлил қилиниб, гул ва унинг қисмлари тўғрисидаги маълумотлар берилади.</p> <p>3.19. Иш билан бандлик диаграммаси тўғрисидаги қоидалар тушунтирилади.</p> <p>3.20. Микрогуруҳларга бирор минтақа диаграммасини тузиш топширилади.</p> <p>3.21. Иш билан бандлик диаграммаси тўғри тузилгани таҳлил қилиниб, камчиликлари тўлдирилади.</p>	Ўқитувчи -талаба, 50 минут
4	<p>Мустақамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Меҳнат унумдорлигини қандай қисмлари бор? • Меҳнатнинг асосий функцияси нима? • Бандлик диаграммасини тузишда қандай белгилар ишларитилади? • Ишсизлик қандай турлари бор? • Меҳнатга мослашиш деб нимага айтилади ? • Фрикцион ишсизлик турларини санаб беринг ? <p>4.2. Жавоб берган фаол талабаларга балл берилади.</p>	Ўқитувчи 10 минут
5	<p>Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар жавоблари таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Талабаларга мустақил иш топшириқлари берилади</p> <p>5.3. Мавзунини ўтишда қандай усул ва воситалардан фойдаланиш кўпроқ фойда бергани таҳлил этилади.</p>	Ўқитувчи 10 минут

Кўриб чиқилладиган асосий саволлар:

1. Меҳнат соҳасидаги низоларнинг моҳияти, кўрсаткичлари, типлари ва ижтимоий тузилиши

2. Меҳнат низоларининг сабаблари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Низолар, зиддиятлар. Тақсимлаш муносабатлари муаммолари. Функционал ўзаро ҳамжиҳатлик мураккабликлари. Ролли

зиддиятлар. Ишга доир келишмовчиликлар. Айбни, маъсулиятни тақсимлаш. Етакчилик. Нормал бўлмаган меҳнат шароитлари. Мос келмаслик. Ташкилотнинг жинс-таркиби.

Мавзуга оид муаммолар:

1. Эҳтиёжлар асосида кадриятлар ва кадриятли йўналишлар шаклланади. Сиз буни қандай изоҳлайсиз?

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат соҳасидаги низоларнинг моҳияти, кўрсаткичлари, типлари ва ижтимоий тузилиши тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Меҳнат соҳасидаги низолар тўғрисида гапириб бера олади

1.2. Меҳнат соҳасидаги низолар кўрсаткичларини изоҳлаб бера олади

1-савол баёни.

Меҳнат соҳасидаги низоларнинг моҳияти, кўрсаткичлари, типлари ва ижтимоий тузилиши. Низоларга доир муаммоларни текшириш социология фанининг анъанавий ва асосий йўналишларидан биридир. Кейинги вақтларда у низолар ҳақидаги фан (конфликтология) номини олган.

Меҳнат соҳасидаги низолар - булар шахслар ва ходимлар гуруҳлари ўртасидаги бевосита ижтимоий тўқнашувлар хусусиятига эга бўлган ташкилий-Меҳнат муносабатлари зиддиятларидир. Ҳар қандай ташкилий-Меҳнат зиддиятлари ҳам низоли вазиятларни вужудга келтиравермайди. Бундай вазият қўйидаги ҳолларда пайдо бўлади, агар:

- зиддиятлар субъектларнинг бир-бирини барҳам топтирувчи нуқтаи назарларни акс эттирса;

- зиддиятлар даражаси етарли даражада юқори бўлса;

- зиддиятлар тушуниш учун қулай бўлса, яъни шахс ва гуруҳлар бу зиддиятларни англаб етса ёки аксинча, улар тушунарсиз бўлса;- зиддиятлар дарҳол, қутилмаганда вужудга келса ёки қандайдир ижтимоий тўқнашувлар вужудга келишидан олдин узок вақт мобайнида тўпланиб қолса.

Меҳнат соҳасидаги низоларнинг рўёбга чиқиши шундай субъектив инсоний омиллар, чунончи эҳтиёжлар ва қобилиятларга боғлиқ бўлади. Шахслар ва гуруҳлар, бир томондан, бир-бирларига рози бўлишга ёки қаршилик кўрсатишга қарор қилиш учун ўзаро мураккабликларни енгишга анча кучли эҳтиёж сезишлари лозим, иккинчидан, бундай зиддиятга киришга, ўз муаммоларини ҳал этиш учун етарли даражада имкониятга эга бўлишлари лозим. Низолар чиқаришга қобилиятнинг ўзига хос таркибий томонлари: шахсий сифатлар, пул, алоқалар, обрў-эътибор, тарафдорларга эга бўлиш ва ҳоказолардир. Низолар чиқаришга қобилиятнинг йўқлиги шундай сабаблардан бири ҳисобланадики, шарт-шароитлар мавжуд бўлса ҳам Меҳнат соҳасида низолар келиб чиқмайди, ёки бирор муҳим нарсага эришиш билан якун топмайди. Бу анча оддий ва тез-тез учраб турадиган ҳодиса бўлиб, ҳозирги вақтда дунёда Меҳнат низолари статистикаси ва уни ҳал қилишнинг жинорий шакллари ҳам борки, бу ҳол Меҳнат низолари билан жиноятчиликнинг ўзаро боғлиқлигидан далолат беради.

Меҳнат соҳасидаги низолар белгиларининг намоён бўлиш хусусияти ва даражасига қараб очиқ ва ёпиқ турдаги низолар бўлади. Мазкур турларга ажратишнинг асосий мезонлари қуйидагилардир:

- низоли вазиятни, унинг субъектлари, сабаб ва истикболларини англаш даражаси;

- реал низоли муаммонинг мавжуд ёки йўқлиги, уни тартибга солиш соҳасидаги фаоллик;

- низоли вазиятнинг атрофдагилар учун маълум эканлиги ва уларнинг бу вазиятга таъсир кўрсатиши.

Ёпиқ низолар кўпинча ноқулай бўлади. Улар кўпинча ташкилотга ва ташкилий-Меҳнат муносабатларига бузғунчилик таъсирини ўтказди, уларни ҳал қилиш имкониятлари жуда

оз бўлади. Ёпиқ низоларда фақат шахслар эмас, балки гуруҳлар ҳам ўзаро жанжал манбаи бўладилар, салбий жараёнларга таъсир кўрсатиш имконига эга бўлмайдилар.

Назорат саволлари:

1. “Меҳнатга муносабат” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ходимларнинг меҳнатга бўлган муносабатини тавсифловчи уч элемент тўғрисида сўзлаб беринг.
3. Ходимнинг меҳнатга муносабатига таъсир кўрсатувчи объектив шарт-шароитлар ва субъектив омилларни очиб беринг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда меҳнат низоларининг сабаблари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Меҳнат низоларининг моҳиятини гапириб бера олади
- 2.2. Меҳнат низоларини келтириб чиқарувчи сабабларни изоҳлаб бера олади

2-савол баёни.

Меҳнат низоларининг сабаблари. Меҳнат соҳасидаги низоларнинг сабабларини тадқиқ қилиш уларни батафсил таснифлаш ва уларни ҳал этиш имкониятлари ва тамойилларини белгилаш имконини беради. Низоларнинг сабаби ижтимоий томонларнинг тўқнашуви пайдо бўлишидан олдин вужудга келади. Шунингдек сабаб ва тўқнашувни фарқлаш керак, яъни муносабатлардаги қандайдир тасодифий фарқ низоли муомаланинг бошланишига сабаб бўлади. қасддан вужудга келтирилган вазият ҳам низонинг келиб чиқишига баҳона бўлиши мумкин.

Меҳнат соҳасидаги низоларнинг сабабларини аввало объектив ва субъектив сабабларга бўлиш мумкин. Меҳнат низоларига Меҳнатни ташкил этишдаги объектив камчиликлар, заифликлар ва хатоликлар асос бўлади, айнан шулар одамларни гиж-гижлайди, шахслар ва гуруҳлар ўртасидаги қарама-қаршиликни муқаррар қилиб кўяди. Низоларнинг объектив ташкилий-Меҳнат сабаблари икки вазиятни назарда тутаяди, яъни ташкил этишнинг муайян принципи умуман бекор қилиниши керак, бундан мақсад Меҳнат низоларини ҳал этишдир, ёхуд тафсилотлари, амалга ошириш усуллари такомиллаштирилиши лозим ва ҳоказо. Хуллас, низоларнинг сабаблари тарзидаги ўзига хос "антагонистик" ва "ноантагонистик" ташкилий-Меҳнат зиддиятлари мавжуд бўлади.

Меҳнат соҳасидаги низоларнинг сабабларини улар асосида ётган зиддиятлар типларидан келиб чиқиб, янада аниқроқ қараб чиқиш мумкин.

1. **Тақсимлаш муносабатлари муаммолари.** Улар одатда ишлаб чиқаришдаги низоли вазиятларнинг эҳтимолга анча яқин омиллари ҳисобланади. Шахслар ва гуруҳлар аввал қандайдир неъматлар ва бойликларнинг тақсимланиши хусусида келишмай қоладилар. Тақсимлаш муносабатлари билан боғлиқ равишда Меҳнат низолари келиб чиқиши мумкин, бунга неъматларнинг тақсимланиши факти (адолатли-адолатсиз); ўзлаштирилган, олинган неъматларни қайта тақсимлаш; бойликларни тақсимлаш принципи, мезони сабаб бўлади. Тақсимлашдаги келишмовчиликдан кўра қайта тақсимлашдаги келишмовчилик кучлироқ бўлади; тақсимлаш принципи туфайли келиб чиққан келишмовчилик ҳақиқий тақсимлашдан кўра бирмунча ғоявий ва амалий хусусиятга эга бўлади. Масалан, агар барча ходимлар ўз баҳоларича етарли даражада яхши Меҳнат шароитига эга бўлсалар, улар ўртасида низо келиб чиқмайди; агар Меҳнат натижалари бир хил бўлса-ю, лекин ходимлар гуруҳларидан биттасининг иш ҳақи етарли асос бўлмагани ҳолда бирмунча ошириб юборилган бўлса, келишмовчилик пайдо бўлиши турган гап. Ишлаб чиқариш шароитида келишмовчиликнинг объекти ва мавзуси фақат иш ҳақининг ўзи эмас, балки Меҳнат шароити ва мазмуни, ишлаб чиқариш нормаси ва шу кабилар ҳам бўлиши мумкин.

Тақсимлаш соҳасидаги низолар амалда чегарага эга бўлмайди, улар камбағаллар билан камбағаллар ўртасида, бойлар билан камбағаллар ўртасида, бойлар билан бойлар, бир хил ва ҳар хил Меҳнат соҳаларида ва иқтисодий фаолиятда банд бўлган шахслар ҳамда

гуруҳлар ўртасида келиб чиқиши мумкин. Бу келишмовчилик тақсимлаш муносабатларининг ҳар қандай тизимида юз бериши мумкин. Масалан, иш ҳақининг ёшга ҳаддан ташқари боғлиқлиги ҳам низони келтириб чиқариш мумкин.

2. Функционал ўзаро ҳамжиҳатлик мураккабликлари. Бу Меҳнат соҳасидаги низоларнинг энг пинҳона сабабларидан биридир. Келишмовчи томонлар Меҳнат фаолиятининг табақалашуви ва кооперацияси билан боғлиқ бўлган ягона функционал муносабатларга киритилган шахслардир. Меҳнат соҳасидаги низоларнинг сабабларини улар асосида ётган зиддиятлар типларидан келиб чиқиб, янада аниқроқ қараб чиқиш мумкин.

1. Тақсимлаш муносабатлари муаммолари. Улар одатда ишлаб чиқаришдаги низоли вазиятларнинг эҳтимолга анча яқин омиллари ҳисобланади. Шахслар ва гуруҳлар аввал қандайдир неъматлар ва бойликларнинг тақсимланиши хусусида келишмай қоладилар. Тақсимлаш муносабатлари билан боғлиқ равишда Меҳнат низолари келиб чиқиши мумкин, бунга неъматларнинг тақсимланиши факти (адолатли-адолатсиз); ўзлаштирилган, олинган неъматларни қайта тақсимлаш; бойликларни тақсимлаш принципи, мезони сабаб бўлади. Тақсимлашдаги келишмовчиликдан кўра қайта тақсимлашдаги келишмовчилик кучлироқ бўлади; тақсимлаш принципи туфайли келиб чиққан келишмовчилик ҳақиқий тақсимлашдан кўра бирмунча ғоявий ва амалий хусусиятга эга бўлади. Масалан, агар барча ходимлар ўз баҳоларича етарли даражада яхши Меҳнат шароитига эга бўлсалар, улар ўртасида низо келиб чиқмайди; агар Меҳнат натижалари бир хил бўлса-ю, лекин ходимлар гуруҳларидан биттасининг иш ҳақи етарли асос бўлмагани ҳолда бирмунча ошириб юборилган бўлса, келишмовчилик пайдо бўлиши турган гап. Ишлаб чиқариш шароитида келишмовчиликнинг объекти ва мавзуси фақат иш ҳақининг ўзи эмас, балки Меҳнат шароити ва мазмуни, ишлаб чиқариш нормаси ва шу кабилар ҳам бўлиши мумкин.

Тақсимлаш соҳасидаги низолар амалда чегарага эга бўлмайди, улар камбағаллар билан камбағаллар ўртасида, бойлар билан камбағаллар ўртасида, бойлар билан бойлар, бир хил ва ҳар хил Меҳнат соҳаларида ва иқтисодий фаолиятда банд бўлган шахслар ҳамда гуруҳлар ўртасида келиб чиқиши мумкин. Бу келишмовчилик тақсимлаш муносабатларининг ҳар қандай тизимида юз бериши мумкин. Масалан, иш ҳақининг ёшга ҳаддан ташқари боғлиқлиги ҳам низони келтириб чиқариш мумкин.

2. Функционал ўзаро ҳамжиҳатлик мураккабликлари. Бу Меҳнат соҳасидаги низоларнинг энг пинҳона сабабларидан биридир. Келишмовчи томонлар Меҳнат фаолиятининг табақалашуви ва кооперацияси билан боғлиқ бўлган ягона функционал муносабатларга киритилган шахслар

Назорат саволлари:

1. “Меҳнатга муносабат” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ходимларнинг меҳнатга бўлган муносабатини тавсифловчи уч элемент тўғрисида сўзлаб беринг.
3. Ходимнинг меҳнатга муносабатига таъсир кўрсатувчи объектив шарт-шароитлар ва субъектив омилларни очиб беринг.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Меҳнат соҳасидаги низоларни келиб чиқиш сабабларини иохлаб беринг.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Меҳнатга муносабат инсоннинг муайян фазилатларини белгилаб беради. Улар унинг жисмоний ва маънавий кучлари намоён бўлиши орқали амалга ошади.

Меҳнатга муносабатнинг асосий таркибий қисмлари бажарилаётган иш туфайли вужудга келган ички ҳолатдир. Мазкур муаммони ўрганиш меҳнатга муносабатни, ундан қониқиш ҳосил қилишни шакллантирувчи объектив ва субъектив омилларни ажратиб кўрсатиш имконини беради.

Мехнатдан қониқиш ҳосил қилиш даражаси ходимнинг меҳнат мазмунига, унинг хусусияти ва шарт-шароитларига қўядиган талаблари мувозанат ҳолати сифатида қаралади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахмонов Қ.Х. «Мехнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕХНАТ» нашриёти, 2004.
2. Абдурахмонов Қ.Х. ва бошқалар. Мехнат иқтисодиёти ва социологияси (дарслик). -Т.: Ўқитувчи, 2001.
3. Абдурахмонов қ. Х., Холмўминов Ш.Р. «Мехнат иқтисодиёти ва социологияси» (Ўқув қўлланма) -Т.: ТДИУ, 2004.
4. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда М.: 2005.
5. Варанский Г.Б Экономика и социология труда Вўборг: ИНЖЭКОН Press, 2001.
6. Инсон тарақиёти тўғрисида маъруза. -Т.: 2001.
7. Куликова И.П. и др. Современная экономика труда: Монография. М.: ЗАО «Финстатинформ», 2001.
17. Инсон тарақиёти тўғрисида маъруза. -Т.: 2001.
18. Куликова И.П. и др. Современная экономика труда: Монография. М.: ЗАО «Финстатинформ», 2001.
19. Липсун И.В. Экономика. Учебник –М.: Омега К, 2004.

6-мавзу: Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими

Фанни ўқитиш технологияси:

“Мехнат соҳасидаги низолар” мавзусидаги маъруза машғулотнинг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.19. Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат низолари тўғрисида маълумот бериш, уларда меҳнат унумдорлиги самарали фаолият эканлиги тўғрисида тушунчаларни ҳосил қилиш..</p> <p>1.20. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.20.1. Мехнат соҳасидаги низоларни тузилишини изоҳлаб беради.</p> <p>1.20.2. Кадрлар захираси тушунчасини тушунтира олади.</p> <p>1.20.3. Иш билан бандлик диаграммасини тузиш қондасини билади.</p> <p>1.20.4. Мехнат унумдорлиги омилларини ажрата олади.</p> <p>1.21. Асосий тушунча ва иборалар: меҳнат унумдорлиги, захира, меҳнатга мослашиш</p> <p>1.22. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.23. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул, китоб билан ишлаш, ақлий ҳужум.</p> <p>1.24. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор, видеофилмлар, таркатма материаллар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Қўриладиган масалалар тушунтирилади.</p> <p>2.3. Талабалар микрогуруҳларга ажратилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.22. “Мехнат иқтисодиёти ва социологияси” да “ходим – корхонанинг рақобат бойлиги” деган тушунча бор. Сиз бу фикрга қўшиласизми ёки эътирозингиз борми? – деган муаммоли савол берилади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 50 минут

	<p>3.23. Талабалар фикри эшитилади. Микрогуруҳлардан шу саволга жавоб берилиши сўралади?</p> <p>3.24. Микрогуруҳлар жавоби эшитилади.</p> <p>3.25. Жавоб таҳлил қилиниб, гул ва унинг қисмлари тўғрисидаги маълумотлар берилади.</p> <p>3.26. Иш билан бандлик диаграммаси тўғрисидаги қоидалар тушунтирилади.</p> <p>3.27. Микрогуруҳларга бирор минтақа диаграммасини тузиш топширилади.</p> <p>3.28. Иш билан бандлик диаграммаси тўғри тузилгани таҳлил қилиниб, камчиликлари тўлдирилади.</p>	
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мехнат унумдорлигини қандай қисмлари бор? • Мехнатнинг асосий функцияси нима? • Бандлик диаграммасини тузишда қандай белгилар ишларитилади? • Ишсизлик қандай турлари бор? • Мехнатга мослашиш деб нимага айтилади ? • Фрикцион ишсизлик турларини санаб беринг ? <p>4.2. Жавоб берган фаол талабаларга балл берилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар жавоблари таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Талабаларга мустақил иш топшириқлари берилади 5.3. Мавзуни ўтишда қандай усул ва воситалардан фойдаланиш кўпроқ фойда бергани таҳлил этилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. «Ижтимоий муҳофаза қилиш» тушунчаси ва унинг асосий йўналишлари
2. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятлари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Ижтимоий ҳимоя қилиш; йўналишлар; аҳолини ижтимоий таъминлаш; давлат ижтимоий кафолатлари; ижтимоий муҳофаза; сиёсат; йўналишлари; ижтимоий таъминот; суғурта; бюджет маблағлари; Республика бюджети маблағлари; маҳаллий бюджетлар маблағлари; жамоа ижтимоий суғуртаси; шахсий суғурта. ижтимоий ҳимоя турлари: умумийлик; очиклик; кўп томонламалик; таъминот турлари; кафолатларни шакллантириш вазифалари; хусусиятлари; иш ҳақи; пенсияларнинг солиққа тортилмаслиги; муҳтож кишилар; манзилли тизим; табақалашган ёрдам бериш.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда ижтимоий муҳофаза қилишнинг асосий йўналишлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Ижтимоий муҳофаза тушунчасини изоҳлаб бера олади
- 1.2. Ижтимоий муҳофаза ва унинг асосий йўналишларини таърифлаб бера олади

1-савол баёни.

«Ижтимоий муҳофаза қилиш» тушунчаси ва унинг асосий йўналишлари. Ижтимоий муҳофаза тизими - аҳолининг ҳаётий муҳим манфаатлари соҳаси бўлиб, унинг сифат ва миқдор кўрсаткичлари давлат ва жамиятнинг иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий ривожланиш даражасидан дарак беради. Ижтимоий муҳофазаланиш ҳуқуқи –

одамнинг муносиб турмуш кечириши учун зарур бўлган ҳажмдаги физиологик, ижтимоий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш имконияти ҳисобланади. Ижтимоий муҳофаза тизимини ташкил этиш масаласи кўп жиҳатдан мамлакатдаги миллий тартибни, жамиятдаги тотувлик даражасини, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш барқарорлигини ва динамикасини белгилаб беради.

Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш деганда, биз аҳолига давлат томонидан яшаш учун барча шарт-шароитларни яратишга мақсадли йуналтирилган кафолатлар тизимини тушунишимиз лозим.

Ижтимоий муҳофаза қилиш бир томондан, функционал тизим, яъни йўналишлар тизими бўлиб, у ана шу йўналишлар асосида амалга оширилади, иккинчи томондан, у ижтимоий муҳофазани таъминлайдиган институтлар тизимидан иборат бўлиб, унга давлат, суд, касаба уюшмалари ва бошқа ижтимоий ташкилотлар киради.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида давлатнинг ижтимоий сиёсати ижтимоий муҳофазалаш механизмларини, давлатнинг, корхоналар ва ижтимоий сиёсатнинг бошқа субъектларининг роли ва вазифаларини ўзгартиради. Амалда бу ижтимоий муҳофазага ажратиладиган бюджет маблағлари салмоғининг қисқариши, давлат томонидан бериладиган бепул кафолатларнинг камайишини билдиради. Кўпроқ оғирлик нодавлат молия манбаларига, шу жумладан, корхоналар зиммасига юклатилади. Бу айрим корхоналар учун жиддий муаммолар туғдириб, уларнинг ижтимоий муҳофаза бўйича тадбирлари ҳажми ва даражасини меҳнат шароитлари ва уни муҳофазалашга боғлаб қўяди.

Амалга оширилиш усулига қараб ижтимоий сиёсатни актив ва пассив турларга ажратиш мумкин. Пассив ижтимоий сиёсат нархларни сунъий равишда тутиб туриш, шунинг ҳисобига турмуш даражасини ошириш ёки барқарорлаштириш, ижтимоий муҳофаза қилишнинг барча йўналишлари бўйича дотацияларни оширишни кўзда тутаяди. Актив сиёсат мақсадга мувофиқроқдир. Унда ташаббус кўрсатиш ва тадбиркорлик учун шароит яратиб бериш, пенсионерлар, ветеранлар, болалар, бюджет соҳасида хизмат қилувчиларни қўллаб-қувватлашда давлатнинг ролини ошириш устивор мақсадлар ҳисобланади.

Ижтимоий сиёсатда икки асосий йўналишни ажратиш мумкин: аҳолини ижтимоий таъминлаш ва давлат ижтимоий кафолатлари. Ижтимоий таъминот пенсия таъминоти, нафақалар билан таъминлаш, аҳолининг айрим табақалари учун белгиланган имтиёзлар ва компенсациялар тизими ва ижтимоий хизмат кўрсатишни ўз ичига олади. Иккинчи йўналиш эса жамиятнинг бир меъёра ривожланишини, яъни соғлиқни сақлаш, таълим, маданият ва соғломлаштириш, шунингдек, тураржойга эга бўлиш ҳуқуқини таъминлаш билан боғлиқ.

Давлат ижтимоий таъминоти—бу, Ўзбекистон Республикаси фуқароларини кексайганда, касаллик рўй берганда, меҳнатга лаёқатини қисман ёки бутунлай йўқотганда, боқувчисини йўқотганда, шунингдек, болали оилаларни моддий таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатиш давлат тизимидир.

Назорат саволлари:

1. “Меҳнатга муносабат” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ходимларнинг меҳнатга бўлган муносабатини тавсифловчи уч элемент тўғрисида сўзлаб беринг.
3. Ходимнинг меҳнатга муносабатига таъсир кўрсатувчи объектив шарт-шароитлар ва субъектив омилларни очиб беринг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифаларини тушунтириб бера олади

2.2. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятларини таърифлаб бера олади

2-савол баёни. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятлари. Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг марказида ижтимоий сиёсат масаласи туради. Бу сиёсатнинг зарурияти мамлакатда амалга оширилаётган кенг куламли ислохотлар натижасида аҳоли бошига тушиши муқаррар мушкулликларни енгилаштириш билан боғлиқдир. Бундан ташқари ҳар қандай жамиятда шундай шахслар тоифаси доимо мавжудки, улар объектив сабабларга кўра (ёши, соғлигининг ёмонлиги, мамлакатдаги ишсизлик даражаси ва бошқалар) ишлаб чиқаришда иштирок эта олишмайди. Шунинг учун улар тўғрисида қайғуришни давлат ўз зиммасига олиши зарур, яъни яратилган миллий даромаднинг бир қисмини улар фойдасига қайта тақсимлаши лозим.

Аҳоли ўртасида кучли иқтисодий тенгсизликнинг олдини олиш мақсадида даромадни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш бўйича давлат чора-тадбирлари тизими **ижтимоий сиёсат** деб юритилади.

Кенг маънода ижтимоий сиёсат деганда, шахс ҳаёт фаолиятини шундай шароитларини яратиш ва тутиб туриш бўйича кўрилган барча чора-тадбирлар тушуниладики, у шахснинг ривожланишига ёрдам беради ва унинг ижодий имкониятлари тўлиқ намоён қилишини рағбатлантиради.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг илк босқичларидаги ижтимоий муҳофаза тадбирлари бутун аҳолига нисбатан қўлланилди, бу эса мамлакатда барқарорликни сақлашнинг муҳим омили бўлди. Мунтазам равишда кўриб чиқиляётган турли миқдордаги иш ҳақи, пенсия, стипендия ва ҳар хил нафақа, товон пули кўринишидаги бевосита пул тўловлари кенг қўлланилди, имтиёзлар ҳамда турли қўшимча туловлар тизими аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш даражасини бирмунча оширди. Энг кам миқдорлардаги меҳнат ҳақи ва пенсияларнинг солиққа тортилмаслиги белгилаб қўйилди. Корхоналарнинг ўз ходимларига ижтимоий ёрдам кўрсатиш борасидаги харажатлари қисман бюджет маблағлари ҳисобидан тўлдирилди. Оммавий равишда талаб қилинадиган товарлар ва хизматлар кўпгина турларининг нархлари ўртасидаги тафовут ўрни қопланди.

Мураккаб иқтисодий аҳвол юзага келганига қарамай, Ўзбекистонда аҳоли учун энг муҳим ижтимоий вазифаларни ҳал этиш мақсадида зарур маблағлар излаб топилди. Ислохотларнинг дастлабки босқичида ижтимоий муҳофазага ажратилган давлат харажатлари республика бюджетининг учдан бир қисмини ташкил этди.

Ўша даврда ишлаб чиқилган ижтимоий сиёсат ўз олдида турган вазифаларни амалга оширди ва айни вақтда бозор иқтисодиётига хос заруриятни – ижтимоий ёрдам чоралари ва воситаларини ўзгартириб турган шароитга мувофиқ тарзда доимо мослаш заруриятини юзага келтирди.

Барча аҳолига мўлжалланган ижтимоий сиёсат ёрдамга эҳтиёжнинг кўпроқ ва камроқ даражаси каби жуда муҳим омилга нисбатан сезгирликни қўлдан бой берди.

Назорат саволлари:

1. “Меҳнатга муносабат” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ходимларнинг меҳнатга бўлган муносабатини тавсифловчи уч элемент тўғрисида сўзлаб беринг.
3. Ходимнинг меҳнатга муносабатига таъсир кўрсатувчи объектив шарт-шароитлар ва субъектив омилларни очиб беринг.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

1. Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими.

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш маънавийли жамият мавжуд бўлишининг зарур шартларидан бири ҳисобланади.

Мазкур муаммони ўрганиш инсоннинг муносиб ва ижтимоий мақбул сифатга эга бўлган турмуш кечиришини таъминлайдиган қонунчилик, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-психологик тизим ижтимоий муҳофазани аниқлаш имконини беради.

Инсонни ижтимоий муҳофаза қилишнинг асосий институтлари – давлат, касаб уюшмалари ва бошқа жамоат бирлашмаларидир. Айтни вақтда ижтимоий муҳофаза қилиш ижтимоий кафолатларга асосланади. Бу кафолатлар қонунларда қайт этилган.

Назорат саволлари:

1. “Ижтимоий муҳофаза қилиш” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ижтимоий таъминлаш ва ижтимоий кафолатлар нималардан иборат, улар қайси кўрсаткичлари билан фарқланади?
3. Ижтимоий муҳофазанинг қайси тамойилларини биласиз ва уларнинг қўлланиш даражаси қандай?
4. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятлари нималардан иборат?
5. Ижтимоий муҳофазанинг манзилли тизими ва унинг хусусиятлари нималардан иборат?
6. Ижтимоий институтлар ва ходимларни ижтимоий муҳофаза қилиш механизми нималардан иборат?
7. Ижтимоий таъминотнинг қандай турлари мавжуд?
8. Пенсия нима ва унинг қандай турлари мавжуд?

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

20. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕҲНАТ» нашриёти, 2004.
21. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси (дарслик). -Т.: Ўқитувчи, 2001.
22. Абдурахмонов қ. Х., Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» (Ўқув қўлланма) -Т.: ТДИУ, 2004.
23. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда М.: 2005.
24. Варанский Г.Б Экономика и социология труда Вўборг: ИНЖЭКОН Press, 2001.

7-маву: Меҳнат соҳасида социологик тадқиқотлар ўтказиш

Фанни ўқитиш технологияси:

“Меҳнат соҳасида социологик тадқиқотлар ўтказиш” мавзусидаги маъруза машғулотнинг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.25. Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат соҳасида социологик тадқиқотлар ўтказиш тўғрисида маълумот бериш, уларда меҳнат унумдорлиги самарали фаолият эканлиги тўғрисида тушунчаларни ҳосил қилиш..</p> <p>1.26. Идентив ўқув мақсадлари.</p> <p>1.26.1. Меҳнат соҳасидаги низоларни тузилишини изоҳлаб беради.</p> <p>1.26.2. Кадрлар захираси тушунчасини тушунтира олади.</p> <p>1.26.3. Иш билан бандлик диаграммасини тузиш қоидасини билади.</p> <p>1.26.4. Меҳнат унумдорлиги омилларини ажрата олади.</p> <p>1.27. Асосий тушунча ва иборалар: меҳнат унумдорлиги, захира, меҳнатга мослашиш</p> <p>1.28. Дарс шакли: маъруза.</p> <p>1.29. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул, китоб билан ишлаш, ақлий ҳужум.</p> <p>1.30. Керакли жиҳоз ва воситалар: расмлар, видеопроректор,</p>	Ўқитувчи

	видеофилмлар, тарқатма материаллар.	
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Кўриладиган масалалар тушунтирилади.</p> <p>2.3. Талабалар микрогуруҳларга ажратилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.29. “Мехнат иқтисодиёти ва социологияси” да “ходим – корxonанинг рақобат бойлиги” деган тушунча бор. Сиз бу фикрга қўшилмасизми ёки эътирозингиз борми? – деган муаммоли савол берилади.</p> <p>3.30. Талабалар фикри эшитилади. Микрогуруҳлардан шу саволга жавоб берилиши сўралади?</p> <p>3.31. Микрогуруҳлар жавоби эшитилади.</p> <p>3.32. Жавоб таҳлил қилиниб, гул ва унинг қисмлари тўғрисидаги маълумотлар берилади.</p> <p>3.33. Иш билан бандлик диаграммаси тўғрисидаги қоидалар тушунтирилади.</p> <p>3.34. Микрогуруҳларга бирор минтақа диаграммасини тузиш топширилади.</p> <p>3.35. Иш билан бандлик диаграммаси тўғри тузилгани таҳлил қилиниб, камчиликлари тўлдирилади.</p>	Ўқитувчи -талаба, 50 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мехнат унумдорлигини қандай қисмлари бор? • Мехнатнинг асосий функцияси нима? • Бандлик диаграммасини тузишда қандай белгилар ишларитилади? • Ишсизлик қандай турлари бор? • Мехнатга мослашиш деб нимага айтилади ? • Фрикцион ишсизлик турларини санаб беринг ? <p>4.2. Жавоб берган фаол талабаларга балл берилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут
5	<p>Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар жавоблари таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Талабаларга мустақил иш топшириқлари берилади</p> <p>5.3. Мавзуни ўтишда қандай усул ва воситалардан фойдаланиш кўпроқ фойда бергани таҳлил этилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Социологик тадқиқотларни ўтказиш услубияти
2. Аниқ социологик тадқиқотларда асосий танлов турлари

Мавзуга оид таянч ибора ва тушунчалар: Ижтимоий ходисалар; муаммоларни ўрганиш; ижтимоий тадқиқот; моҳияти; услубиёти; тадқиқот муаммоси; мақсади; вазифалари; аниқлаш; таҳлил этиш; иш фаразларини илгари суриш; изоҳли фаразлар; принципиал ва стратегик режа; маълумотларни тўплаш; иш тартибини танлаш; кузатув бирлиги; танлов усули; мажмуаси; танлов турлари: мутлоқ тасодифий; механик; типик; серияли; кўп босқичли; квотали; ахборотлар тўпланишининг усуллари; анкета тузилиши; интервью; интервьюларни ўтказиш тартиби; туркумлаш; гуруҳли интервью. телефон орқали интервью; почта орқали сўровлар; кузатиш усулининг хусусиятлари; социометрик сўров; тест ўтказиш; тажриба; ижтимоий жараёнлар; социометрик мезон

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда социологик тадқиқотлар ўтказиш услубияти тўғрисида тушунч ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Социологик тадқиқотлар ўтказиш тўғрисида гапириб бера олади

1.2. Социологик тадқиқотлар ўтказиш услубиятини тушунтириб бера олади

1-савол баёни.

Социологик тадқиқотларни ўтказиш услубияти. Ижтимоий ҳодисалар, предметлар, муаммоларни ўрганиш, улар бўйича маълумот тўплашга қаратилган фаолият тизимини ижтимоий тадқиқот деб аталади.

Замонавий социологияда маълумот тўплаш ва таҳлил этишнинг ўнлаб усуллари ва йўллари мавжуд. Социологик тадқиқотлар методологияси эмпирик маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил этиш бўйича турли махсус усуллар, воситалар ва йўللарни ўзида мужассамлаштиради. Умумий кўринишда социологик тадқиқотларни кейинчалик ижтимоий бошқарув амалиётида қўллаш учун ўрганилаётган ҳодиса ёки жараён ҳақида ишончли маълумотлар олишга қаратилган ягона мақсад йўлида ўзаро боғланган методологик, услубий ва ташкилий процедураларнинг мантиқан узвий боғлиқ тизими деб қараш мумкин.

Социологик тадқиқотлар бир қатор уйғун, бир-бирини алмаштирувчи, шу билан бирга мазмунан боғлиқ босқичларни ўзи ичига олади. Улар қуйидагилардир:

- социологик тадқиқотлар дастурини ишлаб чиқиш;
- танлов тури ва ҳажмини аниқлаш;
- пилотаж тадқиқоти ўтказиш;
- ижтимоий тадқиқотни ўтказишни ташкил этиш;
- бирламчи социологик маълумот тўплаш;
- йиғилган маълумотни қайта ишлаш;
- социологик маълумотни таҳлил этиш, тадқиқот натижалари бўйича ҳисобот тайёрлаш, хулосалар ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Социологик тадқиқотларни ташкил этишнинг энг муҳим босқичларидан бири тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, фаразларини тайёрлаш, тушунчаларини ойдинлаштириш ва уларни операционализациялашни ўзида акс эттирувчи социологик тадқиқотлар дастурларини ишлаб чиқишдир.

Социологик тадқиқотлар дастури қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

1. Тадқиқот муаммосини шакллантириш, тадқиқот объекти ва предметини аниқлаш.

Тадқиқот муаммоси – ижтимоий зиддиятларни ҳал этиш ва уларни тартибга солиш учун турмушнинг бирон бир жабҳасини ўрганишга бўлган эҳтиёждир.

Ижтимоий тадқиқот объекти – англаш жараёни қаратилган ҳодиса, жараён. Ижтимоий зиддият мавжуд бўлган ҳар қандай ижтимоий ҳодиса, жамоат муносабатлари ижтимоий тадқиқот объекти бўлиши мумкин.

Тадқиқот предмети – объектнинг бевосита ўрганишга лойиқ энг муҳим хусусиятлари, жиҳатлари ва хоссалари.

2. Тадқиқотнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш.

Тадқиқотнинг мақсади муаммони назарий ва амалий йўналишларда таҳлил этишни кўзда тутса, вазифалар муаммони таҳлил қилиш бўйича асосий ва қўшимча талабларни шакллантиради.

3. Асосий тушунчаларни шарҳлаш.

У тушунчаларнинг назарий ва эмпирик маъноларини излаш, уларни аниқлаш, шунингдек, тадқиқотнинг асосий тушунчаларини ойдинлаштиришни кўзда тутди.

4. Тадқиқот объектини олдиндан батафсил таҳлил этиш.

Тадқиқот предмети тўғрисида янги билимларни излаш йўлини асослаш учун мавжуд социологик билимларни тизимга келтириш лозим.

5. Иш фаразларини (гипотеза) илгари суриш.

Фараз социологик тадқиқотларда бош методологик восита ҳисобланади ва ўрганилаётган муаммо ҳамда жараёнлар ўртасида алоқаларнинг характери хусусида асосли тахминларни ўзида акс эттиради.

Ёзма ва изоҳли фаразлар мавжуд.

Ёзма фаразлар қуйидаги турларга бўлинади:

- а) классификацион – бу, объектнинг энг жиддий хоссалари тўғрисидаги тахминлар;
- б) структуравий – ўрганилаётган объектнинг алоҳида элементлари орасидаги алоқаларнинг характери тўғрисида тахминлар;
- в) функционал – ўзаро муносабатлар зичлиги даражаси тўғрисидаги тахминлар.

Изоҳли фаразлар – ўрганилаётган ижтимоий жараёнлар ва ҳодисалардаги сабаб-оқибат муносабатлари тўғрисидаги тахминлар.

6. Тадқиқотнинг принципл ва стратегик режасини ишлаб чиқиш. Социологик тадқиқотлар стратегиясининг учта варианты мавжуд:

а) тадқиқот объекти тўғрисида тасаввурлар етарли бўлмаса ёки фаразлар йўқ бўлса, текшириш режаси қўлланилади. Ушбу режанинг мақсади муаммони аниқлаш ва фаразлар ишлаб чиқишдан иборат;

б) ёзма вариант ёзма фаразларни илгари суриш учун объект тўғрисидаги билимлар етарли бўлмаган тақдирда қўлланилади. Режадан мақсад - ижтимоий структуралар ва ҳодисаларни батафсил ва тўла баён қилиш;

в) тажриба режасидан фақат ўрганилаётган жабҳадаги билимлар юқори бўлиб, асосли гипотезаларни олға суришга имконият мавжуд шароитларда фойдаланилади. Режанинг мақсади – визуаль ва сабаб-оқибат алоқадорлигини тадқиқ этиш.

7. Бирламчи маълумотларни тўплаш ва таҳлил этиш бўйича иш тартибини танлаш.

Маълумотлар таҳлили схемалари, оммавий сўровлар анкеталари, интервью режалари, идентификацион ҳисоб варақалари, иш вақтини ҳисобга олиш варақаси, контекстуаль таҳлилга мансуб ҳужжатлар ва матнларни ўрганиш бўйича йўриқномалар, кузатиш схемалари – буларнинг барчаси маълумот тўплаш воситасидир.

Назорат саволлари:

1. “Ижтимоий муҳофаза қилиш” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ижтимоий таъминлаш ва ижтимоий кафолатлар нималардан иборат, улар қайси кўрсаткичлари билан фарқланади?
3. Ижтимоий муҳофазанинг қайси тамойилларини биласиз ва уларнинг қўлланиш даражаси қандай?
4. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятлари нималардан иборат?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда аниқ социологик тадқиқотларда асосий танлов турлари тўғрисида тушунча ҳосил қилдириш

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1.** Аниқ социологик тадқиқотлар тўғрисида гапириб бера олади
- 2.2.** Аниқ социологик тадқиқотларда асосий танлов турларини изоҳлаб бера олади

2-савол баёни.

Аниқ социологик тадқиқотларда асосий танлов турлари. Мутлақ тасодифий танлов. Танловнинг ушбу тури умумий мажмуанинг исталган элементига танланиш учун тенг имкониятлар яратилишини кўзда тутлади. Бунинг учун умумий рўйхат (фамилия, алфавит, рақам бўйича) тузилади. Сўнг муайян ижтимоий ёки ижтимоий-демографик белги бўйича рўйхатга кирувчи элементларни гуруҳлаб, умумий мажмуанинг турли структураларига эга бўламиз, масалан жинс, ёш, маълумот бўйича.

Мутлақ тасодифий танловни ташкил этишнинг икки асосий усули мавжуд: тадқиқот бирлигини танлашнинг тасодифий қайтарилувчи ва қайтарилмайдиган усули. Улар қуръа

кутиси (лотарей) моделига асосланган бўлиб, қуйидагича амалга оширилади: ягона рўйхатда умумий мажмуанинг ҳар бир элементига ҳосилавий рақам тамойили бўйича тартиб рақами берилади ва ҳар бир рақам “чипта”га ёзилади, улар кутида обдан аралаштирилгач, танлов мажмуасига қанча миқдорда кузатув бирлиги лозим бўлса, шунча дона чипта ажратиб олинади. Бунда танлаб олинган чипталардаги рақамлар сўров ўтказилиши лозим бўлган респондентни кўрсатади.

Мутлақ тасодифий танлов социологик тадқиқотларда жуда кам қўлланилади, чунки умумий мажмуанинг ҳажми жуда катта.

Механик танлов. қўллаш осонлиги туфайли танловнинг бу усулидан кенг фойдаланилади. Механик танловнинг моҳияти қуйидагича: танлов мажмуаси қанча элементдан ташкил топиши керак бўлса, умумий мажмуа шунча гуруҳга бўлинади ва ҳар бир гуруҳдан биттадан кузатув бирлиги танлаб олинади. Умумий мажмуадан респондентни ажратиб олишда кузатув бирлигининг умумий рўйхатидан фойдаланилади. Бундай рўйхатлар сифатида алфавитли рўйхат, сайловчилар рўйхати, тасодифий рақамлар жадвали ёрдамида рақамланган рўйхатларни келтириш мумкин.

Мақомига қараб ҳужжатлар расмий, яъни у ёки бу ҳукумат идоралари чиқарган ҳужжатлар (ҳукумат материаллари, қарорлари, архивлар ва шу кабилар) ва норасмий ҳужжатларга (шахсий варақалар, анкеталар, аризалар ва бошқалар) туркумланади.

Маълумот манбасига қараб ҳужжатлар бевосита кузатув ёки сўров асосида тузилган бирламчи ва иккиламчи ҳужжатларга (бирламчи манбалар маълумот асосида умумлаштирилган ва қайта ишлаб яратилган) бўлинади.

Сўровнинг ўзига хос тури **социометрик сўровдир**. “Социометрия” атамасининг луғавий маъноси дўстона муносабатлар даражасини аниқлашдир. Социометрик сўров ижтимоий-психологик усулларга киради. У бригадаларни ишлаши ва бирламчи меҳнат жамоаларидаги меҳнат муносабатларининг хусусиятларини ўрганиш учун кенг қўлланилади. Шу боис уни ижтимоий тадқиқот усулларида бири деб қараш мумкин. Бу усулдан турли шахслараро муносабатларни тадқиқ этишда фойдаланилади. Социометрик сўров ўтказишнинг асосий восита бирламчи жамоанинг ҳар бир аъзоси томонидан тўлдириладиган социометрик варақадир. Социометрик варақаларни таҳлил этиш орқали қуйидаги шахслараро муносабатларни аниқлаш мумкин: мойиллик, афзал кўриш (яъни, ижтимоий танлов) ва юз ўгириш, оғиш, яъни салбий танлов, шунингдек, рад этиш ва бефарқлик.

Социометрик варақа саволи **социометрик мезон** дейилади. Ҳар бир мезон бўйича социохариталарни тўлдириш асосида социометрик матрица тузилади. У “шахмат” жадвали шаклида бўлиб, қаторларида “ким танлаши”, устунларида эса “кимни танлаши” кўрсатилади. Бунда социоматрица қаторлари ва устунлари сони меҳнат жамоаси аъзолари сонига тенг, уларнинг фамилияси горизонтал ва вертикал бўйича туташади.

Маълумот тўплаш усулларида яна бири **тест ўтказишдир**. Тест – бу, қисқа стандартлаштирилган синов бўлиб, инсонда шахсий жиҳатлар, қобилият ва лаёқат, мотивлар ва рухий ҳолатнинг мавжудлиги ва намоён бўлиш даражасини аниқлашга қаратилади. Ёшларнинг касб ориентациялари, шахснинг турли фаолият жабҳаларидаги қобилиятлари ва етакчилик, ижтимоий мақсадлари, қизиқишлари, эҳтиёжлари, типологиясини аниқлашда тестдан кенг фойдаланилади.

Назорат саволлари:

1. Социологик тадқиқотларнинг мақсад ва вазифаларини айтиб беринг.
2. Социологик тадқиқотларнинг қандай босқичларини биласиз?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Социологик тадқиқотлар «Социология»нинг энг муҳим йўналишларидан биридир. «Меҳнат социологияси» меҳнат соҳасидаги социологик тадқиқотларни ташкил этиш, ўтказиш усуллариини ўрганиш ва амалиётга татбиқ этишни ўргатади. Маскур тадқиқотларни тўғри амалга ошириш орқали меҳнат соҳасидаги ижтимоий-меҳнат

жараёнларини ва муаммоларни ўрганиш ва таҳлил этиш, олинган маълумотлар асосида хулосалар ва тавсиялар ишлаб чиқиш мумкин. Бу амалий жиҳатдан жуда муҳим. Шу боис социологик тадқиқотлар услубиёти ва усулларини тўла ўзлаштириш мақсадга мувофиқдир. Социологик тадқиқот усулларини самарали қўллаш ишончли ахборотлар тўплаш имконини беради.

Мавзуга оид мустақил иш топшириқлари:

- Ижтимоий ходисаларни таҳлил қилиб, тузилишини ўрганинг.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. - Т.: Ўқитувчи, 2001.
2. Абдурахманов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕХНАТ» нашриёти, 2004.
3. Абдурахманов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”(ўқув.қўл) -Т.: 2004.
4. Абдурахманов Қ.Х., Тоҳирова Х.Т., Зокирова Н.Қ. “Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш”(ўқув.қўл) –Т.: 2004.
5. Генкин Б.М. “Экономика и социология труда”: Учебник для вузов Москва : Норма , 2003.
6. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов Москва : Юнити , 2001.
7. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.
8. Варанский Г.Б. Экономика и социология труда. Учебное пособие. Вўборг: ИНЖЭКОН Press , 2001.
9. Холмуродов С.Э., Шоюсупова Н.Т. “Иқтисодий социология”(ўқув.қўл) –Т.: 2004.
10. A.Kunze, C.Dustmann Male 2001. - Female Wage Growth, Occupational Segregation, and Technological Change / 15th Annual Conference of the European Society for Population Economics, Афинъ, 2001.

Интернет сайтлари:

1. www.bolero.ru/ Экономика и социология труда
2. www.book.vsem.ru Экономика и социология труда.
3. www.snicke.nm.ru Экономика и социология труда.
4. www.pskov.engec.ru/ экономика и социология труда

**2-МОДУЛ БЎЙИЧА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРИНИ БАЖАРИШ
ЮЗАСИДАН КЎРСАТМАЛАР**

**2.1.Меҳнат унумдорлиги: омиллар ва захиралар
Амалий машғулотни олиб бориш технологияси**

Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат унумдорлиги ва унга таъсир этувчи омиллар ва захиралар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ҳақида гапириб бера олади.
- 1.2. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қила олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ўрганиш.
2. Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усулларини аниқлаш.

3. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш.

4. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг заҳираларини излаш.

Тўғри-нотўғри

«Меҳнат самарадорлиги» энг кам меҳнат харажатлари билан юқори меҳнат натижадорлигига эришиш даражасини ифодалайди.

Меҳнат жадаллиги (интенсивлиги) – бу, жонли меҳнатнинг жиддийлиги ёки мураккаблиги даражаси бўлиб, иш вақти бирлиги ичида инсон асаб ва мускул қувватининг сарфлариши билан ўлчанади.

Меҳнат унумдорлиги – ривожланиб боровчи кўрсаткичдир.

Меҳнат унумдорлигини ошириш заҳираларидан бири – кадрлар таркибини такомиллаштиришдир.

Тестларни ечинг:

1. Меҳнат унумдорлигига берилган қуйидаги тарифни тўғри деб ҳисоблайсизми?

Меҳнат унумдорлиги-бу, сотилган маҳсулот ёки кўрсатилган хизматлар миқдорининг меҳнат харажатларига нисбатан, яъни меҳнат харажатлари бирлиги ҳисобига сотилган маҳсулот билан белгиланади.

«Ҳа» ёки «Йўқ» деб белгиланг.

2. Меҳнат самарадорлигига берилган қуйидаги тарифни тўғри деб ҳисоблайсизми?

«Меҳнат самарадорлиги» энг кам меҳнат харажатлари билан юқори меҳнат натижадорлигига эришиш даражасини ифодаланмайди.

«Ҳа» ёки «Йўқ» деб белгиланг.

3. Меҳнат жадаллигига берилган қуйидаги тарифни тўғри деб ҳисоблайсизми?

Меҳнат жадаллиги (интенсивлиги) – бу, жонли меҳнатнинг жиддийлиги ёки мураккаблиги даражаси бўлиб, иш вақти бирлиги ичида инсон асаб ва мускул қувватининг сарфлариши билан ўлчанади.

«Ҳа» ёки «Йўқ» деб белгиланг.

2.2. Меҳнат мотивацияси омилларининг маънавий ва маърифий тузилиши

Амалий машғулотни олиб бориш технологияси

1. Мавзунини мустақил ўрганиш ва конспектлаш.

1.1. Мавзунини ўрганишда эътибор берилиши лозим бўлган асосий жиҳатлар: меҳнат мотиви; эҳтиёж; доминанта принципи; рағбатлантириш; кадриятлар; қизиқиш; майиллик.

Амалий машғулотни олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат унумдорлиги ва унга таъсир этувчи омиллар ва заҳиралар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ҳақида гапириб бера олади.

1.2. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қила олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ўрганиш.

2. Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усулларини аниқлаш.

3. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш.

4. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг заҳираларини излаш.

2.3. Мехнатга муносабат ва ундан қониқиш жараёни

Амалий машғулоти олиб бориш технологияси

1. Мавзунини мустақил ўрганиш ва конспектлаш.

1.1. Мавзунини ўрганишда эътибор берилиши лозим бўлган асосий жиҳатлар: меҳнат мотиви; эҳтиёж; доминанта принципи; рағбатлантириш; қадриятлар; қизиқиш; майиллик.

Амалий машғулоти олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат унумдорлиги ва унга таъсир этувчи омиллар ва захиралар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ҳақида гапириб бера олади.

1.2. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қила олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ўрганиш.

2. Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усулларини аниқлаш.

3. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш.

4. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг захираларини излаш.

2.4. Мехнат соҳасидаги низолар

Амалий машғулоти олиб бориш технологияси

Амалий машғулоти олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат соҳасидаги низолар ва унга таъсир этувчи омиллар ва захиралар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ҳақида гапириб бера олади.

1.2. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қила олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ўрганиш.

2. Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усулларини аниқлаш.

3. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш.

4. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг захираларини излаш.

2.6. Мехнат соҳасидаги социологик тадқиқотлар ўтказиш

Амалий машғулоти олиб бориш технологияси

Дарс мақсади: Талабаларга меҳнат соҳасидаги низолар ва унга таъсир этувчи омиллар ва захиралар ҳақида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. «меҳнат соҳасида социологик тадқиқотлар» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ҳақида гапириб бера олади.

1.2. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қила олади.

Керакли жиҳозлар: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, Сирдарё вилоят меҳнат бўлимининг статистик маълумотлари.

Ишни бажариш тартиби:

1. «Меҳнат унумдорлиги» ва уни оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ўрганиш.
2. Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усулларини аниқлаш.
3. Меҳнат унумдорлиги ўзгаришининг омиллари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш.
4. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг заҳираларини излаш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
2. Абдурахмонов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕҲНАТ» нашриёти, 2004.
3. Абдурахмонов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» (ўқув.кўл) -Т.: 2004.
11. Абдурахмонов Қ.Х., Тоҳирова Х.Т., Зокирова Н.Қ. «Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш» (ўқув.кўл) -Т.: 2004.
12. Генкин Б.М. «Экономика и социология труда»: Учебник для вузов Москва : Норма , 2003.
13. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: Учебник для вузов Москва : Юнити , 2001.
14. Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.
15. Варанский Г.Б. Экономика и социология труда. Учебное пособие. Вўборг: ИНЖЭЖОН Press , 2001.
16. Холмуродов С.Э., Шоюсупова Н.Т. «Иқтисодий социология» (ўқув.кўл) -Т.: 2004.
17. A.Kunze, C.Dustmann Male 2001. - Female Wage Growth, Occupational Segregation, and Technological Change / 15th Annual Conference of the European Society for Population Economics, Афинў, 2001.

Интернет сайтлари:

4. www.bolero.ru/ Экономика и социология труда
5. www.book.vsem.ru Экономика и социология труда.
6. www.snicke.nm.ru Экономика и социология труда.
4. www.pskov.engec.ru/ экономика и социология труда

2-МОДУЛ БЎЙИЧА ЯКУНИЙ ХУЛОСАЛАР:

1. Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш маънавиятли жамият мавжуд бўлишининг зарур шартларидан бири ҳисобланади.

Мазкур муаммони ўрганиш инсоннинг муносиб ва ижтимоий мақбул сифатга эга бўлган турмуш кечиришини таъминлайдиган қонунчилик, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-психологик тизим ижтимоий муҳофазани аниқлаш имконини беради.

2. Инсонни ижтимоий муҳофаза қилишнинг асосий институтлари – давлат, касаб уюшмалари ва бошқа жамоат бирлашмаларидир. Айтни вақтда ижтимоий муҳофаза қилиш ижтимоий кафолатларга асосланади. Бу кафолатлар қонунларда қайт этилган.

2-МОДУЛ БЎЙИЧА ЎЗ-ЎЗИНИ ТЕКШИРИШ УЧУН НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Инсоннинг психологик жиҳатлари, унинг меҳнат мақсади, мазмуни, предмети, қуроли ва услуги, шунингдек биргаликда меҳнат қилаётган ўз ҳамкасбларига нисбатан муносабати билан шуғулланади:

- а) меҳнат иқтисодиёти ва социологияси
- б) меҳнат иқтисодиёти ва меҳнат психологияси
- в) меҳнат иқтисодиёти
- г) меҳнат социологияси
- д) меҳнат физиологияси

2. Меҳнат бу –

- а) организмда йиғилиб қолган ҳаёт энергияси туфайли содир бўладиган асаб .

3. Мураккаб меҳнатни оддий меҳнатга айлантириш – бу:

- а) меҳнат мазмуни
- б) меҳнат функцияси
- в) меҳнат редукцияси
- г) меҳнат психологияси
- д) меҳнат физиологияси

4. Меҳнат фаолиятини ташкил қилишнинг асосини ташкил этувчи – бу:

- а) маънавий-психологик асослар
- б) ижтимоий-психологик асослар
- в) ҳуқуқий асослар
- г) иқтисодий асослар
- д) жисмоний асослар

5. Умумий меҳнат тақсимотининг соҳалар ва тармоқлар ичидаги тақсимоти – бу:

- а) хусусий меҳнат тақсимоти
- б) айрим меҳнат тақсимоти
- в) умумий меҳнат тақсимоти
- г) оилавий меҳнат тақсимоти
- д) жамият меҳнат тақсимоти

6. Асосий ишлаб чиқаришни асбоб ва мосламалар билан таъминлаш-бу:

- а) таъмирлаш функцияси
- б) энергетик функцияси
- в) созлаш функцияси
- г) асбоблар функцияси
- д) ишлаб чиқариш-тайёрлаш функцияси

7. Асбоб-ускуналарни жорий таъмирдан чиқариш ва профилактик хизмат кўрсатиш, шунингдек, тайёр ҳолда олинмайдиган эҳтиёт қисмларни тайёрлаш ёки тиклаш-бу:

- а) таъмирлаш функцияси
- б) энергетик функцияси
- в) созлаш функцияси
- г) асбоблар функцияси
- д) ишлаб чиқариш-тайёрлаш функцияси

8. Ёш чегараси аёллар учун:

- а) 60
- б) 59
- в) 65
- г) 54
- д) 64

**«МЕХНАТ ИҚТИСОДИЁТИ ВА СОЦИОЛОГИЯСИ» КУРСИ БЎЙИЧА
МУСТАҚИЛ ИШ ТОПШИРИҚЛАРИ**

1. “Ижтимоий ҳимоя қилиш” тушунчасига таъриф беринг.
2. Ижтимоий таъминлаш ва ижтимоий кафолатлар нималардан иборат, улар қайси кўрсаткичлари билан фарқланади?

3. Ижтимоий ҳимоянинг қайси тамойилларини биласиз ва уларнинг қўлланиш даражаси қандай.
4. Ўзбекистонда кучли ижтимоий кафолатларни шакллантириш вазифалари ва хусусиятлари нималардан иборат?
5. Ижтимоий сиёсат деганда нима тушунилади?
6. Ижтимоий ҳимоянинг адресли тизими ва унинг хусусиятлари нималардан иборат?
7. Ижтимоий институтлар ва ходимларни ижтимоий ҳимоя қилиш механизми.
8. Ижтимоий таъминотнинг қандай турлари мавжуд?
9. Пенсия нима ва унинг қандай турлари мавжуд?
10. Ижтимоий ҳимоя тизимида нафақаларнинг ўрни.
11. Меҳнат шартномаси нима ва унинг вазифаси нималарни ўз ичига қамраб олади?
12. Фаол ижтимоий сиёса деганда нимани тушунасан? Бу ижтимоий сиёсат тури жаҳоннинг қайси етакчи давлатларида амал қилади?
13. Нофаол ижтимоий сиёсатга таъриф беринг.
14. Касаба уюшмалари қандай институт таркибига киради ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилишдаги ўрни қандай?

РЕФЕРАТНИ ТАЙЁРЛАШДА ФОЙДАЛАНИШГА ТАВСИЯ ҚИЛИНГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
2. Абдурахманов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕҲНАТ» нашриёти, 2004.
3. Абдурахманов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» (ўқув.қўл) -Т.: 2004.

Интернет сайтлари:

7. www.bolero.ru/ Экономика и социология труда
8. www.book.vsem.ru Экономика и социология труда.
9. www.snicke.nm.ru Экономика и социология труда.
4. www.pskov.engec.ru/ экономика и социология труда

«МЕХНАТ ИҚТИСОДИЁТИ ВА СОЦИОЛОГИЯСИ» ФАНИДА ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН ИЛМИЙ МУАММОЛАР:

1. Ўзбекистонда ишсизлик муаммосини оқилона ҳал қилиш йўллариини излаш.
2. Минтақаларда ишсизлик турлари ва уларни бартараф этиш йўналишлари.
3. Аҳоли даромадларини самарали шакллантириш муаммолари.
4. Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими.
5. Корхонада меҳнатга муносабат ва низоларни ҳал қилиш йўналишлари.
6. Ходимлар ўртасидаги низолар ва уларни ҳал қилиш.
7. Аҳоли турмуш даражаси ва аҳоли даромадлари.
8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик орқали бандликни таъминлашга эришиш.

ИНФОРМАЦИОН – УСЛУБИЙ ТАЪМИНОТ АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР:

1. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси». Дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2001.
2. Абдурахманов Қ.Х. «Меҳнат иқтисодиёти» (Дарслик) -Т.: «МЕҲНАТ» нашриёти, 2004.
3. Абдурахманов Қ.Х. Холмўминов Ш.Р. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» (ўқув.қўл) -Т.: 2004.
4. Абдурахманов Қ.Х., Тохирова Х.Т., Зокирова Н.Қ. «Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш» (ўқув.қўл) –Т.: 2004.
5. Генкин Б.М. «Экономика и социология труда»: Учебник для вузов Москва : Норма , 2003.

ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР:

- 6.Адамчук В.В.Экономика и социология труда: Учебник для вузов Москва : Юнити , 2001.
- 7.Барбарова Е.Л. Экономика и социология труда –М.: 2005.
- 8.Варанский Г.Б. Экономика и социология труда. Учебное пособие. Вўборг: ИНЖЭКОН Press , 2001.
- 9.Холмуродов С.Э., Шоюсупова Н.Т. “Иқтисодий социология”(ўқув.кўл) –Т.: 2004.
- 10.A.Kunze, C.Dustmann Male 2001. - Female Wage Growth, Occupational Segregation, and Technological Change / 15th 11.Annual Conference of the European Society for Population Economics, Афины, 2001.

Интернет сайтлари:

- 12.www.bolero.ru/ Экономика и социология труда
- 13.www.book.vsem.ru Экономика и социология труда.
- 14.www.snicke.nm.ru Экономика и социология труда.
- 15.www.pskov.engec.ru экономика и социология труда

“Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” фанига оид мақолалар эълон қилинадиган илмий журналлар рўйхати ва сайтлари:

- Бозор, пул ва кредит. Илмий-амалий ойлик журнал.<http://www.finance.uz>.
- Uzbekistan. Main economic indicators//<http://cer.uz>

ГЛОССАРИЙ

Аҳолининг табиий ўсиши (камаиши)- йил давомида туғилганлар ва йил давомида ўлганлар ўртасидаги фарқ.

Аҳоли – Ер юзида ёки унинг муайян ҳудуди, қитъа, мамлакат, туман, ўшаҳарида истиқомат қилувчи одам (инсон)лар мажмуи.

Аҳоли географияси – ижтимоий–иқтисодий география соҳаси. Аҳолининг жойлашуви ва ҳудудий ташкил топиши, жамият ишлаб чиқариш ва жамият атроф-табиат билан алоқаси жараёнида аҳолининг тутган ўрнини ўрганади.

Аҳоли даромадлари – бу, аҳоли ёки унинг оила аъзолари томонидан маълум давр ичида олинган ёки ишлаб чиқарилган пул ва натурал маблағлар йиғиндисидир.

Аҳоли зичлиги – муайян ҳудудда аҳолининг жойлашув даражаси. Мамлакат аҳоли сонини шу жой майдонига (одатда 1 км²га) тақсимлаш билан ҳисобланади.

Аҳоли миграцияси – аҳолининг яшаш жойини ўзгартириши билан боғлиқ кўчиши.

Аҳоли рўйхатлари – мамлакат ёки муайян ҳудудда маълум вақт ёки даврда яшаётган аҳолининг демографик, иқтисодий ва ижтимоий маълумотларининг жараёни тўплами.

Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш – бу, биз аҳолига давлат томонидан яшаш учун барча шарт-шароитларни яратишга мақсадли йуналтирилган қафолатлар тизимидир.

Аҳолининг механик ўсиши (камаиши) - йил давомида кўчиб келганлар ва кўчиб кетганлар ўртасидаги фарқ.

Аҳолининг миллий таркиби – муайян ҳудуд ёки мамлакатда яшовчи аҳолининг миллатлар бўйича таркиби.

Бандлик – меҳнатга лаёқатли аҳолининг ижтимоий фойдали меҳнат билан машғул бўлиши; фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган ва қонунга зид келмайдиган, меҳнат даромади берадиган фаолияти.

Бандлик хизмати (аҳолини иш билан таъминлаш давлат хизмати) – мамлакат миқёсида аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатини амалга ошириш ва фуқароларга тегишли қафолатларни таъминлаб бериш учун ташкил этилган давлат хизмати.

Давлат ижтимоий таъминоти – бу, Ўзбекистон Республикаси фуқароларини кексайганда, касаллик рўй берганда, меҳнатга лаёқатини қисман ёки бутунлай йўқотганда, боқувчисини йўқотганда, шунингдек, болали оилаларни моддий таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатиш давлат тизимидир.

Ёлланиб ишлайдиганлар – булар корхона раҳбарияти билан меҳнат фаолияти шартлари тўғрисидаги тузилган ёзма контракт (шартнома) ёки оғзаки битим бўйича ишлайдиган шахслар бўлиб, улар ана шу фаолият учун ёлланиб вақтида келишиб олинган иш ҳақини оладилар.

Жамоа - бу биргаликда меҳнат қиладиган шахслар гуруҳи бўлиб унда кишилар бир-бирлари билан шундай ўзаро ҳаракат қиладиларки, ҳар ким бошқа шахсга мурожаат қилади, ани вақтда унинг таъсирини ҳам ҳис қилади.

Ижтимоий институт – бу, одамларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкилий тузилма тарзида ташкил этишнинг барқарор шакли ёки норматив жиҳатдан тартибга солинадиган қоидалар тизимидан иборатдир.

Иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан бандлар - доимий, вақтинчалик, мавсумий ишларни ёлланиб бажарадиган, ўз бизнесига эга, рўйхатга олинмаган фаолиятдан иш ҳақи, даромад топадиган шахслар.

Иқтисодий нофаол аҳоли - ишчи кучи таркибига кирмайдиган меҳнатга қобилиятли аҳоли. Унинг жумласига қуйидагилар киради:

Иқтисодий фаол аҳоли - бу аҳолининг товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш учун ишчи кучини таклиф этишни таъминлайдиган қисми. Иқтисодий фаол аҳоли сони иш билан бандларни ва ишга жойлашишга муҳтож шахсларни ўз ичига олади.

Иқтисодий фаолият - бу инсон тирикчилигини таъминлаш усуллари ва воситалари мажмуидир.

Инсон капитали - инвестициялар натижасида шаклланган билимлар, кўникмалар, малакалар ва сабаблар заҳирасидан иборат бўлиб, у шахснинг жисмоний. Ақлий ва психологик сифатлари ҳамда қобилиятларини акс эттиради.

Инсон капиталига инвестиция қилиш деганда, одатда малакавий қобилиятни, демакки, меҳнат унумдорлигини оширишга йўналтирилган ҳар қандай ҳаражат тушунилиб, у таълим олишга ҳаражатларни, иш қобилияти ва меҳнат унумдорлигини таъминлайдиган соғлиқни сақлашга қилинадиган ҳаражатларни ва ишчи кучини унумсиз ерлардан юқори унумли ерларга кўчиришга яъни ҳаракатчанликка қилинадиган ҳаражатларни ўз ичига олади

Инсон омили - ташкилот ва муассасаларнинг биргаликда фаолият кечириши учун бирлашган кишилардир. Таркибий жиҳатдан у шахс, ишчи гуруҳи, меҳнат жамоасидир.

Инсон ресурслари - бу зарур укув-фаросатга, билим ва маҳоратга, ишлаш қобилияти ва малакасига эга бўлган жамият аъзолари, меҳнат аҳлидир. Бошқача айтганда инсон ресурслари ҳақиқий ва салоҳиятли ходимлардан иборат.

Инсон ресурсларидан интенсив фойдаланиш - меҳнат фаолияти самарасини оширишни билдиради ва у меҳнат унумдорлигига асосланади.

Инсон ресурсларидан экстенсив фойдаланиш - ишчилар умумий сонининг, меҳнатга лаёқатли аҳоли бандлигининг ўсиши, меҳнатга лаёқатлилиқ даврининг узунлиги, иш вақтининг узунлиги билан ифодаланади.

Иш – бу табиат ва инсон томонидан бирлашган кучларнинг объектив натижасидир.

Иш берувчилар – ходимни ишга олиш ҳуқуқи бўлган юридик ёки жисмоний шахслар.

Иш билан бандлар - а) пул билан тўланадиган ёки натурал холидаги ҳақ эвазига ёлланиб, шунингдек, ўз фаолияти эвазига қанча муддат ҳақ ёки даромад олишидан қатъий назар, фойда ёки оилавий даромад олиш учун ёлланмасдан ҳафтасига камида 2

соат мобайнида иш бажарган; б) касаллиги ёки жароҳатланганлиги туфайли, беморларга қараб туриш учун; йиллик меҳнат таътили ёки дам олиш кунларида; ўз иш жойидан ташқарида таълим олганлиги учун; маъмурият ташаббуси билан таъминоти сақлаб қолинган ёки сақлаб қолинмаган ҳолда меҳнат таътилида бўлган ва бошқа шунга ўхшаш сабаблар билан вақтинча ишда бўлмаган; в) оилавий корхонада ҳақ олмасдан иш бажарган шахслар ҳисобланади.

Иш вақти – ходимнинг ижтимоий ташкил этилган меҳнатда иштироки давомийлиги меъёри; ходим бевосита ўз меҳнат вазифаларини бажариши учун лозим бўлган, қонун билан ёки қонун асосида белгиланган вақт.

Иш даври – ишлаб чиқариш вақтининг бир қисми бўлиб, иш вақтидан фойдаланиш даражасини ифодаловчи кўрсаткич.

Иш куни – сутканинг маълум қисмида ишчи, хизматчининг корхонада меҳнат қиладиган, ишлаб чиқариш фаолиятида банд бўладиган вақти.

Иш ўрни – бу ишлаб чиқариш маконининг бир қисми бўлиб, унда барча асосий ва ёрдамчи технология ускуналари, мосламалар, иш мебеллари ва махсус қурилмалар жойлашган ва улар муайян турдаги ишларни бажариш учун мўлжалланган бўлади.

Иш ҳақи – бу, ёлланма ходим даромадининг элементи, унга тегишли ишчи кучига бўлган мулкчилик ҳуқуқини иқтисодий жиҳатдан рўёбга чиқариш шаклидир. У меҳнатнинг пул шаклидаги нархи бўлиб, уни ишга ёллаганлар меҳнат қилувчиларга маълум вақт мобайнида, маълум миқдордаги ва муайян сифатли ишни бажарганликлари учун тўлайдилар.

Иш ҳақининг шакллари ва тизимлари – бу, меҳнатнинг миқдор натижалари ва сифатига (унинг мураккаблиги, интенсивлиги, шарт-шароитларига) боғлиқ равишда иш ҳақини белгилаш механизмидир.

Ишбилармонлик қобиляти - бу тадбиркорларнинг ишнинг кўзини билиши, ишлаб чиқариш, тижорат, банк иши ва бошқа фаолиятни самарали бошқара олиши, таваккалига, зарар кўриб, чув тушиб қолишдан қўрқмасдан хатарли фаолият билан шуғулланишга жазм қилиши, иқтисодий хатарга боришидир.

Ишга жойлаштириш – Ўзбекистон Республикасида меҳнатга яроқли аҳолини иш билан таъминлашга қаратилган ташкилий-ҳуқуқий, иқтисодий тусдаги давлат тадбирлари тизими.

Ишга тиклаш – меҳнат шартномаси ғайриқонуний равишда бекор қилинган ёки ходим қонунга хилоф тарзда бошқа ишга ўтказилган ҳолларда уни аввалги ишига тиклаш.

1) Ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим олаётган ўқувчилар ва талабалар, ўқув юртларининг тингловчилари ва курсантлари;

2) Ишлашни истамаётган, иш билан ихтиёрий равишда банд бўлмаган шахслар шунингдек, ишлашни истайдиган, лекин ишга жойлашиш ёки ўзини мустақил даромад билан таъминлаш учун ҳеч қандай ҳаракат қилмайдиган шахслар.

Ишсизлар – бу халқаро ташкилотларнинг берган таърифига биноан ишга эга бўлмаган, ишлашга тайёр ва иш излаётган фуқаролардир.

Ишчи кучи - бу инсоннинг жисмоний ва ақлий қобилятлари йиғиндиси, унинг меҳнатга лаёқати бўлиб, иқтисодиётда банд бўлган меҳнат ресурсларининг фойдаланилаётган қисмидир.

Ишчи кучи сифатининг кўрсаткичи ишчи кучининг маълумот даражаси ва ишлаб чиқариш тажрибаси ҳисобланади.

Ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш - бу инсоннинг ақлий ва жисмоний қобилятларининг узлуксиз равишда тикланиб бориши, доимий равишда унинг билим малака савиясини кўтарилиб, янгиланиб боришидир.

Қадриятлар – бу, субъект, жамият, синф, ижтимоий гуруҳнинг ҳаёт ва ишнинг асосий ва муҳим мақсадлари тўғрисидаги, шунингдек, ана шу мақсадларга эришишнинг асосий воситалари ҳақидаги тасаввурларидир.

Кадрлар – (франц. cadre – шахсий таркиб) – 1. Корхона, муассаса, фирма, ҳиссадорлик жамиятлари ва жамоат ташкилотларида малакали ходимларнинг асосий таркиби. 2. Қуролли кучларда – ҳақиқий хизматдаги командирлар ва оддий аскарлар таркиби.

Кадрлар малакасини ошириш - уларнинг билим, кўникма ва маҳоратини ошириш сифатида ишлаб чиқариш фаолияти натижаси ҳисобланиб, бундай махсус ташкиллаштирилган ўқитиш қисқа муддат ичида белгиланган мақсадга эришиш имкониятини беради.

Кадрларни режалаштириш - бу одамларга зарур вақтда керакли миқдордаги иш ўринларини уларнинг қобилиятлари.ю майллари ишлаб чиқариш талабларига мувофиқ таъминлаб бериш ҳисобланади.

Кадрларни қайта тайёрлаш - корхона ходимлари томонидан янги касбни ўзлаштиришдир.

Қизиқиш - шахснинг у ёки бу нарсага қаратилган билиш эҳтиёжининг намоён бўлиш шакли бўлиб, бу нарса ижобий ҳис-туйғу уйғотиши мумкин:

Қобилият - бу ходимда ўзига юкланган вазифаларни бажариш учун касб малакаси мавжудлиги, етарли даражадаги жисмоний куч қувват ва чидамлик, уқувлик, умумий маданият борлиги ва шу қабилар киради.

Малакали кадрлар бозори - бу ҳусусан, ижтимоий меҳнатда иш билан банд бўлган ва банд бўлмаган малакали кадрларни талаб ва таклифга асосан меҳнат муассасалари иштироки ва назорати остида мунтазам равишда тақсимлайдиган ва қайта тақсимлайдиган тизимдир.

Мартаба – бу, инсоннинг иш билан боғлиқ йиллари мобайнида меҳнат тажрибаси ва фаолияти тааллуқли, алоҳида англаб етилган нуқтаи назари ва хулқ-атворидир (эгаллаган лавозимларидаги, иш ўринларидаги изчиллик, меҳнат ташкилотидаги мавқеининг аҳволи).

Меҳнат – бу инсоннинг бирон-бир мақсадга мувофиқ ижтимоий фойдали фаолиятидир.

Меҳнат бирлигининг бозор баҳоси – бу, иш ҳақининг миқдори (ставкаси) бўлиб, у шартномада белгилаб қўйилади ва муайян вақт бирлиги ичида бажариладиган ва муайян касб-малака хусусиятларига эга бўлган меҳнатга тўланадиган ҳақ даражасини белгилаб беради.

Меҳнат бозори – бу, меҳнатга қобилиятли аҳолининг иш билан банд бўлган ва банд бўлмаган қисмлари ва иш берувчилар ўртасидаги муносабатларни ҳамда уларнинг шахсий манфаатларини ҳисобга олувчи контрактлар (меҳнат келишувлари) асосида “меҳнатга қобилиятларини” харид қилиш - сотишни амалга оширувчи, шунингдек, ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасидаги нисбатларни бевосита тартибга солувчи, бозор иқтисодиётининг мураккаб, кўп аспекти, ўсувчи ва очиқ ижтимоий-иқтисодий тизимчасидир.

Меҳнат қобилияти – ходимнинг соғлиғидан, ҳолатидан келиб чиқадиган меҳнат фаолиятига бўлган қобилияти.

Меҳнат кооперацияси – бу меҳнат фаолияти жараёнидаги алоҳида ихтисослаштирилган ижрочилар ўртасидаги алоқаларнинг ўрнатилиши ва меҳнат фаолиятининг ташкил этилишидаги энг муҳим элементлардан биридир.

Меҳнат мазмуни – бу ишларнинг касбий мансублиги, уларнинг таркибий мураккаблиги, бажаришдаги изчиллиги билан белгиланадиган меҳнат элементлари бўлиб, ходимнинг меҳнат предметлари ва воситалари билан ўзаро муносабатга киришувидир.

Меҳнат редукцияси – бу мураккаб меҳнатни оддий меҳнатга айлантириш демакдир.

Меҳнат ресурслари – бу ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнатга қобилиятли кишилар тўпламидир.

Меҳнат ресурслари баланси - меҳнат ресурсларининг фаолият соҳалари ва турлари бўйича тақсимланишидан иборат кўрсаткичлар тизимидир.

Меҳнат ресурслари прогноз баланси - ҳисобот баланси кўрсаткичлари, меҳнат ресурсларининг ўсиши, иқтисодий тармоқларда тақсимланиши истиқболлари. Ишга жойлаштириш, меҳнат ёшидаги аҳолини кўпайишини аниқлаш, фан техника ютуқларини жорий этиш прогнозини ҳисобга олган ҳолда тузилади.

Меҳнат ресурсларини шакллантириш - бу уларнинг доимий равишда янгиланиб туришидир.

Меҳнат салоҳияти - жамиятнинг меҳнат соҳасидаги имконият қувватлари бўлиб, жисмоний имконият, маълумот, касб-кор, малакага эга бўлган ишлаб чиқаришда иштирок этишга лаёқатли бўлган барча фуқароларни ўз ичига олади.

Меҳнат стажи – ходимнинг белгиланган тартибда ҳисобланадиган меҳнат фаолияти даври. У иш вақтини ҳам дам олиш вақтини ҳам ўз ичига олади.

Меҳнат тақсимоти – бу ҳар хил меҳнат турларининг бир-бирдан ажратилишини, пировардида ишлаб чиқаришда иштирок этувчи турли гуруҳ кишиларнинг хилма-хил меҳнат фаолиятлари билан банд бўлишидир.

Меҳнат унумдорлиги – бу, ходимлар меҳнат фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичидир. У инсоннинг вақт бирлигида маълум миқдорда маҳсулот ва хизматларни ярата олишидир.

Меҳнат унумдорлигини ошириш заҳиралари (резервлари) – бу, техника ва технологияни такомиллаштириш, ишлаб чиқариш, меҳнат ва бошқарувни ташкил этишни яхшилаш ҳисобига меҳнат унумдорлигини оширишнинг барча омилларидан янада тўлароқ фойдаланиш имкониятидир.

Меҳнат фаолияти - бу инсоннинг бирор меҳнат тури билан банд бўлиши тушунилади.

Меҳнат шартномаси – ходим билан иш берувчи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар келишуви, шунингдек, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақида келишув.

Меҳнатга қобилиятсизлик – меҳнат қилиш қобилиятининг йўқолиши ёки меҳнатга яроқсизлик.

Меҳнатга мослашиш (кўникиш) – бу, шахс янги меҳнат вазиятини ўзлаштиришининг ижтимоий жараёни бўлиб, унда шахс ва меҳнат муҳити бир-бирига фаол таъсир кўрсатади ва мослашувчи-мослаштирувчи тизимлар ҳисобланади.

Меҳнатга муносабат – бу, мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлиб, уч элемент бирлиги: меҳнат муомаласи сабаблари ва йўналишлари; реал ёки ҳақиқий меҳнат муомаласи; ходимларнинг меҳнат фаолиятига оғзаки баҳо беришидан иборатдир.

Меҳнатдан қониқиш ҳосил қилиш – бу, ходимнинг меҳнат мазмунига, характери ва шарт-шароитларига қўядиган талабларининг мувозанатли ҳолати, бу талабларни амалга ошириш имкониятларига субъектив баҳо беришидир.

Меҳнатни қуролилари – одамлар моддий бойликлар яратишда, меҳнат предметларига, объектларига таъсир кўрсатишда қўлланиладиган асбоб-ускуналар; улар иш қуролилари, машиналар, механизмлар ва бошқалардан таркиб топади.

Меҳнатни нормалаш – бу, илмий асосланган меҳнат харажатларини ва унинг натижаларини: вақт нормалари, сони, хизмат кўрсатишнинг бошқарилиши, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг нормаланган топшириқлари нормаларини аниқлашдир.

Меҳнатни ташкил этиш – назария ва амалиётга асосланган ҳолда корхонада иш жараёнлари унурларини уюштириш тартиби ва тамойиллари.

Мутахассислар - бу бошқарувга доир қарорлар тайёрлаш ва ишлаб чиқиш функциясини бажарувчи ходимлардир.

Омиллар - бу, меҳнат унумдорлигининг ўзгаришига таъсир кўрсатадиган ҳаракатлантирувчи кучлар ёки сабабларидир.

Сабаб - инсоннинг нима учун ҳаракат қилишини кўрсатадиган, фаолиятга ички ундовчи нарса бўлиб, у муайян эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ.

Тариф сеткаси – бу, разрядлар шкаласидан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бирига ўз тариф коэффициентини берилган ва ҳар қандай разряднинг тариф сеткасида ишнинг мураккаблигига қараб биринчи разрядга нисбатан ишнинг неча марта мураккаблигини кўрсатиб туради.

Турмуш даражаси – бу, аҳолининг зарурий, моддий ва номоддий неъматлар ҳамда хизматлар билан таъминланганлик ҳамда уларни истеъмол қилиш даражасидир.

Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш миллий моделининг базавий қисми бўлиб, у мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устивор соҳадир. Шу билан бирга, у ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой шахс шаклланиши ва юқори малакали рақобатбардош кадрларнинг илдам тайёрланиши учун зарур шарт-шароитлар яратади.

Уй хўжалигини юритишда, болаларни, бемор қариндошларини парвариш қилишда банд бўлганлар ва агар даромад келтирадиган иш таклиф қилинса, шу ишга киришиш имконига эга бўлмаган бошқа шахслар;

Хизматчилар - бу раҳбар ва мутахассисларга бошқарувга доир қарорлар ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда ахборот хизмати кўрсатувчи ходимлардир.

Шахсий омил - фаолият кўрсатадиган (ҳаракатда амалга ошириладиган) ишчи кучи бўлиб, ўз сифат кўрсаткичларининг мажмуи билан қараб чиқилади.

Шахсий-инсоний омил - бу меҳнат қилиш қобилиятидан иборат бўлмиш иш кучи ва унинг фаолият қилишидир.

Шахснинг эҳтиёжи - инсонда ҳаракатга интилишини вужудга келтирувчи бирон нарсанинг йўқлигини англашдир.

Эҳтиёжлар – бу, шахснинг яшаши ва ўзини-ўзи сақлашига доир зарур воситалар ва шарт-шароитлар яратиш тўғрисидаги ғамхўрлик қилиши, яшаш муҳити билан барқарор мувозанатни сақлашга интилишдир.

Ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) - бу бир йил давомида пировард натижада яратилган ва бозор нархида ҳисобланган барча маҳсулот ва хизматлардир.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
«Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фани бўйича таълим технологияларини ишлаб чиқишнинг концептуал асослари.....	8
I-модул	10
1-мавзу. «Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» фанининг предмети ва методи	10
2-мавзу. Меҳнат фаолиятини ташкил этиш	17
3-мавзу. Меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва улардан фойдаланиш	24
4-мавзу. Аҳолини иш билан таъминлаш ва ишсизлик.....	29
5-мавзу. Аҳолини иш билан таъминлаш ва ишсизлик.....	33
6-мавзу. Аҳоли турмуш даражаси ва аҳоли даромадлари.....	38
7-мавзу. Бозор иқтисодиёти шароитида иш ҳақи.....	43
8-мавзу. Иш ҳақи тизими	46
1-модул бўйича амалий машғулотларини бажариш юзасидан кўрсатмалар	48
1-модул бўйича якуний хулосалар	51
1-модул бўйича ўз-ўзини текшириш учун назорат саволлари	51
2-модул	52
1-мавзу. Меҳнат унумдорлиги: омиллар ва захиралар	53
2-мавзу. Меҳнат мотивацияси.....	57
3-мавзу. Меҳнатга муносабат ва ундан қониқиш жараёни.....	56
4-мавзу. Меҳнатга мослашиш.....	61
5-мавзу. Меҳнат соҳасидаги низолар.....	64
6-мавзу. Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими.....	66
7-мавзу. Меҳнат соҳасидаги социологик тадқиқотлар ўтказиш.....	71
2-модул бўйича амалий машғулотларини бажариш юзасидан кўрсатмалар	75
2-модул бўйича якуний хулосалар	78
2-модул бўйича ўз-ўзини текшириш учун назорат саволлари	79
«Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси» курси бўйича мустақил иш топшириқлари....	80
Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси фанида ечимини кутаётган илмий муаммолар	80
Информацион – услубий таъминот	80
Глоссарий	81

Теришга ___ 11 йил берилди. Босишга ___ 11 йилда
рухсат қилинди. Бичими 60 x 84, 1/16. Буюртма № ___.
Хажми 5 б.т. Нусхаси 50 дона. Баҳоси келишилган
нархда. ГулДУ босмахонасида чоп этилди.
7007012. Гулистон, 4-мавзе